

Mevlevîler Beldesi KONYA

Clément Huart

Tercüman 1001 TEMEL ESER

M. Clement Huart

MEVLEVİLER BELDESİ KONYA

TERCÜMAN GAZETESİ'nin bir kültür hizmeti olarak yayınladığı 1001 TEMEL ESER Serisinin 123. kitabı, M. Clement Huart'ın "MEVLEVİLER BELDESİ KONYA", KERVAN KİTAPÇILIK BASIN SANAYİ ve TİCARET A.Ş. Ofset Tesisleri'nde dizilmiş ve basılmıştır.

(TEMMUZ 1978)

Tercüman
1001 TEMEL ESER

123

Clément Huart

Mevlevîler Beldesi KONYA

Çeviren:
Nezih UZEL

İSTANBUL
1978

1001 Temel Eser'i iftiharla sunuyoruz

Tarihimize mânâ, millî benliğimize güç katan kütüphaneler dolusu birbirinden seçme eserlere sahip bulunuyoruz. Edebiyat, tarih, sosyoloji, felsefe, folklor gibi millî ruhu geliştiren,ona yön veren konularda **"Gerçek eserler"** elimizin altındadır. Ne var ki, elimizin altındaki bu eserlerden çoğunlukla istifade edemeyiz. Çünkü devirler değişmelere yol açmış, dil değişmiş, yazı değişmiştir.

Gözden ve gönülden uzak kalmış unutulmaya yüz tutmuş **-Ama değerinden hiçbir şey kaybetmemiş, çoğunluğu daha da önem kazanmış-** binlerce cilt eser, bir süre daha el atılmazsa, tarihin derinliklerinde kaybolup gideceklerdir. Çünkü onları derleyip - toparlayacak ve günümüzün türkçesi ile baskıya hazırlayacak değerdeki kalemler, gün geçtikçe azalmaktadır.

Bin yıllık tarihimizin içinden süzülüp gelen ve bizi biz yapan, kültürümüzde "Köşetaşı" vazifesi gören bu eserleri, tozlu raflardan kurtarıp, nesillere ulaştırmayı plânladık.

Sevinçle karşılayıp, ümitle alkışladığımız "1000 Temel Eser" serisi, Millî Eğitim Bakanlığınca durdurulunca, bugüne kadar yayınlanan 66 esere yüzlerce ek yapmayı düşündük ve "Tercüman 1001 Temel Eser" dizisini yayınlamaya karar verdik. "1000 Temel Eser" serisini hazırlayan çok değerli bilginler heyetini, yeni üyelerle genişlettik. Ayrıca 200 ilim adamımızdan yardım vaadi aldık. Tercüman'ın yayın hayatındaki geniş imkânlarını 1001 Temel Eser için daha da güçlendirdik. Artık karşınıza gururla, cesaretle çıkmamız, eserlerimizi gözlere ve gönüllere sergilememiz zamanı gelmiş bulunuyor. Millî değer ve mânâda her kitap ve her yazar bu serimizde yerini bulacak, hiç bir art düşünce ile değerli değersiz, değersiz de değerli gibi ortaya konmayacaktır. Çünkü esas gaye bin yıllık tarihimizin temelini, mayasını gözler önüne sermek, onları lâyık oldukları yere oturtmaktır.

Bu bakımdan 1001 Temel Eser'den maddî hiç bir kâr beklemiyoruz. Kârımız sadece gurur, iftihar, hizmet zevki olacaktır.

KEMAL ILICAK

Tercüman Gazetesi Sahibi

YAZARA VE ESERİNE DAİR

Şarkıyatçı bir âileye mensup olan Clément İmbault—Huart (1854—1927), Paris'te dünyâya gelmiş, çok erken yaşta Cezâyir lehçesiyle konuştuğu Arabçayı klâsik şekliyle de öğrenmiş ve Paris Şark Dilleri Mektebi'nden aldığı diplomalarla, 1875'te, Şam Fransız Konsolosluğu tercüman muâvinliğine tâyin olunmuştur. Üç yıllık stajı müteâkip nakl edildiği İstanbul'da, tercüman ve konsolos sıfatıyle 20 sene bulunmuş, bu müddet zarfında üç Doğu diline (Arabça, Türkçe, Farsça) hakkıyle nüfuz etmiş, İslâm medeniyet ve tarihiyle yakından ilgilenmiştir. 1875'te Paris'e çağrılarak Dışişleri Bakanlığında vazife verildiği gibi, Şark Dilleri Mektebinde, meşhur Schefer'in yerine, Farsça Profesörlüğüne tâyin olunmuştur. Daha sonra "Ecole des Hauts Etudes"ün tedrisat müdürlüğüne ve bâzı ilim cemiyetlerinin üyeliklerine getirilmiş, liyâkat nişanları almıştır.

İslâm dünyâsının dil, edebiyat, din, siyâset ve san'at tarihine dâir incelemelerde bulunup metin neşirleri ve tercümeleri yapan Cl. Huart'ın, pek muhtelif neşriyâtı arasında, bizimle ilgili olarak, "Anadolu'da Arabca kitâbeler", "Osmanlı Bibliyografyası", "Modern Devir Bağdad Tarihi" gibi incelemeleriyle, Mevlânâ ve muhıtindekilerin biyografisi için pek kıymetli bir eser olan "Menâkıbü'l—ârifın"in Fransızca tercümesi ("Les Saints des Derviches tourneurs", I—II, Paris 1918—1922 (1) sayılabilir. (2)

(1) M. Fuad Köprülü, bu tercümenin, gerek teknik, gerekse tahkik bakımından kusurlu olduğunu, ihtiyatla kullanılması gerektiğini belirtmiştir (Türkiyat Mecmuası, I, 291—293; Belleten, VII/27, 383, n, 4).

(2) Bakınız: Journal Asiatique, 1927, sayı 210, s. 186—169; Necîb el-Akîkî, el—Müsteşrikûn, s. 65; Hayreddin ez-Ziriklî, el-A'lâm, VI,91—92

Türkçe tercümesini sunduğumuz eser, 1897'de Paris'te, "Konia, la ville des Derviches tourneurs; Souvenirs d'un voyage en Asie Mineure" (3) adıyla basılmış olup, —önsözündeki bir imâdan anlaşıldığına göre 1891'de— Bursa, Eskişehir, Afyon üzerinden Konya'ya yapılan bir seyâhatın müşâhede ve intibâlarını tespit etmektedir. 13 Mayıs (1891) günü İstanbul'dan vapurla Mudanya'ya hareket eden genç şarkıyatçı, oradan atlı araba ile Bursa'ya varmış, daha sonra at sırtında Bilecik, Söğüt, İnönü, Eskişehir, Kütahya, Çavdarhisar, Afyon, Çay, Akşehir yoluyla 28 Mayısta Konya'ya vâsıl olmuş, eserinde, güzergâhı ve Konya'daki antik ve Türk devri âbidelerinin tavsifini ve kitâbelerinin metinlerini (Antik olanları aynen, Arabça olanları Fransızcaya çevirerek) vermiştir. 1 Haziranda alelacele Konya'dan ayrılan Huart, Dinar'a kadar olan yolu araba ile, Dinar—İzmir arasını ise trenle kat' ederek Anadolu seyâhatını tamamlamıştır.

Türkiye tarihine âit araştırmaların henüz gelişmediği bir çağda ve ilmî kariyerinin başlarında yaptığı bu seyâhat vesîlesiyle Huart'ın, sunduğumuz eserinde verdiği bilgiler ve yaptığı tespitler, yer yer eksik ve yanlışlar ihtivâ etmektedir. Bu sebeple, tercümeye eklenen birkaç sayfa altı notuyla, bâzı kaba hatâlar düzeltilmek istenmiştir. Antik isimlerin Fransızcalaştırılmış şekilleri yerine de, aslî telaffuzu verilmeğe çalışılmıştır.

Okuyucu, İslâm dilleri ve medeniyetine âşinâ bir şarkiyatçının, seyahat intıbâları arasında, bir batılı gözüyle Doğu—Batı mukayesesine yer vermesini; Arab, Fars, Türk dil ve kültürüyle uğraşmasına rağmen Grek ve Roma yâdigârlarına husûsî bir alâka göstermesini, tâkip ettiği yoldan vaktiyle geçmiş olan I. ve III. Haçlı ordularına âit bahisleri uzun uzun hatırlamasını da, belki yadırgayacaktır. Eserleriyle, ön plânda olmasa bile, devrinde itibar görmüş Cl. Huart'ın, ülkemizi ziyâret eden sayyahların en az tarafgir olanları arasında bulunduğu, bir batılı şarkıyatçı gözüyle de olsa memleketimizin bir parçasının bir asır kadar önceki görünüşünü aksettiren bir eserin bütünüyle literatürümüze kazandırılmasının faydalı olacağı düşüncesi, sunulan eserin hazırlanmasına âmil olmuştur.

(3) Küçük kıt'ada 257 sayfa, seyahat güzergâhı haritası, şehir ve âbidelerin fotoğraflarını ihtivâ eden eserin bâzı kısımları, 1925'de, Naci Fikret Baştak tarafından tercüme edilerek "Yeni Fikir" Mecmuasında (sayı 5, 8) neşr olunmuştu (Bakınız: Muzaffer Erdoğan, İzahlı Konya Bibliyografyası, 1952, s. 24).

ÖNSÖZ

Haçlılar Türkiye ("Küçük Asya") nin ortasından iki defa geçtiler. Birinci geçişte Godefroy de Bouillon, İznik'i aldı ve dosdoğru yürüyüşüne devam ederek en kısa yoldan Suriye'ye ulaştı. İkinci seferde Frederik Barbaros Tevton savaşçılarını Kudüs'e sevk etti.

İki tarih olayı arasında doksan yıla yakın zaman geçmiştir. Haçlılar her iki seferde de çetin bir düşmanla karşılaştılar. Bugün Konya adı ile anılan eski İkonium şehrinin Türkleri...

Selçuk ailesinin diğer kişileri Irak ve Kirman'da krallıklar kurarken içlerinden birisi buraya gelmiş ve oldukça zor geçilen bu bölgede saltnat tesis etmeye muvaffak olmuştu. Selçuklular bütün çevreyi baskı altına alan Anadolu'nun bu yüksek tepelerine sağlamca yerleşirken, şüphesiz bir zamanlar Yunan tapınaklarını yağma ederek Frigya'nın yükseklerine çekilen dedelerimiz Galya'lıların yolundan gidiyorlardı.. Eskiler, bu topraklara hâlâ Galya demektedirler. Orta Anadolu'nun bâkir tepelerini ele geçirenler, bütün Küçük Asya'ya hakim olurlar. Çıkışları gözler, denize doğru inen Toros dağlarındaki geçitleri isterlerse açar isterlerse kapatırlar.

Konya Selçuklularının tarihleri üzerinde fazla bilgi yoktur. Bu tarihin henüz yazılmadığı ileri sürülebilir. İran yahut Bizans tarihçilerinin aktardıkları sözler ikinci derecede bilgilerdir. Tatmin edici tarihî belgelerin gün ışığına çıkacağı zamanı beklerken

Konya Sultanlarının yaşadıkları yerleri, hâtıraları günümüze kadar ulaşmış ünlü Mevlevîleri ("dönen dervişleri") ve bütün bu efsânevî insanların bıraktıkları eserleri yerinde görmenin zevkli olacağını düşündük.

Son zamanlara kadar seyyahlar şarkiyatçı değillerdi. Doğunun mazi olmuş maddeleri ile uğraşan bilginler ise evlerinden çok seyrek çıkıyorlardı. Şimdi artık bu durum değişmiştir. Günümüzün şarkiyatçısı, estampaj fırçası ve fotoğraf makinasını kaparak yola çıkıyor. Geçmiş yüzyıllardan kalan ve hâlâ canlılığını muhafaza eden kitâbeler hakkında sağlam bilgiler edinmek üzere kıt'alar aşıyor... Seyyahların Selçuk eserleri üzerinde bulunduğunu haber verdikleri eski yazılar kendileri için meçhul kalmıştır. Bizans İmparatorluğu ve Haçlıların bu müthiş düşmanları hakkında birşeyler öğrenebilmek ümidi ile doğruca kendilerine başvurmayı düşündük. İlmî heyetin tavsiyesi ile, Fransa Millî Eğitim Bakanlığı, bize bu ülkeye giderek, bu ortaçağ mirâsını toplayıp getirme görevini vermeyi uygun buldu.Bu yüzden güneşli bir günde at sırtında, Küçük Asya'nın henüz nâ–tamam bulunan yollarına düştük. Eski bir Arabça atasözü "yola çıkmadan önce arkadaşını seç.." diyor... Böylece rüyalarımızın yolculuğunu sayın Albert Helbig ile birlikte yapacağız.

Osmanlı topraklarından acele ile ve bilgisizce geçmiş bazı seyyahlar bu ülkede karşılaştıkları güçlüklerden uzun uzadıya bahsederler. Osmanlı memurlarının zorluk çıkardığını söylerler. Emin olabilirsiniz ki bu kimselerin şikâyet ettikleri hususlar, ülkenin kanunlarına uymak istemedikleri için ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de serbestçe dolaşabilmek mahallî hükûmetce itina ile düzenlenmiş ve ilgili konsolos tarafından imzalanmış bir pasaport bulundurmayı gerektirir. Seyyah, eğer bir de Bâb–ı Âlî tarafından bölge yöneticilerine hitâben yazılmış bir "buyrultu" sahibi ise artık çekineceği hiç bir şey kalmamış demektir. Eski eser aramak için toprak kazmayı denemezse ve kale plânlarını çıkarmaya teşebbüs etmezse kimse kendisini râhatsız etmez. Türk ülkesinde konuşulan dilden bir iki kelime bilecek olursa, kendisi için açılmayacak kapı kalmaz. Bizim için bütün bunlar

söz konusu değildi. Çok iyi karşılandık. Ne yazık ki yollar geçiş için fazla emniyetli sayılmazdı, buna rağmen haşmetlü II. Abdülhamit Han idâresinin yol yapımına üstün gayret sarfettiği görülüyordu. Emniyet sağlamak ise herhalde uzun ve yorucu bir çalışmanın mahsûlü olabilecekti. Dağlık ve geçit vermez bölgelerde seyr ü sefer için en büyük engel yol emniyetidir. İnsanlığın tamamını ilgilendiren bu konu için demiryolu inşâatı ve kara yolunda yürütülen çalışmalar ümit kaynağıdır. Yakın bir gelecekte Türkiye'nin, pek çok komşularında olduğu gibi "yol emniyeti" derdinden kurtulmasını temenni ediyorum.

Şu günlerde bizim vaktiyle geçtiğimiz yerlerde seyahat edecekler için, o zaman mevcut olmayan tren yolunu tavsiye edeceğim. İstanbul'un karşı kıyısı olan Haydarpaşa garından kalkan bir hat, Eskişehir'e kadar gider ve burada ikiye ayrılır.Bir yol Ankara'ya ulaşır;diğer yol ise bu sayfalarda anlatmaya çalıştığımız topraklara doğru uzanır. (1) Vâdiler ovalar boyunca sürüp giden demiryolu şimdi lokomotiflerin sevinç çığlıkları ile çınlamaktadır. Daha bundan altı yıl önce aynı yolu at sırtında geçmek zorunda kalanlar için ne muhteşem bir manzara. Bugün lüks vagonlar içinde rahat koltuklarına gömülerek, gözlerini ufuklara dkip yolculuk edenler, acaba karşılaştıkları güçlükler karşısında hoşgörü sahibi olabiliyorlar mı?

(1) Haydarpaşa demiryolu, Ankara'ya 1892, Konya'ya ise 1896'da ulaşmıştır.

I. B Ö L Ü M

İstanbul'dan Bursa'ya –Mavi denize elveda– Medeniyet Asya Türkiye'sine gittikçe daha fazla giriyor. – İçerlere girecek bir kervânın hazırlığı – Ulaşım araçları; tatar, kira beygiri, muhacır arabası –Hüdâvendigâr vilâyeti vâlisinin buyrultusu.

Günümüzde Paris'ten, Berlin Yahut Viyana'dan kolaylıkla İstanbul'a gidilmektedir. Demiryolu Viyana ile İstanbul arasını kırksekiz saate indirmiştir. Buna rağmen deniz yolunu tercih ediyorum. Bir sürü özel bagajı olan bir turist için Doğu'ya giderken Balkan'lar yerine Akdeniz'den geçmek yüz defa daha alâka çekici olabilir. Daracık bir vagon penceresinden bir an bakabildiğiniz zaman karşıdaki manzaraya yazık oluyor, halbuki denizde uzayıp giden ufuk, mâvilikler arasında her an karşınıza sert bir kaya tepesi, sisler içinde kaybolmuş bir ada yahut yüksek dağ silsileleri çıkarabilir. Bana bunlardan söz açınız.

Deniz her zaman efsunlu olmuştur. Efsunkâr Circé ve Médée'lerin câzibesini taşır. Tehlike her an hazırdır. İnsan hayatı bir geminin tahtalarına bağlıdır. Bilinmeyen, yahut tek bir kelime ile kader, bizi uçsuz bucaksız

deryanın içinde önceden tahmin edilemeyen bir âkıbete sürükleyebilir. Hızlı yaşama ateşine kapılmamış iseniz Marsilya'dan bir gemiye bininiz.. Bir kamaraya rahatça yerleşiniz... Allah yardımcınız olursa belki bu kabinede tek kişi olarak da seyahat edebilirsiniz... Vapur ortalama sekiz gün içinde sizi getirip Haliç kıyılarına bırakacaktır. Yol boyunca, Mesina Boğazı çıkışında Etna yanardağını, Mora kıt'asını ve Saint—Ange burnunu gördüğünüz için bu seyahat sizde unutulmaz anılar bırakabilir.

İstanbul'da Avrupa medeniyetine kesinlikle vedâ edeceksiniz. Zira Avrupa mallarının başlıca pazarı olan İmparatorluk başşehri, acemi bir yolcu için Doğu'nun ilk ve en etkili damgasıdır. Lâkin Avrupa her yönden bu eski medeniyetin içine girmiştir. Erkek ve kadın kıyafetleri, ulaşım araçları, limanda kaynaşan sayısız buharlı gemi, Tophane rıhtımı ile Sarayburnu arasını dolduran yelkenliler, Sirkeci garında canhıraş düdüklerini öttürerek manevra yapan lokomotifler, herşey Şark'ta hâtıraları ile yaşayan uyuşuk tabakaların arasına, Batı'nın nasıl yavaş fakat emin adımlarla girdiğini gösteriyor. Bütün bunlara rağmen bu manzaranın hemen ötesinde, Asya kıyılarında Doğu'nun esrarlı hayatı başlamaktadır. Bizi yaşatan çevrenin bütün icaplarına sırt çevirerek meraklarımızı tatmin için buralara gelmişiz.. Eteklerimizi toplayarak Türk dünyasının içinde kaybolmadan önce son bir defa yüreklerimizin ve bedenimizin sağlamlığını deniyoruz...

Günümüzde Haydarpaşa (Eski Halkedon, şimdiki Kadıköy'ün bir semti) dan kalkan bir demiryolu geçmiş devirlerin Nikomedia'sı, şimdiki İzmit'i aşarak Küçük Asya'ya kolayca girmektedir. Yol Bizans'lıların Doryleon'u, Eskişehir'den geçerek Ankara'ya ulaşıyor. Konya ise iki günlük yoldur. Diğer taraftan küçük bir demiryolu Eski Osmanlı başşehri Bursa'yı Marmara

kıyısında Mudanya'ya bağlamıştır. Daha altı yıl öncesine kadar bu kolaylıklar yoktu. Küçük Asya'ya girebilmek için, biz Bursa yolunutercih ettik. Eski Prusia gerçekten görülmeye değer bir yerdir.. Hattâ birkaç defa.. Tamamı ağaçlarla örtülü muazzam ovası, İran tesiri taşıyan eski eserleri, Ayasofya'ya benzeyen İstanbul camilerinden tamamen başka bir tarzda yapılmış, eşsiz çinilerle kaplı camileri, Yeşil Camii ve I. Mehmed'in türbesi, Olimpos Dağı... Bütün bunlar gidip görmek için rahatsız olmaya değer. Eski bilgilerimizin canlandığını görerek gerçekten hoşnutluk duyuyoruz.

Mayıs ayındayız... Sabahın dokuzu... İstanbul limanının ortasında, Mudanya'ya kalkacak bir vapurun arka sahanlığında oturmuşuz.. Sabahın ilk saatlerinde ortalığa yaydınış olan sis yavaş yavaş dağılıyor. Ayasofya ve Sultanahmet câmilerinin üzerindeki karanlık kalktı. Eski Galata surlarının ortasında yükselen ortaçağ kulesi karşı kıyılarla birlikte Haliç'in sularını kucaklıyor... Yazın sıcak günlerinde Boğazın ateşini azaltan nefis bir meltem Haliç'in arkalarından bize doğru esmekte... "İdare–i Mahsusa"nın gemisi ile rıhtım arasındaki dar köprüde insanlar kaynaşıyor. Kadınlar için gemi adamları tarafından itina ile kapalı bir yer hazırlanmış, kadını mümkün olduğu kadar örtmeyi gaye edinmiş bu ülkelerde, umûmî yerlerde onlar için özel bölmeler hazırlamak herhâlde tabiî karşılanmalıdır. Yolcular arasında Çekirge'nin kükürtlü sularında şifa aramaya giden romatizmalılar göze çarpıyor. Sevindirici bir manzara.. Yepyeni bir grup insan. Anadolu'da demiryolu inşaatında çalışan mühendisler, aynı gemi ile işlerinin başına dönmeye hazırlanıyorlar. Böylece Avrupa'nın Eski Asya'yı kalkındırmak için her yönden yola çıktığı rahatlıkla anlaşılıyor.

Vapur düdüğünü öttürüyor... Koca kütle yavaş yavaş rıhtımdan ayrılarak başını kuzey–batı istikametine çe-

viriyor. Pervâne boğazın güçlü akıntıları ile uğraşmakta.. Az sonra Sarayburnu'nu arkamızda bırakarak Marmara'ya atılıyoruz. Sağımızda İstanbul yavaş yavaş gerilerde kalıyor. Uzun ve hüzünlü Rumeli kıyıları ufukta kaybolmak üzere... Eski Propontide (Marmara) denizinin bu kısmı gerçekten büyük bir umman gibi görünüyor. Silivri, Tekirdağı, (Rodosto) ve Gelibolu sahilleri artık birer belirsiz çizgi... Solumuzdaki manzara ise ihtişam verici, Prens (İstanbul) adalarının pek yakınından geçiyoruz.. Bir zamanlar karanlık Bizans trajedilerine sahne olan bu adalar şimdi sâkin İstanbul halkının dinlenme yeridir. Kınalı (Proti), Burgaz Adası'nın (Antigoni) sivri ucu arkasında kayboluyor. Heybeli (Halki) çamlarla örtülü, küçük kilise ve Yunan Ticaret Mektebi göze çarpıyor. Büyükada (Prinkipo) hepsinin üzerinde.. Adanın en yüksek yerinde Aziz Yorgi kilisesi seçiliyor. Çok yakınımızda, mavi denizin ortasında iki garip ada var.. Sivri–ada (Oxia),Yassı–ada (Platia).. Sonuncusunun üzerinde İngiliz elçi ve edîbi Lord Bulwer'ın yaptırdığı, şimdi tavanı ve duvarları yıkılmış, gotik kırması eski bir şato bütün yanlızlığı ve terkedilmişliği ile yer alıyor. Karşımızda denizin ortasına doğru ilerleyerek kuzeydeki İzmit körfezi ile güneyde Gemlik körfezini ayıran Samanlı Dağları yükseliyor. Kıyılarda hiç canlı izi yok.. Azgın dalgalar insan yüzü görmemiş kayalara çarparak dağılıyorlar..

Vapur Bozburun'u dönerek Armutlu köyünün önünde duruyor, birkaç yolcu acele ile gemiyi terkediyorlar, Gemlik Körfezi fazla derin değildir. Coğrafyacıların buraya körfez adını verirken cömert davranmış olduklarını düşünüyorum... Eski Kios'u solumuzda bırakarak doğruca Mudanya'ya yöneliyoruz. Bu kasabanın Bursa'nın iskelesi olmaktan başka özelliği yoktur. Myrlée kavminin Apameia adını verdikleri şehirde eski devirlere ait hiç bir yapı göze çarpmaz. Gümrük yetkili-

leri ile kısa bir görüşmeden sonra (Türkiye'de henüz limanlar arasında gümrük sistemi uygulanmaktadır) iki zayıf atın çektiği uydurma bir araba ile kendimizi arabacının naz ü niyâzına terkederek tozlu yollarda Bursa' ya doğruhareket ediyoruz. Yol önce yükseliyor sonra bir tepeyi aşarak Bursa Vâdisine giriyor. Burada son bir defa arkamızda kalan denize göz atıyoruz, mavi sular haşin tepelerin arasında haşin tepelerin arasında sâkin ve sessiz uzanıyor. Yaşla dolan gözlerimizi kapıyoruz, arabacının kırbacı kulaklarımızda çınlıyor. Bu manzarayı ancak bundan bir ay sonra bir tren bizi İzmir kıyılarına tekrar getirdikten sonra göreceğiz, o zamana kadar deniz hasreti yüreklerimizi yakacak.

İstanbul'dan Bursa'ya yapılacak bir yolculuk değişiklik yönünden fazla birşey getirmez, basit turistik seyahattir. Her yıl sayısız insan bu işi başarmaktadır. Avrupa'dan gelenler klâsik Akdeniz turnesinden sonra ellerinde Murray, Baedeker yahut Joanne rehberleri olduğu halde buraya akın ederler. Kimi, doktor tavsiyesi üzerine şifâlı sulara koşar, diğerleri sâdece dinlenmeyi arzu eder.. Bütün bu geziler mayıs ve eylul ayları boyunca devâm ederek İstanbul–Bursa arasında yoğun bir trafiğe yol açar.

İki atlı arabamız Derbent'i aşarak Bursa ovasında ilerlerken bunları düşünüyordum.. Yol boyunca bağlar bahçeler ve dut ağaçları uzanıp gidiyordu. Solumuzda kalan Gemlik körfezine son bir defa baktık, körfezle Samanlı Dağları arasına sıkışmış Misebolu rum köyü uzaktan uzağa farkediliyordu. Ovaya inen yol, az sonra kökleri Nilüfer suyundan yararlanan büyük ağaçların çevrelediği geçite vardı. Üç saat sonra Bursa'ya ulaştık.

Şu ana kadar hiç bir değişiklik farkedilmemişti, fakat bizi Anadolu içine götürecek kervânın hazırlıklarına başladığımız sırada, durum yavaş yavaş başkalaştı. Heybeler dolduruluyor, atlılar hazırlanıyor, seyisler ko-

şuşuyordu. Nihâyet iki silâhlı jandarmanın refakatinde yola çıktık. Bursa Ovasında yeni açılmış bir yoldan ağır ağır ilerliyorduk. Avrupa'dan kilometrelerce uzaktaydık, en az karanlık Afrika gibi meçhullerin içine doğru yol alıyorduk. Medenî dünya gittikçe daha geride kalıyordu. Bundan sonra ne bir mektup, ne bir gazete ne de bir haber artık bize ulaşamayacaktı. O dünyaya bağlayan tek vâsıta, sekiz günde bir Konya'ya doğru yola çıkan tatar'ın himmetinekalmıştı.

Asya Türkiye'sinde nasıl yolculuk edilir? Bundan birkaç yıl önce bu dağları at sırtında geçme mecburiyeti vardı. Anadolu'da yeniyollar açıldığından bu yana, henüz demiryolunu beklerken, hafif ve kullanışlı bir nakil vasıtası ortaya çıkmıştır. Rumelimuhacirlerinin getirdikleri bu araç "muhacir arabası" adı ile anılmaktadır. Dolayısı ile Bursa'dan yola çıkarken üç imkânı elimizde bulundurabileceğimiz anlaşılıyordu. Birincisi, at, ikincisi tatar, üçüncüsü muhacir arabası. At sırtında yapılacak yolculuk oldukça yorucudur. Bütün bir gün boyu eğer üzerinde tutunmak kolay olmaz, altınızdaki atın yürüyüşü hiç de hoş değildir, hayvan tırısı tanımaz. Dörtnal hakk ise, kendisine ancak ahıra yaklaştığı sırada tanınmıştır. Uzun yolculuklara çıkacaklar için kendi yetiştirdikleri atlar tavsiyeedilir, bunun sebebini şimdi anlıyordum. Buna rağmen akla gelmedik tehlikelerden yolcuyu yine at kurtaracaktı. Arkeologlar, artistler, yahut mühendisler için at, bulunmaz bir ulaşım aracıdır. Vaktiyle Fransa'da araba sahibi olmak yüksek sınıfların harcı idi, yollar ona göre düzenleniyordu, Doğu'da ise at'ın dışında bir şey düşünülmediği için yollardan başka araç geçemez. Şimdi muhacir arabası bu durumuyavaş yavaş değiştirmektedir. Eski yolların üzerinden ayrılmadan gidecekleri yere en emin ve en çabuk şekilde ulaşmak isteyenler, bu araçtan geniş ölçüde faydalanmaya başlamışlardır.

Muhacir'in "araba"sı hafiftir, yaylı değildr, sadece dört tekerlek üzerine oturtulmuştur. Bizdeki eski arabalara benzemektedir. İki tahta alta, iki tahta da kenarlara uzatılmıştır, üzeri tentelidir. Ne oturağı ne de ayak basamağı vardır. Geriye çekilir, yorgana sarılır ve yatarsınız.. Arabacının da oturağı yoktur, neden olsun? En önde bir yere ilişir ve ayaklarını aşağı sallar, lâkin bu araba bütün ilkelliğine rağmen çok faydalıdır.

Anadolu'da landon arabası ile seyahat etmek de mümkündür. İnanılmaz gibi görünse de Bursa'dan Konya'ya landonla gidilebilir, ancak tehlikelere ve macerâya râzı olmak şartı ile..Zira yolda yaylar kırılabilir, yolcular çevrenin rahatsız edici bakışları ile karşılaşabilirler, hattâ yol kesenler veya eşkiyalarla çatışabilirler.. Ayrıca ilerde anlatacağımız bâzı sebeplerle biz landonu sadece dönüş yolunda tercih ettik.

Bütün hesaplar, bize yarayacak tek aracın at olduğunu gösteriyordu. Ben ve arkadaşım için iki at, bir de seyisin atı, küçük kervanımızı meydanagetirdi. Şimdi jandarma gerekiyordu. Yönettiği bölgeden geçebilmemiz için Bursa vâlisinden izin almamız lüzumu hatırlatıldı.

Fransa Konsolos Vekili ekselans M. Taillet yanımızda olduğu halde eski Mâliye Nâzırı, şimdiki Bursa Valisi Mahmud Celaleddin Paşa'yı görmeye gittik. Fransa sefâretinin Bâb-ı Âlî'den temin ettiği tavsiye mektubunu gören Paşa, bizi sıcak bir alâka ile karşıladı."Buyrultu"nun derhal hazırlanması için emirler verdi; bunnla da yetinmeyerek geçeceğimiz bölgede idarecilere gelişimizi bildiren telgraflar çekilmesini istedi. Eskiden Türkiye'de hükûmet tarafından verilmiş, yiyecek ve yatacak sağlayan "buyrultu" isimli izin belgesi olmadan yolculuk etme imkânı bulunmuyordu. Birkaç yıldan bu yana bu uygulamaya son verilmiştir. Şimdi yine hükûmetin, ilgili sefâretin talebi üzerine hazırladığı bir izin kâğıdı geçerlidir. Söz konusu belge Dâhiliye

Nezareti tarafından bölge yöneticilerine hitâben yazılmıştır. Bu satırları okuyacak yolcular için verdiğim bilgileri iyice kafalarına yerleştirmelerini ve belge meselesini ihmal etmemelerini tavsiye edeceğim. Böylece ilerde büyüyebilecek küçük tehlikelerden sâlim kalacaklar, hattâ seyâhatin gayesinden uzaklaşması ihtimalini dahi ortadan kaldırabileceklerdir. Anlayışlı insanlara selâm olsun.. Söylediklerim boş şeyler değildir, hepsi şahsî tecrübelere dayanmaktadır.

Hüdâvendigâr vilayeti vâlisinin "buyrultu"su bize ayrıca iki muhafız jandarma temin ediyordu. Jandarmalar bizi yol boyunca koruyacaklardı. Bu tedbir,belki de lüzumsuz ve fazlaydı, ama sesimizi çıkarmamıştık, üstelik jandarmaların günlük masrafları da tarafımızdan ödenecekti. Kervanımız hazırdı, yola çıkabilirdik.

II. BÖLÜM

Bursa ovası — Yenişehir — Olimpos Dağına son bakış — Bilecik — İlyas — Ertuğrul — Küplü ve demiryolu çalışmaları.

16 MAYIS — Sabahın sekizi: Yağmur yağıyor. Bursa'nın sihirli semtlerine vedâ ediyoruz. Kaplıcalar ülkesi Çekirge. I. Murad Hüdâvendigâr'ın çevreye adını veren, kiliseden bozma ünlü camii, I. Mehmed'in baştanbaşa İran çinileri ile kaplı muhteşem türbesi, san'atkarlara parmak ısırtan Yeşil Câmii.. Hemen yakınımızda, koyu yeşil ormanlarla örtülü Uludağ'ın eteklerinde beyaz tüllere bürünmüş bir hayal gibi duran Yıldırım Beyazıd Câmii. Dağın yamaçlarına asılı birkaç kürt köyü, nihayet bizi kar sularının çağladığı, gür ağaçlarla kaplı dağ yollarına götüren ve önümüzdeuzayıp giden patika.. Bursa'ya elveda.. İlk Osmanlı Başkenti.. Rumeli, Bulgaristan, Sırbistan, Makedonya fâtihlerinin yola çıktıkları ülke.. Küçük ASya'yı Osman'ın bayrağı altında toplayanların hareket noktaları.. Burada yaşamış bir vezirin zekâsı ile kurulan Yeniçeri teşkilâtı.. Bu dehşetli fikrin sonucunda kendi evlatlarının eli ile Osmanlılar adına zaptedilmiş Avrupa.. Evet, sıcak yataklarından çıkarılıp, âile, ırk, hâtıra, vatan bağlarından

koparılarak Osmanlı askerî gücünün nüvesini teşkil eden muazzam piyade kuvveti Yunan, Islav ve Arnavut ırklarından devşirilmiş gençlerden başka birşey değildi.. Bu saltnatın beşiği Söğüt'tür. İstanbul sultanlarının cedleri buradan geliyor, ancak Türkiye'nin kuruluşu Bursa'nın fethinden sonra başlar..

Altımızda yerlilerin tembel atları ağır bir yürüyüş tutturmuşlardı. Bahçeler, göklere ser çekmiş ağaçlar, tarlalar, Olimpos Dağından inen suların kaynaştığı dereler arasında yolumuza devâm ediyorduk, Bursa ovasını aşan eski patika yol yanımızda yer alıyordu. Ağaçlıklar arasından geçen bu yola nazaran bizimki yalın ve gölgesizdi, yağmur devam ediyordu. Zohrab çiftliği bir an dinlenmemize yardımcı oldu.. Birkaç damla su ilâve edilmiş bir kadeh rakı gücümüzü arttırmıştı. Sonra tekrar yola düzüldük. Ovanın sonuna yaklaşmıştık ki çevrenin sularını toplayan Kuşkonmaz gölü ile karşılaştık. Az sonra Kestel köyüne vardık. Lâtince "Castellum" kökünden gelen bu köyün adı, burada bir kalenin bulunduğunu haber veriyordu. Nitekim az sonra köyün üzerinde kesme taşlarla örülmüş, bir Bizans kalesinin harâbesi karşımıza çıkmıştı. Bursa Bizans valisine bağlı Kestel kalesi kumandanının 1313 yılında Osman'ın kuvvetleri tarafından yenik düşürüldüğü belirtiliyordu. Kestel kalesi ise daha sonra, Orhan'ın saltanat yıllarında yıktırılmış olabilir. Yavaş yavaş Dimbos'a tırmanıyoruz. Burada Acemoğlu kahvesinde dinleneceğiz..Bitki örtüsünün artık daha vahşi olduğu göze çarpıyor.. Tabiat gittikçe soluklaşıyor. Çam, çalı, katır kuyruğu denen bir cins akasya ovadaki kestâne ve meşe ağaçlarının yerini alıyor. Yol bir yerde düze erişti.. Dimbos, Bursa ovası ile Yenişehir düzlüğünü ayıran tepenin ortasma verilen isimdir. Burada Uludağ yavaşça eğilerek geçit verir. Yol aşağıya doğru uzanırken susuz, kayalık, sarp bir vadiden geçer ve her yanı ekili, etrafı yük-

sek tepelerle çevrili bir çanağın içinde kaybolur. Burada, çayırların ortasında, Damat Paşanın çiftliği, Çardakköy yer almaktadır. Kışın burayı sel basar, suyun akacağı tek çıkış yolu doğuda Sakarya (Sangarios) akıntısındadır. İyi korunmuş iki Roma yolu birbirinin üzerinden geçmektedir. Harâbeye dönmüş eski bir köprü kabarık bir suyu aşmaya yardımcı oluyor.

17 MAYIS — Yenişehir'de görülecek fazla birşey yok. Taş yığınları ile kabaca inşa edilmiş eski bir türbe uzaktan göze hoş görünmektedir.

Yenişehir büyük bir köydür. Bölgenin tek üretimi Bursa tezgâhlarına ipek böceği yetiştirmektir. Bu üretim geniş ölçüde ovayı kaplamış olan asırlık dut ağaçlarına bağlıdır. –Türkiye'de şimdi Pastör buluşları bu konuda geçerli olmaktadır.– Bize büyük bir iştahla yeni kopmuş dut yapraklarını kemiren ipek böceklerini gösterdiler.

Belediye otelinde bize gösterilen sıcak ilgiyi bir kenara iterek, elimizdeki bir tavsiye mektubu ile bir ermeni tüccarın evine indik. Asya'da ilk gecemizi burada geçirecektik. Sıcak bir Türk yemeği ve sonra döşemeye serilmiş yer yatakları bizi bekliyordu. Şikâyet etmemeliydik, zira az bir zaman içinde Türk hanları ve kervansarayları ile tanışmaktan geri kalmayacaktık. Gecemiz iyi geçti, günün ilk ışıkları ile ayağa kalktık.

Yenişehir'i erken saatte terketmiştik. İznik yolu solumuzda kalmıştı. İznik'i ünlü konsili ile, Godefroy de Bouillon'unn kumanda ettiği haçlıların hatıraları ile bu defa göremeyecektik. Lâkin şehrin hâtırası bütün canlılığı ile kafamızın içinde duruyordu. Daha birkaç yıl önce gördüğüm bu şehir, etrafı dağlarla çevrili büyük gölü, henüz ayakta duran antik surları, ortada küçük İznik kasabası ile gözlerimin önündeydi... Günümüzde İznik'e çok kolay gidilmektedir. Haydarpaşa'dan bindiğimiz tren, siziMekece istasyonuna götürür, buradan hafif

bir arabaya yahut ata bineceksiniz. Eskiden Bursa'dan geçmek gerekiyordu. İstanbul'dan gelirken İzmit veya Karamürsel'e uğrayacaktınız. At sırtında sekiz günlük yolculuktu.. Lâkin tarifi güç tabiat güzellikleri ile karşılaşılıyordu, bugün bunlar unutulmuştur. Derbent'ten İzmit'e ormanlar içinden inen yol, uzaktan görünen İznik Gölü, Bahçecik dönüşünde İzmit Körfezi kıyıları.. Bütün bunlar aceleci yolcular için artık görülmesine imkân bulunmayan güzelliklerdir.

Yenişehir çıkışında yağmur altında geçeceğimiz dağ yolunu kolaylıkla bulduk. İlkbahar sonunda Anadolu gerçekten rutubetliydi. Manzara yeniden değişmeye yüz tutmuştu ki Köprühisar karşımıza dikildi. Çürüksu üzerinde antik bir köye vardık. Nehirde Osmanlılar tarafından inşa edilmiş büyük kemerli bir köprü göze çarpıyordu, hemen yanında terk edilmiş eski bir Roma köprüsünün kalıntıları vardı. Yıkık taşların arasından latince yazılar henüz okunabiliyordu.

Köprühisar'ın Türk tarihinde yeri vardır. Sultan Osman, Bilecik'i aldıktan sonra ülkesini artık kolaylıkla genişletebileceğini düşünerek Bizans'ın Köprühisar kalesine yönelmişti; ancak bu savaş amcası Dündar'ın acıklı ölümü ile sonuçlandı. Osman doksan yaşındaki bu ihtiyarın tavsiyeerini fazla çekingen bularak onu bir ok darbesi ile öldürmüştü.

Eşek sırtı görünüşündeki köprü bir defageçildikten sonra şoseyi bırakarak eski dağ yolunu takip etme mecburiyeti doğdu. Söz konusu yol daha kısa, fakat daha engebeliydi. Üstelik daha akıllıca çizilmiş olan modern yolun yanında fazla dönemeçliydi. Buna rağmen at üzerinde oluşumuz kısa yolları tercih etmemize yardımcı oluyordu.

Nitekim, az sonra pek ağaçlıklı olmayan, ekili, Fransa'nın sâkin kırlarına benzer bir yere ulaştık. Görünüş nerede olduğumuzu unutturacak kadar değişikti. Ye-

mek için bir jandarma karakoluna indik. (taşlar üzerine oturtulmuş ahşap bir yapı, altta hayvan ahırı, üzerinde neferler için yatakhaneler yer alıyor); lop yumurta ve bir bardak çay işimizi gördü. Buraya Tepe–dervent deniyormuş.. Fakat hemen altımızda Aksu aktığı için bulunduğumuz yere Aksu Derbent ismi verilmiş olduğunu sanıyorum; uzakta, yeşilli sarılı ekinler arasında güneyde İlyas–Bey köyü ve Batı'da Ok–Koca köyleri seçiliyordu.

Daha sonra etrafın daha iyi görülebileceği bir yere çıktık, geçeceğimiz yol küçük ormanlar ve çalılıklar arasında uzanıyordu, sarp fakat neş'eliydi. Yer soluk yapraklarla kaplıydı.. Zaman zaman tebeşir kayaları göze çarpıyordu. Bir dağ aralığından Bilecik'e yöneldik.

Bilecik bugün resmen Ertuğrul adı ile anılmaktadır. Ertuğrul, Osman Gazi'nin babasıdır. Ancak bu isim halkın kulağında kalmamıştır. Makedonyalılar ve Romalılar eski iç–Asya sitelerini ele geçirdikleri zaman buralara yeni isimler vermişlerdi, ne var ki eski sâmî isimleri hiç bir zaman unutturamadılar, Araplar buraları yeniden fethedince yeni konmuş isimler unutuldu ve önceki isimler kullanılmaya başlandı. Küçük şehir Ahu Dağı yamaçlarına garip şekilde asılı duruyordu. Bilecik'e Batı'dan, tozlu bir yoldan, bir tahta köprüyü aşarak, bir vadiyi geçerek ulaşmıştık. Uzun uzun aşağılara doğru iniyorduk, şehrin üst kısımları ile altı arasında en az yüz metre fark vardı. Yukarıda Sancak yönetimine yeni kavuşmuş modern Bilecik ve yeni şehrin üzerinde gururla yükselen "mutasarrıflık" konağı yer alıyordu. Konağın etrafı hepsi yeni inşa edilmiş, kesme taştan, kötü görünüşlü, zevksizce badana edilmiş, ağır yapılarla çevrilmişti. Üçgen bir meydanın ortasında bölgenin sınâî ve iktisâdî hayâtının merkezi durumunda olan İpek Hanı göze çarpmaktaydı.. (Koza, çevrenin

başlıca üretim kaynağıdır.) Bütün Anadolu'da olduğu gibi kabartma motiflerle kaplı bir lahit meydanın ortasında su haznesi görevi icra ediyordu. Aşağıda eski şehir uzun çağlardan bu yana tabaklama ve boyacılık sanatını babadan oğula aktararak hayatına devam ediyordu. Bir köşede Nadir Şah ile Topal Osman Paşa arasındaki savaşlar sırasında İran sınırından getirtilmiş Ermeniler yaşamaktaydı ve nihayet son zamanlarda burada disiplinsiz yaşmış ve yıllarca Bâb—ı Âlî'yi uğraştırmış insanların izleri 'her yönden farkedilmekteydi..

Uygun bir zaman bularak "mutasarrıf"ı görmeye gittik. Çıplak bir arsanın üzerine inşa edilmiş soğuk bir yapıda oturuyordu. Ali Fuad Paşa şimdiye kadar rastladığımız Osmanlı yönetcilerinin en sevimlisi idi. Giritliydi. Bütün Giritliler gibi Rumcayı Türkçeden daha iyi konuşuyordu. Yeni vefat etmiş olan kardeşi Sırrı Paşa (1) yazdığı islâmî eserlerle tanınmıştı. Her ikisi de Osmanlı idaresinin şerefli şahsiyetleriydiler.

Üzerinde Bilecik'in yükseldiği yokuşun bir köşesinde Şeyh Edebali'nin türbesi yer almaktadır. Bu yapının bulunduğu yerden başka özelliği yoktur. Bakımlıdır, yeni badana edilmiştir. Arkeolojik değeri olmayan bir yığındır. Ancak bu ismin canlandırdığı hatıralar türbenin mimârîsi kadar değersiz değildir. Domaniç dağları eteklerinde, bir taraftan İnönü ve Bilecik'e diğer yandan Söğüt ve ötesine uzanan topraklarda doğmuş Osmanlı tarihinin başlangıç yeridir. Bilecik, Hammer'in zannettiği gibi Şeyh Edebalı'nin mezarının Eskişehir'de olmadığını yeterince ispat etmektedir. Türkiye'de şehirler arasında hâlâ yürütülen bu kabil çekişmeler fetihler çağının bütün hatıraları

(1) Mektubculuk, mutasarrıflık ve vâlilikler'de bulunmuş olan Sırrı Paşa, Aralık 1895'te vefat etmiştir (Sicill—i Osmânî, III, 15—16).

ile henüz ne derecede canlı olduğunu göstermektedir. Mahallî yöneticiler bu güç karşısında kimi zaman çâresiz kalıyorlar.

Şeyh Edebali, Osman'ın toprakları üzerinde yerleşmek üzere Adana'dan gelmişti. OSman Gazi bu sırada Şeyh'in kızı Mal Hatun'a âşık oldu. Baba, başlangıçta bu evliliğe razı olmuyordu, sonradan gördüğü bir rüya üzerine fikrini değiştirdi. Şeyh Edebalı büyük bir devletin doğmakta olduğunu yeterince farketmişti. Eski adı Belokoma olan Bilecik'in fethi de çeşitli efsanelere karışmıştır. Hammer, bunları, eski tarihçilere dayanarak özetler. Belokoma tekfuru önceleri Osman'ın dostudur, fakat onun sınırlarını batıya doğru genişletme fikri taşıdığını farkedince kendisine karşı bir komplo düzenler. Daha sonra İslâm dinini kabul ederek fetihler çağında devletebüyük hizmetlerde bulunan Mihal—oğlu durumu anlamıştır. Osmanı tutmayı kararlaştırır ve Bians kalesinin el değiştirmesine yardımcı olur. Osman ve en seçkin adamlarından kurulu otuzdokuz kişilik bir kuvvet uzun çarşaflara bürünerek kadın kılığına girer ve şatoya sızarak onu ele geçirirler. Bu sürpriz Osmanlılara Bilecik kalesini ve Orhan'ın yeni zevcesi Nilüfer Hatun'u kazandırmıştır. Yarhisar ve İnegöl Bilecik'ten sonra düşmüştür. Osman o sırada gittikçe Bursa'ya yaklaşıyordu. Bu yüzden hayatının sonlarına doğru Yenişehir'e yerleşti. Burası Osmanlıların Batı'da uzandıkları en ileri bölgeydi. Osmanlı İmparatorluğu işte bu sırada doğdu. Osman, babası Ertuğrul gibi kışın Söğüt, yazın Domaniç dağlarında sürü otlatan, selçuklulara bağlı gezici bir şef değildi.. Kalelere yükleniyor, şehirler zaptediyor ve gittikçe medenîleşiyordu.. Hattâ yerleşiyordu. Göçebe, şehirli olmuştu. Bu arada savaşçılığından hiç bir şey kaybetmemişti, durmaksızın batıya gidiyordu, gözü Bursa, İznik ve İstanbul üzerindeydi. Böylece İlk Haçlı Seferi tarafından kırılan Selçuk ideallerini

aradan bir asır geçtikten sonra yeniden diriltme yolundaydı.

18 MAYIS – Bilecik'te bir Fransız oteli bulduk, şehirde Avrupalılar dolaşıyordu, demiryolu inşaatının uzaklarda olmadığını anladık. Gerçekten kırda biraz ilerleyip aşağı doğru indiğimizde Lefke'den beri uzayıp giden terasları görecektik, yol Aşağı–köy'den geçerek dar Küplü vadisine iniyordu. Çalışmalar burada sürdürülmekteydi.

Küplü derin bir vadide yer aldığı için bu isme lâyık görülmüştü, nahiye teşkilatıydı. Müslümanlar ve hıristiyanlar burada birlikte yaşıyorlardı. Şu anda başta İtalyanlar olmak üzere kalabalık bir yabancı kitlesini barındırmaktaydı. Sokaklarda kaynaşan çeşitli şapkaların arasında yeni yapılan ahşap bina yükseliyordu, bunlar dağlarda kazılan tünellerdeki çalışmaları yürüten firmanın bürolarıydı. Bütün bu işler geçmekte olduğumuz ülkeye şimdiye kadar rastlanmamış bir hareket getiriyor, onu daldığı derin uykuda temelden sarsıyordu. Çok yakın bir gelecekte lokomotif bu vadiden geçerek Bozöyük'e tırmanacaktı.

Küplü Câmii dikkatimizi çekti. Tahta ve alçı karışımı ile yapılmış canlı renklerle badana edilmişti. Sanatla işlenmiş renkli camlar yapının içini aydınlatıyordu.Genel durumu ile muhteşem, güven verici ve şaşırtıcı idi. Küplü'de bir de ermeni kilisesine rastlamıştık. Kendi türündeki yapılardan farkı olmadığını bilmemize rağmen yine de kiliseyi görmeye gittik. Bizi gezdiren Ermeni'yi ümitsizliğe düşürmek istemiyorduk; hattâ ülkenin geleneklerine uyarak bize ikrâm edilen bir kaşık reçeli yedik ve üzerine bir bardak soğuk su içtik.

Küplü'de lokanta veya aşevi vardı, bu değerli haber bizi yerimizden sıçrattı, bir kere daha Fransız mutfağının tadını alacaktık. Az sonra karanlık bir koridorda bir masaya oturmuş, maydanozlu omlet yiyorduk. O

anda duyduğumuz mutluluğu anlamak için Doğu'da bir süre dolaştıktan sonra tertemiz bir masa örtüsü ve pırıl pırıl tabak çanak, çatal kaşık bulmuş insanlar olmak gerekiyordu. Basit bir çatalın dahi sırasında bir ulu medeniyeti temsil edebileceğini öğreniyorduk. Etrafta şarıldayan sular Avrupa usulü yemeğimize neşe katıyordu. Küplü'den değirmenleri çevirecek kadar gür akan birkaç dere, nahiyenin güzelliğini tamamlıyordu. Bu çeşit görünüşlere Doğu'da kolay rastlanamayacağını düşünüyorduk. Dağlardan koparak çağlayıp giden bu suların arkasında yatan tehlikeleri hissetmeseydik herhalde neş'emiz iki kat olacaktı.

III. BÖLÜM

Haçlıların İznik'ten Dorylaion'a (Eskişehir) yürüyüşü – Yüksek yaylalara ulaşmak için hangi geçitler kullanıldı. – Söğüt ve ilk Osmanlıların efsânevî hâtıraları – İnönü ve Frigya mağaraları – Eskişehir (Dorylaion)

Haçlılar, İznik'ten 25 Haziran 1097'de yola çıktılar. Lefke kapısına varmak için iki gün yürümeleri gerekiyordu. İki gün de orada dinlendiler. Robert le Moine' nın bize naklettiğine göre, burada iki gruba ayrıldılar. Üstün savaşçılar Godefroy de Bouillon'un kumandasına verilmişti, diğer grubu Bohemond yönetecekti. Kılıç Arslan'ın orduları ile ilk çatışanlar Bohemond'un birlikleri olmuştu.Birinci grubun yetişmesini beklerken gerçekten zorlu bir direniş göstermişlerdi.

Vezirhan'da ikiye ayrılan yol Eskişehir'de tekrar birleşiyordu. Birinci yol Demiryolunu takip ediyor, sarp Karasu vadisinden uzanıyor, Sakarya'yı soluna alıyor, Bilecik'in altından geçiyor veBozöyük ovasına ulaşarak İnönü ve Küplü'den Eskişehir'e varıyordu. İkinci yol ise doğruca Söğüd'e gidiyor, Sakarya Nehrinin çağladığı kayalıklar arasında ilerliyordu. Godefroy birinci yolu takip ederek, 1 Temmuz 1097 sabahı başlayan ve Eski-

şehir savaşı diye adlandırılan savaşın yer aldığı, Söğüt ve Eskişehir arasında kalan vadiye ansızın inmiş olmalıdır. Bu savaşın anlatıldığı gibi İnönü ovasında cereyan etmiş olmadığı anlaşılıyor. Zira Kılıç Arslan'ın kuvvetleri Haçlıların önde giden ikinci grubu ile karşılaştığı zaman arkadaki Godefroy'un birlikleri İnönü ovasını doldurmuş bulunuyordu.

Selçuk prensinin kendi süvarisi için, fevkalâde elverişli tepeleri, meselâ Küplü geçidini neden tutmadığını ve her iki Haçlı kuvvetinin birleşmesini neden engellemediği düşünülebilir. Kılıç Arslan'ın kullandığı taktik hakkında karar verme bugün için zordur. Belki yeterli kuvveti zamanında toplayabilmek için kendisine bağlı Türkmen kabileleri ile rahatça anlaşamıyordu. Aksi halde Konya hâkiminin, Haçlıların Anadolu içinde bu derece ilerlemelerine izin vermeyeceği tabiidir.

Tekrar yolumuza dönelim. Küplü'nün üzerinden uzanan dar bir patika bizi Söğüt'e kadar devam edecek yksek yaylaya çıkarmıştı. Gerçi yol üzerinde hafif iniş ve çıkışlara rastlıyorduk ama bu, yolculuğumuza fazla bir değişiklik getirmiyordu. Yol çok yükseklerdeydi. Kızıl kayalar geçidini aştıktan sonra Söğüd'e bir saat kala bir araba yoluna ulaştık. Vadide Romalılar tarafından açılmış eski yolların izleri göze çarpıyordu. Uzakta atlara binmiş altı jandarmanın beklediğini gördük. Muhtemel taarruzlara karşı değil de bizi karşılamak için geldikleri anlaşılıyordu; zira yolun bu kesiminde emniyet içindeydik. Söğüt kaymakamının emri ile gelmişlerdi. Bize şerefli bir karşılama töreni hazırlamaya niyetlenen Söğüt kaymakamı gelişimizi Bilecik Mutasarrıfından öğrenmişti. Kasabaya biraz daha yaklaşınca Kaymakamın ondört yaşlarında gözüken oğlunun Mal Müdür ve diğer bazı küçük memurlarla birlikte bizi beklediğini gördük. Kaymakam ise kabul salonu olarak kullanılan Ertuğrul Gazi'nin türbesinde veya ona

yakın başka bir yerde bulunuyordu. Osmanlı İmparatorluğunun kurucusunun babasına ait küller Söğüt'e az bir mesafede, Bursa yolu üzerinde mütevazı bir anıt mezarın içinde bulunuyordu. Tek katlı bir yerdi burası.. Etrafı duvarlarla çevrili bir avlunun ortasında birkaç odadan ibaretti. Yeni tamir edilmiş, temiz ve bakımlıydı.

Mezârı saygı ileziyaret ettik. Bu arada Mısır–Arap tarzında çok mükemmel bir Kur'an gözüme ilişti, bunun I. Mahmut tarafndan hediye edilmiş olduğunu öğrendik. Az sonra atlarımıza binerek Söğüt'e doğru yolumuza devam ettik. Şehrin ileri gelenleri ile birlikte kalabalık bir kortej olmuştuk. Yol üzerinde bir "Pavlika"ya rastladık. Bu kelime bizdeki "Fabrika" dan başka bir şey değildi. Anadolu ağzında bu şekle girmişti. "Pavlika"nın bir ipek atölyesi olduğunu söylediler.

Şehrin girişinde sol tarafta yeni yapılmış bir Hükûmet Konağı yer alıyordu. Bizi burada misafir ettiler. Kaymakam muavini bürosunu ikametimize tahsis etmiş, kendisi evinin karşısında bir başka yere yerleşmişti.

Söğüt'ün arkasında kademe kademe dar ve keskin dağ silsileleri yükseliyordu. Suyu bol bir nehir şehrin ortasından gürül gürül akıyordu. Her sokakta çeşme vardı. Kaldırım kararmıştı, eskiydi, geçmiş savaş arabalarının ve ilk Osmanlı atlılarının nal izlerini taşıyordu. Türkler yollarla fazla uğraşmıyorlardı. Atların geçmesine yarasın yeter... Vâdinin başında manzara bir kat daha güzelleşiyordu. Kuzeyde yükselen dağlar testere sırtı gibi olmuştu. Sakarya (Sangarios) Nehri bu dağların arasında doğudan batıya akıyordu. Önümüzdeki küçük vadi gerçekten Osmanlı İmparatorluğunun beşiği olmuştu. Ertuğrul burada yaşamıştı. Osman sürülerini burada, bu yaylada otlatıyor, yazın İnönü'nün üzerin-

deki Domaniç Dağı tepelerine çıkarıyordu. Bilecik'i ele geçirerek fetihlere başlamadan önceki yıllar böyle geçmişti.

Osmanlı'nın beşiği Söğüt ilk kuruluş yıllarının efsânelerle karışan hatıralarını taşımaya devam ediyordu. Ertuğrul bir gece sabaha kadar Kur'an okumuş, gün doğarken gaipten bir ses duymuştu; evlâtlarının kazanacakları hudutsuz ve inanılmaz zaferler kendisine müjdeleniyordu. Bu olaydan sonra Osman, Şeyh Edebali' nin kızı Mal Hatun'la evlenecekti. Bilecik'ten söz açtığımız sırada bu konuya temas etmiştik.

Devlet kuşu Ermeni Derbendi, Uludağ ve Domaniç arasında dolaşan Osman'ın başı üzerinde uçuyordu. Abdal Kumral adını taşıyan bir derviş ise geleceği açık çizgilerle çoktan ortaya koymuştu. Yeni Türk Devleti, Asya ve Avrupa toprakları arasında hâkim olacaktı.İnegöl savaşında Ertuğrul'un büyük oğlu Sarubatı Savcı hayatını kaybetti ve burada bir çam ağacının altına gömüldü. Karacahisar'ın (Malengeya) alınmasından sonra Selçuk Sultanı, Osman'a bayrak ve davul göndermişti; bunlar, Selçukluların Osman'ı bağımsız bir emir olarak tanıdıkları mânâsını taşıyordu. Neşrî, İdris ve Âlî gibi ilk Osmanlı tarihçileri tarafından hikâye edilen bütün bu olaylar Söğüt ve çevresinde cereyân etmiştir.

19 MAYIS – Sabahın beşi; Hareket. Hükümet binasını terk ediyoruz. Yaklaşık olarak 800 metre yükseklikte karşılaştığımız serinlik hoşumuza gidiyor.. Atların tırnakları her adımda kuru dallardan sesler çıkarıyor. Söğüt'ün sırtını dayadığı küçük dağa tırmanmaya başladık. Tepeler karanlık ormanlarla kaplı.. Üzerinde yürüdüğümüz dar patika önümüzde uzanarak ağaçların gölgeleri arasında kayboluyor.. Manzara oldukça kıraç. Ormanın girişinde yoksul Rumeli muhacirlerinin oturdukları bir köy göze çarpıyor.. İnsanlar kuytu ormanın derinliklerinde odun kömür arayarak ekmeklerini çı-

karmaya çalışıyorlar. Evler alçak ve pek az çalışılmış kaba kerestelerle kaplı... Bununla birlikte bulunduğumuz yerin hiç de kasvetli bir tabiat parçası olmadığını anladık. Ağaçların altında yolumuza devam ediyorduk. Yol tatlı mırıltılarla akan bir nehrin üzerinden geçti. Bellerimize takılı tabancalarımızı yokladık. Doyulmaz güzelliklerle dolu olan tabiatın içinde yavaş yavaş tehlikeler beliriyordu. Bununla birlikte gelecekte pek fazla ilgili değildik. Bir köşede bize öldürülmüş eşkiyaların küme küme mezârlarını gösterdiler. Geçen yıl bir çatışmada can vermişler. Şansımız varmış ki başımıza bir hâl gelmeden ormandan çıktık.

Uzun ve sert bir iniş sırasında ufukları sıradağlarla çevrili geniş ve vahşi bir ova seyrettik. Önümüzde Bozöyük ve İnönü düzlüğü, karşımızda Osman'ın yazın sürülerini otlattığı Domaniç Dağı uzanıyordu. Bu geniş alan insanda bir boşluk hissi uyandırıyordu. Biteviye uzayan boşluk iki yerden kesilmişti, birincisi sarı, sessiz uzanan Bozöyük–Eskişehir şosesi, ikincisi İnönü istasyonunda son bulan demiryolu çizgisi.. Ova öylesine büyüktü ki Bozöyük ve Eskişehir'i aynı anda görebiliyorduk. Düzlüğü kuzey ve güneyden Uludağ (Olimpos) ve zirveleri ağaçlarla kaplı Söğüt tepeleri sıkıştırıyordu. İznik'in zaptından sonra Kılıç Arslan'ın kuvvetleri işte buradan geçerek Haçlılara Eskişehir yolunu kapamaya çalışmışlardı.

Domaniç Dağının eteklerini şimdi daha iyi görebiliyorduk. Fakir fakat asil kasabada üç tane minare farkediliyordu. Küçük şehir adını eski Frigya dağlarının üzerinde yer alan küçüklü büyüklü mağaralardan alıyordu. Mağaraların en büyüğü depo yahut Dere–beyi kalesi olarak kullanılmıştı. Osmanlı toprağında derebeylik bilindiği gibi bu asrın başına,II.Mahmud'un saltanat yıllarında gerçekleştirilen reformlara kadar gelmişti.Ünü bütün bölgeye yayılmış olan mağaralardan birinde geniş

bir göl vardı; ancak buraya kolay girilmiyordu, kayadan kayaya sekerek binbir güçlükle ilerlemek gereği vardı. Köylüler alışmışlardı, pabuçlarını çıkararak kayalara yapışıyorlar ve içerlere doğru kayıyorlardı. Yanımdakiler denemek istediler. Kedi gibi süzülüp gitmişlerdi. Tereddüt ederek dışarda kaldım. İlk mağaranın girişini gölgeleyen kayaların altında not tutmayı tercih etmiştim.

Kadîm İnönü Câmii enteresandı. Dört köşe bir yapının üzerini tek bir kubbe örtüyordu. Bir tek minâresi vardı; bina çok eski tuğlalarla örülmüştü. Kapının üzerindeki kitâbe merâkımızı tatmin etmiyordu, burada muhtemelen yapının tarihi yazılıydı ama, herhalde yanlış olmalıydı. Şunları okuyabildik:

"Cömert ve hayırsever insan. Hoca Yâdigâr.
Sultan Ali'nin oğlu.Yıl (Hicrî) 771 (1369)"

Doğru okuduysak gözlerimizin önünde Kütahya'da saltanat sürmüş Germiyan–oğulları devrine ait bir yapı yükseliyordu.

Tabiatiyle Selçuk kitâbeleri bölgesine henüz girmiş değildik. Sultan Ali, Osmanlı hükümdarı Yıldırım Beyazıt'tan az önce yaşamış olan Yakub Bey'in (1300–1340) babası olmalıydı.Bu çağda Osmanlı İmparatorluğu Balkanlara doğru uzanmıştı. Ama doğuda beşiği olan Söğüt ve çevresinden daha gerilere gitmiyordu.

Küçük câmiin önünde yükselen kapı, dört antik kolonla ayakta duruyordu. Şehirde diğer antik kalıntılara rastlanmamıştı. Nahiye müdürünün evinin önünde bulunan kaba işlenmiş iki stel, köylüler tarafından meydana çıkarılmış, zeki bir memurun dikkatini çekerek muhafaza altına alınmıştı. Bunlardan birisinin üzerindeki yazılardan Jupiter'e adanmış olduğu anlaşılıyordu. Yazı grekçeydi.

Azık torbalarımızı açarak çabucak karnımızı doyurduktan sonra yeniden yola düzüldük. Geniş ova sağı-

mızda solumuzda devam ediyor, göz menzilinin dışına çıkıyordu. Kuzeyde, önümüzde bu sabah, Söğüt'ten gelirken indiğimiz dağlar, arkamızda Domaniç Dağı yer almıştı. Yeni açılmış Kütahya yolu ayaklarımızın altında, Demiryolu terasları ise karşımızdaydı. Ne bir ağaç ne bir kaynak göze çarpıyordu. Küçük, tembel bir dere sazlıkları arasından akıyor, solumuzdan geçen Porsuk'a (Tymbrius) dökülüyordu. Bu muazzam düzlüğün esrarlı sessizliğini sadece geçen yıl buraya getirilerek yerleştirilmiş küçük bir çerkes köyü bozmaktaydı. Kafkaslardaki yerlerini yurtlarını terkederek buralara kadar gelmiş bu insanlar, alçak toprak evlerde barınmaya çalışıyorlardı. Yol Çukurhisar'da yön değiştirdi. Çukurhisar'ı şenlik içinde bulduk. Eskişehir'de bayram ilân edilmişti, halbuki bayramın bu bölgeye yarın gelmesi bekleniyordu. Ay bâzen bu şekilde azizlik yapıyordu. Küçük bir khvede bir müddet dinlendik. Kara yüzlü Arap kahveleri ile fokurdayan nargileler arasında rengârenk ve tertemiz elbiseler giymiş köylüler bizi selâmlamaya geliyorlardı. Hepimizi müslüman zannetmişlerdi, ellerini göğüslerine koyarak eğiliyorlar ve sakallarımızı öpüyorlardı. İşte Küçük–Asya buydu.. Büyük şehirlerde belirli semtlere toplanmış, küçük kasabalarda ise pek az rastlanan hıristiyanlık, baştan aşağı müslümanlarla kaplı kırsal kesimde büsbütün unutulmuştu.

Din değiştirme müslümanlar arasında yaygın değildir. Belki bir siyâsî değişiklik sırasında zorla uygulanabilir. Buraların halkı Selçuklular devrinde hıristiyandı. Şimdi Sultan'a en sâdık askerleri vermektedir. Bir zamanlar bu topraklarda yüksek Yunan medeniyetini hakim kılmış olan Greek lisanı tamamıyle kaybolmuştur. Unutulmuş bir tarihten beri, belki yedi asırdan bu yana Türkler, Karadenizle Akdeniz arasında bütünü ile sahip bulunmaktadırlar.

Çukurhisar'dan sonra yol oldukça kıvrımlı bir arazi-

den geçiyordu. Süvariler için bu manzara hiç de hoş değildi; üstelik dehşetli bir yağmur başlamıştı. Bitmeyecek gibi görünen ovamn sonunda, uzakta basık bir dağ silsilesine yaslanmış Eskişehir'i görüyorduk. Solumuzda sırası ile Keskinköy veMuttalib köyleri yer alıyordu. Sağda derin bir yarığın içinde Porsuk (eski Thymbrius) nehri akmaktaydı. Ufuk, aynı yönde, üzerinde bir şatonun harabeleri gözüken inişli çıkışlı bir sıra yüksek dağ kümeleri ile kesilmişti.

Demiryolu Eskişehir'eyaklaşıyordu. Porsuk Nehrinin iki yanında, eski Bizans harâbelerinin arasmda yeni yapılar göze çarpıyordu. Bunlarm arasında bir "Misafirhane–i umûmî" dikkatimizi çekti. İki odası Avrupa usulü döşenmiş, mutfağı ve yemek masası bulunmayan bir han görünüşü taşıyordu. Diğer odaları boştu, ancak yerleşmek istediğiniz takdirde size ince bir yatak veriyorlardı. Bu yatağı zemine sererek üzerine uzanacaktınız, hepsi bu kadar.. Altta geniş bir kahvehane yer alıyordu, akşam burada "orta oyunu" seyredebileceğimizi söylediler; çok yorgun olduğumuz için bu Türk farsını dinlemeyeceğimizi beyan ettik.Zaten Dr.İgnaz Kunoş'un yaptığı tercümelerden bu halk oyunu hakkında yeteri kadar bilgi edinmiştik.

Karşıda, nehrin öbür yanında bir Avusturyalı, demiryolu inşâatında çalışan işçiler için bir otel açmıştı. Demiryolu istasyonunun yeri yavaş yavaş belli oluyordu; trafik az bir zaman sonra açılabilecekti. Henüz tamamlanmamış olan bu çalışmaları selâmlamaktan kendimizi alamadık, Eskişehir'den sonra artık bu medeniyeti görmeyecektik.

Soğuk su bilinmiyordu. Porsuk'un sularından başka su yoktu. (Köylüler Porsuk ismini bilmiyor,"Büyüksu" diyorlardı) Lâkin kimse bu suyu kullanıyordu, çamurlu ve pis kokuluydu. Ilıca suları fena sayılmazdı, ne var ki bunları bir testiye doldurarak soğumaları için kırksekiz saat güneştebırakmak gerekiyordu. Güneşe bırakma işlemi çelişkili gibi görünebilir, ancak testinin

üzerinde biriken nem güneş sıcaklığı ile buharlaşırken soğutma işlemi çabuklaşıyordu.

Şehir, bizden önce buralardan geçenlerin yazdıkları gibiydi. Yüksek bir yerde kurulmuştu, evler bir tepenin yarısını kaplıyordu. Çarşı ise aşağıdaydı, dükkânlar, kervansaraylar, kahveler, hamamlar ve ılıcalar düzlüğe yayılmıştı. Bizans köprüsünün öbür tarafında yükselen şehir sanki yeni kurulmuş gibiydi. Seyyah Texier, buradan söz açmıyor. Göze çarpan yedi sekiz cami pek enteresan sayılamaz; bunların arasında Kurşunlu Camii ile Hacı Alaeddin Câmi'lerini ziyaret ettik. İlki bir Mevlevî tekkesidir,"dönen dervişlere" mahsustur.. Burada önemli bir mevkileri var. Bu konu ilgimizi çekti. Gittikçe Konya'ya yaklaştığımız için Mevlânâ Celaleddin Rûmî'nin türbesini ayakta tutan ve nurlandıran Mevlevî tarikatının belli başlı merkezlerinden birine rastlamak bizi sevindiriyordu. Sözü uzatmadan dervişleri ziyaret etmek gerektiğini anladık. İçeri girdiğimizde dergâhın büyüğünü iskemlesi bulunmayan bir salonun köşesinde diz üstü otururken bulduk. Mevlevî tekkelerinde âdet olduğu gibi bir koyun postunun üzerinde duruyordu. (Post–Nişîn farsça bir kelimedir, Türk diline geçmiştir, Postta oturan mânâsına gelir) Avrupalılara dost olduğunu göstermek için (Dönen dervişler Müslümanların en az fanatik olanıdır) acele ile bir koltuk getirterek,nezaket gösterisini uzatacak biçimde ayakta daha fazla kalmamızı önlemeye çalıştı. Kibârca reddettik. Doğudaki günlerimiz uzamaya başladığı için bacaklarımızı kıvırarak oturmaya artık alışmıştık.Halkın "Şeker Bayramı" adını verdiği ramazan sonu küçük bayramı dolayısı ile ikrâm edilen geleneksel şekerlemeleri yedik. Sonra şeyhin yanından ayrılarak Kurşunlu Câmii'ni görmeye gittik.

Türk devrine âit olan bu yapının bağlı olduğu tip bellidir. Ayasofya'yı taklid ederek inşâ edilmiş olan

Süleymaniye'nin kopyasıdır. Arapça bir kitabe, inşa tarihini ve yaptıranın ismini taşıyordu.

"Bu kutsal yapı, çağın ve zamanın hükümdarı, bu devrin Süleymanı (Kanunî Süleyman)(İmparatorluğu sonsuza kadar sürsün, iyiliği her zaman yenilensin, Allah lütfunu ondan esirgemesin, Allah krallığının hudutlarını genişletsin) saltanatı sırasında ve yine bu devrin Asaf'ı, çağımızın en büyüğü, Efendimiz Mustafa'nın (Saadeti devamlı olsun...) zamanında tamamlandı. Ulu Tanrı için lâyık bir eser oldu. Tarih: "Yeni bir hayır."

Tarih cümlesindeki harflerin ifade ettiği rakamların toplamı, hicrî 921 (1515) yılını göstermektedir. Câmiin bânisi Mustafa Paşa ise, Sultan Süleyman'ın vezirlerindendir; İstanbul'a demiryolu ile iki saat mesafede, İzmit gölünün kenarında eski ismi Lybissa olan bugünkü Gebze'de de güzel bir cami yaptırmıştır. Mustafa Paşa, esirlikten gelmişti ve Kanunî'nin eniştesi (1) idi. Bu son sıfatı servetinin sebebini gösterecek niteliktedir. 1522'de Rodos seferi başbuğu idi. 1523'de Mısır' a gönderildi. Piero Baragadino, Paşa'nın 1526'da seksendört yaşında olduğunu yazar. Dolayısı ile Kurşunlu Câmii bütün bu saydığımız tarihî hizmetlerinden önce inşa edilmiş olmalıdır.

Hacı Alaeddin adını taşıyan diğer câmi daha eskidir. Halk bu ismin Selçuk Sultanı Alaeddin Keykubad olduğunu sanıyordu. Eğer böyleise bu eser yolda rastladığımız ilk Selçuklu yapısı olmak lâzım gelir. Maalesef

(1) Aslen Bosnalı olup Kubbe Vezirliğine kadar yükselen Çoban Mustafa Paşa, Yavuz Sutan Selim'in değil, onun veziriâzamı Pîrî Mehmed Paşa'nın dâmâdı idi; 1529'da ölünce, nâşı Gebze'ye naklonulup külliyesi içinde gömüldü.

bu geleneksel inanışı doğrulayacak hiç bir yazıya rastlamadığımız gibi bu yapının daha sonra göreceğimiz Selçuk Sultanlarının eserleri ile hiç ilgisi olmadığını ilerde anlayacaktık. Belki burada daha önceleri yer alan bir Selçuk eseri halkın hafızasında bugünkü yapı ile birleşmişti. Plân çok basitti,kiremitle kaplı dört köşe bir çatı, köşelerden birinde bir minare, üstü örtülü bir giriş. Hepsi bu. Binânın içi ve tahta tavanı daha yeni boyanmıştı. Orada buradaeski sütun başları ve heykel parçacıkları göze çarpıyordu. Söylediğimiz gibi hiç bir yazı mevcut değildi.

Atlarımızı sürerek kısa zamaniçinde alt şehri yukarı şehre bağlayan boş sahayı geçtik. Kaymakam bize bir sürpriz hazırlamıştı. İki küçük blok Eskişehir taşını ellerimize tutuşturdu. Eskişehir doğu istikametinde, sekiz saat mesafede, magnezyum silikat madenlerinin işletme merkezidir. Eskişehir taşı doğuda hiç bir işe yaramaz, pişmiş topraktan çubuk kullanan birkaç uzun sakallı ihtiyardan başka halkın büyük çoğunluğu sigara içmektedir. Avrupa'nın yaprak sigarası henüz Beyoğlu kahvelerini dolduran yeni yetişmelerin elindedir. Magnezyum tuzu hemen tamamı ile Avrupa'ya gönderilmekte, burada işlenerek, yeteneklerini salonlarda harcamaya alışkın tiryakilerin fiyakasına yaramaktadır.

Eskişehir pazarında doğru dürüst hiç bir şey yoktu. Meydanın ortasına belediye tarafından son zamanlarda bir çeşme yaptırılmıştı, üzerinde latince yazılar okunan bir mezar taşıydı bu.. Üç satırda şunlar yazılıydı: "Lucius Valerius, pek sevgili dostu Pulcherie'nin hâtırasına.." Eskişehir'e az bir mesafede bulunan Dorylaion nekropolünden getirilmişti. Türkçe birkaç kelime yeni âbidenin dikiliş tarihini gösteriyordu. Buralarda antik devirlere âit pek çok eski mezar, toprağın yeni sahipleri tarafından umûmî çeşme olarak kullanılmaktadır. Çeşme, Doğu'da kutsal bir karakter taşır. İstanbul so-

kaklarında veya Boğaz vâdilerinde dolaşırken, özellikle Beykoz'a yarım saat uzaklıkta bulunan ünlü Kara-Kulak suyuna yakın sevimli mahallelerde, altına bir musluk takılarak çeşme haline konulmuş eski beyaz mermer mezar lahitlerini gördüğümüzde şaşkınlıktan ağzımız bir karış açık kalmıştı. Bilecik'te de buna benzer bir lâhit görmüştük, üzerinde kapağı ve kabartma heykelleri olduğu gibi duruyordu. Buraların insanları geçmişi böyle değerlendirerek işe yarar hale getiriyorlardı. Canlılar bu dünyâdan geçiyor, mermer ise kalıyordu. Ülke fakir veel emeği pahalı ise yeni gelecek nesiller için iyi bir örnek.. Küçük-Asya'nın eski sâhipleri için ise acı bir sonuç.. Bu mezarların içindekiler bir zamanlar Roma idâresi altında bolluk içinde yüzüyorlardı, sonra dörtyüz yıl süren harp, çapul ve yağma yüzünden bu hale geldiler.

IV. BÖLÜM

Dorylaion (Eskişehir) Savaşından sonra Haçlıların geçtiği yol – Kütahya (Cotyaeum) – Eski harabelerin şehirlere yakın düşmelerinden doğan tehlikeler – Çavdar – Hisar (Aizani) – Jupiter'in iyonik tapınağı –Altıntaş

Eskişehir' i terketmeden önce Haçlıların Eskişehir zaferinden sonra tâkib ettiklere yola bir göz atalım.Ordu son savaşın ilk saatlerinde baş gösteren sıkıcı duruma tekrar düşmemek için tek bir vücut halinde toplanarak güneye Yalvaç istikametine yöneldi. Kütahya ve Eski–Karahisar (Synnada) sağda kalmıştı. Yol kısa fakat çeşitli engellerle dolu idi. Buralarda çok az insan yaşıyordu. Bu muazzam ordu kütlesinin ihtiyaçlarını karşılayacak kaynaklar bulmak hemen hemen imkânsızdı; üstelik Kılıç Arslan birlikleri çekilirken her şeyi yakıp yıkıyorlar, köyleri ateşe vererek yerli grek halkı birlikte götürüyorlardı. Kestirme yol Eskişehir'den çıkıyor, Seyidgazi'den (Nacoleia) geçiyor, Hüsrev Paşa Hanını ve Bayat'ı gerilerde bırakarak Çay karşısında Bolvadin'e ulaşıyordu. Çok kısa idi, ancak yüksek dağların üzerinden geçiyordu, buralarda konaklamak gerektiğinde su bulmak mümkün olabilecek miydi? Yerli

rehberlerin verdikleri bilgiler doğru çıkarsa... Ordu'ya İmparator Alexis'in temin ettiği kılavuzlar yol gösteriyordu. Kütahya yolu daha az tehlikeli sayılamazdı, burada da su bulmak oldukça güçtü, gerçi yol ovadan geçiyordu ama, her tarafı sarp ormanlarla kaplı idi. Bu iki yoldan başka Porsuk (Tymbrius) nehrinin vadisini tâkip etmek de düşünülebilirdi; ancak Porsuk bir ordu için geçilmesi güç yerlerden akyordu. Kütahya henüz o çağlarda grek halkı ile doluydu, ordunun Rum rehberleri, Porsuk vadisinde sıralanan Rum köylerini haçlıların herşeyi silip süpüren yürüyüşlerinden kurtarmak için Seyidgazi yaylalarından geçen yolu tavsiye etmiş olabilecekleri düşünülürdü.. Ne olursa olsun Eskişehir'den Küçük Yalvac'a kadar sürecek olan bu dehşetli yürüyüş. İşte, Haçlı ordusu ne ile karşılaşırsa karşılaşsın, ne gibi zorluklarla boğuşursa boğuşsun Küçük Antakya'ya gitmekten geri kalamazdı. Yolda su yokluğundan atların çoğu öldü. Azametli şövalyeler yaya yürümek zorunda kaldılar. İneklere ve hattâ eşeklere bindiler. Trajik ve komik sahneler görüldü. Bagajlar yolda rastlanabilecek her türlü hayvana yüklenmişti, keçiler, domuzlar, köpekler Haçlıların yüklerini taşıdılar, taşınamayan mallar yollardabırakıldı. Susuzluk korkunçtu, binlerce Haçlı bu yüzden öldü gitti.Yazar Albert d'Aix, bu konulara sayfalar ayırmıştır. Bir gün köpekler bir dereye rastladı, askerler birbirlerini ezerek suya atıldılar, kalabalık ve düzensizlikten pek çoğu ayaklar altında çiğnenerek hayatını kaybetti. Seyidgazi yaylalarından geçişin hâtırası tarihçilerin yazılarında karanlık olaylar şeklinde yer alır.

21 MAYIS — Dehşetli bir hava içinde Eskişehir'den ayrılıyoruz, şiddetli bir yağmur yolları bozuyor, kaygan ve tehlikeli hale sokuyor. Su çukurlarda toplanıyor; çamur deryalarına dalıyoruz.. Buna rağmen küçük kervanımız canlı ve enerji doludur. Atlarımız bütün bir

gün istirahat ettiler; jandarmaların da kuvvetleri yerinde. İki sağnak arasında, başlarımız üzerinde Porsuk vadisini ve İnönü ovasını farkettik. Dün nehrin karşısından gördüğümüz harap kale şimdi daha iyi seçiliyor. Kararmış ve yosunlu taşlar beyaz yüzlerini göstermeye çalışıyorlar, ancak bu kalenin esrarına girebilmek için yanına gidecek kadar vaktimiz yok. Onu uzaktan selâmlıyoruz. Bir kervanın kauçuk örtüleri üzerinde yağmur sularıküçük dereciklerle kıvrılarak akmaya başladığı zaman artık yolcuların ilgisini başka hiç bir şey çekmez.

Sağımızda bir çiftlikte nihâyet bir ağaç görebildik. Yol buradan ikiye ayrılıyordu. Ancak tercih hakkımız yoktu; geceyi, ıssız bir köyde, ne idiğü belirsiz bir yemeği yiyerek geçirmek istemiyorsak Porsuk vadisinden uzaklaşmamız ve iki büyük ovaya yönelerek hava kararmadan önce Kütahya'ya ulaşmamız gerekiyordu. Biraz önce sözünü ettiğim çiftliği nirengi noktası sayarak sağa döndük, sonra kıraç ovaya yükselen yolu tırmanmaya başladık. Etrafta kayalar, cılız dikenler ve çalı kümelerinden başka birşey görünmüyordu. Ufuk iki bulutun arkasına saklanmıştı, içten içe kaynayan bu ülkede, şu gördüğümüz manzara düşündürücü idi. Göğe doğru uzanan dikenler ve yarılmış toprak, nehirlerin ötesinde Seyidgazi karanlıklarına doğru uzanıyordu. Mısır–özü köyünde bir miktar işe yarar bitkiye rastladık. Bu köyde uzun yıllardan beri, belki Kırım savaşından bu yana göçmen Çerkesler barınıyordu.

Saat onbirde Porsuk vadisine yeniden iniyorduk.Onbeş kemerli Kalburcuk köprüsünü geçtik. Kemerlerin bir kısmı Bizans bir kısmı Osmanlı idi. Nehir sâdece birkaç yerden geçiyordu. Kemerlerin çoğu geniş çayırlıkta uzanıyor, görevlerini yerine getirebilmek için son baharın coşkun sularını ve dağlardaki karların erimesini tembel tembel bekliyorlardı. "Kalburcuk" kelimesi bu-

ralarda rastlanan bir nehir balığına âit olmalıdır, lügatlarda göremedk. İlerde Rus izbelerine benzeyen fakîr evler göze çarpıyordu. Kumlu–Derbent üzerinde yükslen ulu bir ağacın altına sığındık, yağmurdan biraz olsun kurtulmuştuk. Isınmak için ateş yaktık, alevler az sonra çay pişirmemize yarayacaktı, bu arada Eskişehir'den beri taşıdığımız testilerden birisi kırıldı. Kumlu–Derbent, yarısı toprağın altına uzanan kurumuş otlarla örtülü bir sığınak idi. Kalın bir cam ile örtülü bir mazgaldan ışık alıyordu. Geçiş emniyetini sağlayan jandarmalar bütün bir yıl burada oturuyorlardı. Adamların elbiseleri lime lime idi, uzun zamandan beri değişmemiş olduğu anlaşılıyordu, ne zaman yenileneceği ise meçhuldü. Avrupa'nın şatafatlı kışlalarından çok uzaklarda olduğumuz anlaşılıyordu.Çok ayrı bir dünya içindeydik.

İki Avrupalı yolcu ateşin önünde kurunuyordu.Onlar da bizim gibi sulara batmışlardı, Kütahya'dan geliyorlardı. Ankara üzerine devam eden demiryolu inşaatının Eskişehir–Kütahya ayırımı projesinde çalışan mühendislerdi bunlar.. Barometrelerimizi çıkarıp baktığımız zaman bizi dikkatle süzmeye başladılar, rakip bir firmanın adamları olduğumuzu zannetmişlerdi. Sustular ve bir daha hiç konuşmadılar. Kumlu–Derbend'de meydana gelen bu tatsızlığı sonradan unuttuk.

Kumun içine çizilmiş patika devam ediyordu.Biraz sonra vâdiye indik. Firigya ülkesinde sık sık rastlanan kayalıklara âdetâ mantar gibi yapışarak ilerliyorduk. Yolun tekrar yükseldiği Seydiköyü yakınlarında pek çok antik sütun gördük. Yükseklere ulaştığımız zaman, Eskişehir'den çıktıktan hemen sonra rastladığımızdan daha sert bir araziye girdik; kayalar demir gibi keskindi. atların nalları taşlardan kıvılcımlar çıkarıyordu. Geçtiğimiz yol çok kısa idi, fakat bu

bölgede bir demiryolu inşâtı kesinlikle düşünülemezdi. Yol herhalde Porsuk vadisini aşacak, buralardaki köylerin sakinlerini taşıyacaktı,dağların üzerinden aşmanın kâr sağlamayacağı beliriyordu.

Patika önümüzde birdenbire alçalmaya başladı.. İki saatlik yolun ötesinde, kara bir dağın eteklerinde Kütahya şehrini gördük. Dağdan üzerimize doğru bir fırtına bulutu geliyordu. Gün bitmek üzereydi. Ufuk derinleşerek Murat Dağı ile son buluyordu. İlerde onunla da tanışacaktık. Onbeş dakika sonra ayaklarımızın altında gittikçe alçalan ovaya inmiştik. Porsuk nehrinin üzerinden aşarken eski bir Osmanlı köprüsünün resmini çektik. Önümüzde dar bir araba yolu uzanıyor, büyük bir şehre yaklaştığımızı haber veriyordu. İki tarafta bahçeler ve muntazam aralıklarla dikilmiş ağaçlar vardı. Tatar köyü Herli'yi selâmlayarak şehrin girişinde yeni inşa edilmiş toprak bir kervansaraya indik. Burayı bir tatar yaptırmış ve yolcuları kabûle başlamıştı. Hiç karışıklığa uğramadan Cengiz Han'ın Moğollarından geldiği anlaşılan bu saygıdeğer Dobruca tatarı garip bir adamdı. Seyrek saçlı ve badem gözlüydü; parlak derisi, sırıtık suratı ve uzun, kıpkırmızı fesi ile komik bir hâl taşıyordu. Biraz da deli olduğunu ilâve edelim. Orijinal tarafı buydu. Yolculuğumuzun bu kesiminde son defa demir karyolalarda yatacaktık.

Ev sahibimizin bir semâveri vardı. Ne büyük mutluluk... Küçük bakır ocağın içine ateşi kaynatacak kömürleri sokarak, vakit geç olduğu için vilâyet konağına koştuk. Yollar yağmurdan geçilmez haldeydi; akşamın bu saatinde valiyi görmeye gitmek pek akıllıca bir iş sayılmazdı. Nitekim az sonra, Vali'nin bürosunu terk ederek çoktan evine çekildiğini öğrenecektik. Vilâyette, iki asık suratlı polis bizi karşıladı, canları konuşmak istemiyordu. Sâdece emir almadıkları için değil bizimle meşgul olmayı uy

gun bulmuorlardı. Türkiye'de dolaşan yolcuların karşılıştıkları güçlüklerin çoğu bu umumî isteksizlik duygusundan doğmaktadır; fakat pek az Avrupalı bunu farkediyordu. Yabancıları sevmiyorlardı, zira yabancılar Türkçe öğrenmek zahmetine katlanmıyor, her adımda bir kabâhat işliyorlardı. Sonra da her şeyden şikâyet ediyorlardı. Kütahya vilâyet polslerinin başına iş açmıştık, Valinin ertesi sabah erken saatlerde Kütahya'dan ayrılarak çekirge felâketine uğrayan Uşak'a gideceğini bize anlattılar; dolayısı ile, kndisini görmek istiyorsak bu akşam evine gitmeliydik. Açlıktan ve yorgunluktan bîtâb hâldeydik, buna rağmen yollara düştük. Hancı tatar, elinde lambası ile bize yol gösteriyordu. Bata çıka ilerlemeye başladık. Bir Arnavut olan Kütahya Vâlisi Mehmed Veysel Paşa, bizi pek sıcak bir şekilde karşıladı. Her türlü güçlüğe karşı garanti verdiğinden başka, bizi sarıklı Belediye Reisi ile tanıştırdı; şehri gezip görmemiz için kendisinden randevu aldı. Bütün bunlar ertesi sabah için düşünülmüştü. Vakit gece yarısına yaklaşmış, yemek saati çoktan geçmişti; reis bizi sabah beşte gelip alacaktı, biraz uyumamız gerekiyordu.

Eski "Cotyaeum" (Kütahya)'da hayli ortaçağ âbidesi var. Bunların çoğu, Konya sultanlarının saltanatına epeyi zarar vermiş Germiyanoğulları'na ait XIV. yüzyıl câmileri idi. Cengiz Han ve torunlarının kurup geliştirtikleri muazzam Moğol gücü, Konya'nın beyliklerle aralarında sürdürülen pek zayıf bağlarını paramprça edince Germiyanoğlu da istiklâlini ilan etmişti. Kütahya hâkiminin babası Germiyan Bey (1) kabiliyetli ve dürüst bir

(1) Müneccimbaşı'nın kaydına rağmen, son araştırmalar "Germiyan"ın şahıs ismi değil, Türken aşîrel adı olduğunu; "Germiyan Bey" değil, "Germiyan Beyi" denmesi gerektiğini ortaya koymuştur. (Bakınız: M.Ç. Varlık, Germiyanoğulları Tarihi, 1974, s. 1 vd.)

insan olarak tanınıyordu. Osmanlı tarihçisi Müneccimbaşı onun için, "İyi korumayı başardığı bütün bu bölgeleri uzun zaman idare etti.." diyor. Germiyan Beyin oğlu, Kütahya'da yüz yıla yakın devam etmiş bir devlet kurmuştur. Ali Şir Bey adını taşıyan bu oğulun Alem—Şah (1) adında bir oğlu olmuştu. Alem—Şâh'ın oğlu ise yine Ali (1) adını taşıyordu. Ali Bey'in oğlu Yakup Bey ise kızını Yıldırım Bayezıd ile evlendirmişti. (2) Germiyanoğulları sülâlesi burada son bulmaktadır. (3) Osman'ın tahtı üzerine oturan Yıldırım Bayezıd Teke—oğulları üzerine yürüdüğü zaman Yakup Bey hediyelerle Yıldırım'ın önünde diz çökmüş ve bağlılığını bildirmişti. Ancak zekâsından ve kaabiliyetlerinden korkulduğu için hapse atıldı. Nitekim az sonra bir yolunu bulup kaçacak ve Timur'un yanına sığınacaktı. Timur, Ankara Savaşından sonra Osmanlı İmparatorluğunu iki parmağı arasında ezerek İstanbul'un fethini de bu surette elli yıl geriye atınca Yakup Bey'e eski yerlerini geri verdi, hattâ biraz daha genişlemiş olarak..Söylendiğine göre Yakup Bey bu sırada, Timur, Hamid—elinde savaştayken hasta ve mahpus olan Yıldırım'a bakmakla görevlendirilmişti. Ancak Orta Asya'ya geri dönen korkunç Anadolu Fâtihinin Germiyanoğullarına fazla bir yararı dokunmadı. 1428 yılında Yakup Beyin Bursa'ya giderek Osmanlı Sultanı II. Mehmed (4) ziyaret etmek istediğini görüyoruz. Ancak Fâtih (4) bu sırada Edirne'ye geçmiştir. Yakup Bey, Edirne'ye kadar gider ve topraklarını Osmanlılara bıraktığını belgeleyen

(1)Âilenin ceddi Ali—Şîr'in oğlu ve torunu Muzaferrüddin ve Kerimüddin Ali—Şîr adını taşımıştır. (Keza,aynı eser, s. 9. v.d.)

(2)Yıldırım Bayezid'in kayın—pederi Yakub Bey (1300—1340) değil, bu zâtın torunu Süleyman Şah (1361—1387)'dır.

(3)Germiyanoğulları'nın son hükümdarı I. Yâkub Bey (Ölümü 1340) değil, II. Yâkub b. Süleyman Şah b. Mehmed Bey b. I. Yâkub Bey'dir. (1387—1429)

(4) II. Murad olacak.

vasiyetnamesini sunar. 80 yaşındadır ve çocuğu yoktur. Germiyanoğulları devleti böyle son bulmuştur.

Bu devrin eserleri Arapça kitâbeleri taşımaktadır. Yazılar kaba ve zor okunur cinstendir. Bu yazıları, daha sonra daha iyi muhafaza edilmiş Selçuk kitâbeleri ile karşılaştırdığımızda, Moğolların Anadolu toprakları üzerinde yaptıkları barbarca tahribatı daha iyi anladık.

Mâcidiye Medresesi'nin (1) giriş kapısı üzerinde Arapça bir kitabe, 1304 milâdî tarihe tekabül eden 704 hicrî tarihini (2) gösteriyordu, medrese harabeydi. Ne var ki eksik bir kelime tarih dizisi içinde yetmiş yıllık bir hâtâ yapmamızayol açmış olabilir; zira kitâbelerin verdiği tarihleri tutmamaktadır. Diğer bilgiler arasında Kurşunlu Câmiin üzerinde beş satır; kal'edeki "Kale–i Bâlâ" câmiinin üzerinde üç satır milâdî 1375–1376' ya tesadüf eden hicrî 777 tarihini (3) vermektedir. Bu çağ Germiyanoğulları'nın en parlak devridir. Eser vermek için en zengin ve en uygun devirdir. Şehrin en eski mahallelerinden birinde yer alan bir cami (4) 783 (1381) tarihini taşıyordu. Görüldüğü gibi bizim 704 tarihi yanlıştır. Yetersiz ve acele okumadan doğmuştur. Yakup Çelebi Camii ise, 837 (1433–1434) tarihi ile Osmanlı dönemini içine almaktadır. Bu camiye banisine izafeten Hacı Halil oğlu İshak Fakıh Câmii adı verilmelidir. Eser meydana çıktığı zaman gümüş aylı kırmızı Osmanlı bayrağı altı yıldan beri Kütahya üzerinde dalgalanıyordu.

Ulu Câmi'de (Aynı ismi taşımakla birlikte Bursa Ulu

(1)Savcı—oğlu Umur Bey tarafından yaptırılan medreseye, burada müderrislik yapıp 1434'de vefâtında yine buraya gömülen Abdülvâcid'in ismine izâfetle "Vâcidiyye Medresesi" denmiştir.

(2) Medresenin inşâ tarihi kitâbesinden de anlaşıldığı üzere 704 (1304) değil, 714 (1314)'dir. (Bakınız: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Kütahya Şehri, 1932, s. 72; Aydın Sayılı, Vâcidiyye Medresesi, Belleten, XII/ 47,1948, s. 659—60)

(3) Kurşunlu ve Kal'e—Bâlâ Camileri kitâbeleri 779 (1377) tarihlidir. (Bak. Varlık, aynı eser, s. 138 — 139)

(4) Süleyman Şah devrine âit Balıklı Camii.

Camii ile hiç bir ilgisi yoktur), Anadolu toprakları üzerinde pek çok eski eserin kaybolmasına vesile olmuş bir geleneğin sürdürüldüğüne şâhit oluyoruz.. Demiryolu zaten geçtiği yerlerde pek çok antik izleri silip süpürüyordu.Köprü ve su kemerleri için taş'a ihtiyaç olduğunda mühendisler yerli halkın bilgisine baş vuruyorlar ve köylülerin aracılığı ile yakınlarda bulunan bir harâbeyi keşfetmekte gecikmiyorlardı. Eski çağlarda binbir emekle işlenmiş güzelim freskler, yazılı taşlar, şantiyenin yolunu tutuyor ve köprülerin, kemerlerin ayakları altında kayboluyordu. İtiraf etmek gerekir ki Demiryolu idaresi bu faaliyeti önlemek için çok uğraşmış, ancak sonuç alamamıştır. Buna karşılık, rastladıkları terkedilmiş eserleri bâzan tâmir etmekle yetiniyorlardı. Resimlerini çekiyorlar, estampajlarını alıyorlardı. Kütahya ise henüz bu seviyeye ulaşmamıştı. Ulu Cami'de bir kitâbeye rastladık, Yunanca yazılmıştı, taşın altında iki başlı Roma kartalı apaçık belliydi. Câmiin taşçı ustaları mermeri öylesine yontmuşlardı ki ne olduğunu anlayamıyorduk. Bu talisiz eserin hiç olmazsa bu kadarının yaşadığına şükrederek ziyaretimize devam ettik.

Kütahya yaşadığımız devirde çiçek dekorları ile süslü, vernikli çinileri ile tanınmıştır. Bu endüstri, Mösyö ve Madam Dieulafoy'un kazıları ile ortaya çıkardıkları gibi, çok eski çağlarda İran'da bulunan sanâyiin taklididir. Endüstri bugün tamamı ile kaybolmuştur. Buna rağmen son yıllarda yeniden yaşatılmasına çalışılmaktadır.Küçük bir dükkânda vernikli çinilerden başka eski modellerden kabaca kopye ederek bir takım vazolar imal etmeye uğraşıyorlar.. İstanbul pazarında bunun bir deposuna rastlamıştık. Unutulmuş olan bu sanatı görmek için Küçük–Asya'ya gitmeye hiç lüzum yoktur. Artık hiç bir değeri olmayan bu modern eserler,eski Kütahya işlerinin en kötüsünden bile yüz defa daha

aşağıdadır.

Parlak bir sabah güneşi altında kaleye tırmanıyoruz.. Kortejimiz daha çok belediye memurlarından kurulu.. Hiçbirisi şehri tanımıyor... Bizi zorluk çekmeden tâkip ediyorlar. Ancak sabahtan beri bize büyük bir gururla şehri tanıtmaya çalışan Belediye Reisi birdenbire ortadan kayboluyor. Bu ansızın gidişin sebebini öğrenmeye çalışıyoruz.. Şehirde dolaşan bir söylenti ile ilişkili olduğunu belirtiyorlar. Güya bu kale harabesine çıkan her memur, kısa süre sonra işinden atılmış. Saf bir yerli olan Başkanın neden bizimle gelmediğini böylece kolaylıkla anlıyoruz. Diğer memurlar ise Kütahyalı olmayıp İstanbul'dan veya başka yerlerden geldikleri için bu bâtıl inanışa pek aldırmıyorlardı. Söylenenin doğru olduğunu, aşağı indiğimiz sırada anladık, reis bizi güleç bir yüzle bekliyordu.

Kalede bugün, ne kırık mermer aslan, ne de Texier'in bildirdiği Bizans lahdi yer almaktadır. Büsbütün boş dönmemek için kırlangıç yuvaları ve örümcek ağları arasından uzanarak binbir güçlükle câmiin kitâbesini, yan duvarlardan birinin üzerine kazınmış Grek yazısını ve bir mezar taşını iyi kötü kopya ettik. Hiçbir değeri olmayan bu taşın üzerinde şunlar yazılıydı:

"Lucius ve Sokrates, Babaları Lucius ve anneleri Leodamia'nın hâtırasına..."

22 MAYIS – Bütün bir sabah vaktini dolduran mükemmel Kütahya ziyâretinden sonra yolumuza devam etmek için atlarımıza binmek icap etti. Yaptığımız programa göre Aizani (Aizanoi) harâbelerini görecektik. Bu yüzden Afyon–Karahisar yolundan ayrılmamız gerekiyordu. Atlarımızın ne işe yaradığını bu sırada öğrendik. Eğer buralara otomobille gelmiş olsa idik, yolun burasında bütün eşyâmızı ortada bırakarak kötü

kötü atlar kiralayacak, yahut da Aizani'yi görmekten vazgeçecektik. Şimdiki durumda atlarımızın dizginini biraz kısarak yolu değiştirmek kâfi geliyordu. Aizani harabelerinin yer aldığı Çavdar–Hisar, yaya olarak Kütahya'ya bir günlük mesafededir. Bir tepeyi aşacaksınız, yol bundan öteye kolaydır. Baştan çok dar bir vâdiye girilmektedir. İki tarafta yükselen kalker duvarları sabah bahçelerde Kütahya'da has özel bir erik yetişmektedir. Hekimlikte kullanıldığı için "Hekîmâne" adı ile anılan bu eriğin hususiyetleri vardır: taze yendiği zaman bağırsakları temizler,kuru yenirse tersine kabızlık verir.Vadinin sonunda Bursa'dakilere benzer,ancak önden bakıldığı zaman öküz başını andıran değirmenler gördük. Süs olsun diye iki tarafına iki boynuz asılmış bir oluktan su akıyor tahta bir çarkı çeviriyordu.

Ufuk kalın siyah bulutlarla örtülüydü, jandarmalarımız endişeliydi. Bu dar vâdilerde sağnak bâzan tehlikeli oluyordu, acele davranmazsak başımıza bir sel yahut bir dolu felâketi gelebilirdi. Fırtına henüz yakın görünmüyordu. Özengilerimizi kısarak atlarımızı hızlandırdık. Az sonra tepeyi aşmıştık. İnişe geçtiğimiz sırada neşeli bir Türk düğünü ile karşılaştık. Tepeden dırnağa silahlı yiğitler, atlara binmişler, gruplar hâlinde bekleşiyorlardı. Ellerinde yepyeni Osmanlı bayrakları dalgalanıyordu. Nişanlıyı almaya gideceklerdi. Dâvetliler, yolun altında bekliyorlardı. Uzun sakallı, saygıdeğer bir ihtiyar, yere sapladığı şemsiyesinin başında dua ediyordu; Mekke istikametini herhalde her zaman yanında taşıdığı pusulası ile bulmuştu.

Çavdar–Hisar ovasına kadar hiç bir köye rastlamamıştık. Tâkib ettiğimiz patika, tepelerin arasından uzanıyor; küçük ağaç kümelerinin yanından geçiyordu.Buna rağmen sağdan soldan kalabalık sürüler geçmekteydi. Tek tük yerlilere rastlıyorduk; fakat yola çıkmaktansa kuytu yerleri tercih ediyorlardı. Yağmurun yakın olduğu belliydi. Sağnak kervanımızı bir tepenin ba-

şında yakaladı. Korkunçtu. Şimşekler yanımızda patlıyordu, refakatçilerimiz iyiden iyiye korkuyorlardı. Jandarmalar keçi kılı kaputlarının altına sığınmaya çalışıyorlardı. Nihayet ortalık duruldu, hava açıldı, vahşi bir yerde ıssız bir çeşme başı, Kütahya'dan getirdiğimiz lop yumurta ve soğuk et ile kahvaltı yapmamıza yaradı.

Aizani düzlüğü geniş bir çanağı andırıyordu. Her tarafından çıplak dağlarla çevrilmişti. Güney–Batı'yı muazzam siyah kütlesi ile Murad Dağı kapatmıştı. Eski Dindymène'in (Dindymos, Dumlupınar batısındaki Murad Dağı) zirvesi sert güneşe karşı direnen kar yığınları ile örtülü, esrârengiz tepelerle kaplıydı. Grimsi ovaya indik. Yeşilliksiz, kupkuru, çırılçıplak Hacı–Köyü karşımıza dikildi. Bir Kütahya ermenisi kahvenin önüne oturmuş sabah sabah nargile içiyordu, tiryâki olduğu her hâlinden belliydi. Nargilesini herhalde her gittiği yere beraber götürüyordu. Bizi ilgisizce süzdü. Bir saat sonra Çavdar–Hisar'a vardık. Çıplak ve çorak ovanın yegâne süsü, tapınağın iyonik sütunları saklayan kavak ağaçları bizi uzaktan karşılıyordu.

Tapınaktan taşınmış taşlarla örülü duvarların ayırdığı bahçeler arasından geçerek ilerledik. Kornişler, sütun başlıkları, kaideler yapı malzemesi olmuştu. Sert bir nehirden henüz ayakta duran iki Roma köprüsünü aşarak geçtik. Ryndakos isimli bu nehir Muhaliç (Kirmasti–Mustafa Kemal Paşa Çayı) adını almıştı. Bursa'nın batısından Marmara Denizine dökülüyordu.

Çavdar–Hisar'da diğer büyük Anadolu köylerinde olduğu gibi bir "Misafirhane" vardı. Yolcular burada barınıyorlardı. "Misafirhane"lerde genellikle "çorbacı" tabir edilen bir adam gelenlerin bütün ihtiyaçlarını karşılıyor, yatacak yer ve yiyecek temin ediyordu. Bu "Çorbacı" tabirinin yeniçerilikten kaldığını, yemeğini teminle mükellef "capitaine" (subay) manâsını taşıdı-

ğını zannediyorum. Bir yorgan; kaynamış yumurta, haşlanmış tavuk ve ünlü pilavdan ibaret akşam yemeğini hazırlayacak ve sonra da askerin istirahatini temin edecektir. "Çorbacı" bu misafirperverliğine karşılık hiçbir şey kabul etmez, yaptığı iş dinî bir vazifedir.Sadece yardımcısı, görülen iş için bir miktar para kabul edebilir.

Güneşin batışına bir saat kalmıştır. Jupiter tapınağına koştuk. Gün sonrasının ölgün ışıklarında, dağın tepesinde, haşmetli ve zarif iyon mâbedi yüzyılların içinde tatlı bir uykuya yatmış gibiydi. Kolonların ve duvarların beyaz mermeri zaman içinde gri bir renk almıştı, tapınak güneşin son ışıkları altındaaltın rengine bürünmüştü.. Sankiyeniden yaşıyordu. Arkeoloji uzmanları kolonların ykseklik oranlarının buna benzer diğer mâbedlere nazaran daha iyi durumda olduğunubelirtmişlerdir. Tapınak, Atina'daki Erecteion mâbedi ile yakından ilgilidir.Sütunların oluklu süsleri özellikle üst kısımlarda daha incedir. Buralara yerleştirilmiş küçük vazo tasvirlerine başka hiç bir tapınakta rastlanmaz. En küçük detaylara dikkat edilmiştir, tapınağın bütünü içinde her şey inceden inceye düşünülmüş ve sonunda umumî zarafeti ortaya çıkmıştır.

Bu tapınağın hiç olmazsa bu kadar dahi ayakta kalabilmek için neler çektiğini hiç bir yolcu bilemez. Atina'daki Partenon tapınağının âkıbetine uğramadıysa.. Morosini'nin bombalarından ve amatör âlimlerin yağmalarından kurtulabildiyse, yine de son yüzyıl içinde tamamiyle yok olmaktan kıl payı sıyrılmıştır. Bütün Doğu ülkelernde olduğu gibi buralarda yaşayanlar da sütunların altında hazineler yattığına inanmışlardır. Kazma kürekle devrilemeyen mermerler, etraflarında yakılan ateşlerle patlatılmış, alaşağı edilmiş ve diplerinde bulunduğu bildirilen altın küpleri boş yere aranmıştır. Böylece mâbedin yarısı yok olmuş, geriye bu-

gün görebildiğimiz kısımlar kalmıştır.

Duvarların alt kısımlarında bulunan Lâtince ve Grekçe yazılar Texier'in "Küçük Asya" kitabında yayınlanmıştır. Hepsi İmparator Hadrianus devrine âittir. Tapınak ise daha eski tarihlerde inşâ edilmiş; Epiktetos Firigyasını diriltmek isteyen Bergama Kralının gayreti ile meydana getirilmiştir. Bergamalılar bütün bu bölgede birbirinden güzel eserler vücûda getirmişlerdi. Bergama yazıtlarından birinde rastlanan ve Kral Attalos'dan sonrasını anlatan "Dicatus a regibus" ifâdesi doğru ise fikrimiz isbât edilmiş olur.

Çavdar–Hisar'ın iki köprüsü bugün için dahi farkedilen bir ihtişam içindedir. Zamanla grileşmiş beyaz mermerle yapılmıştır. İki köprü arasında eski zarif iskelenin kalıntıları görülmektedir. Aynı plân üzerine yükselmiş bu iki köprünün beşer kemeri vardır. Genişlikleri aynı değildir. Uzun zaman kullanılmış olduğu hâlde köprüler sağlamlıklarından fazla birşey kaybetmemişlerdi, sâdece kemerlerin ayakları toprak yığınları ile doludur. Üzerleri at arabalarının kazdığı izleri taşıyor. Bu izler, eski çağlarda araba ile yapılan nakliye hâtıralarıdır; günümüzde ise buradan sâdece bizim yaptığımız gibi at sırtında geçiliyor.

Tiyatro bugünkü şehrin az ilerisinde bulunuyor ve iyi muhafaza edilmiştir. Ulaşmak için ekili tarlaların arasından on dakika kadar yaya yürümek gerekti. Ne var ki bu eser güneşin altında terleyerek gidip görmeye değerdi. Dışardan pek birşeye benzemiyor, taş yığınını andırıyor; içerde ise durum değişiktir. Eser bütün inceliklerini el'an taşıyor. Sahne'ye dokunulmamış gibidir; kapılardan birinden hemen bir aktör çıkacak ve harmaniyesini savurarak eski bir Yunan tragedyasından pasajlar okuyacak sanırsınız. Putperestliğin çöküşü buralardan her şeyi taşımış götürmüştü. Greko–Latin tiyatrosu ancak Avrupa şehirlerinde bulunur. Burada ise mazi

bir daha doğmamacasına ölmüştü.

Stadyom tiyatro gibi olmuştu, formunu koruyorsa da yapının taşları yerlere gömülmüştü, birbirinin üzerine yığılmış taş yığınlarından başka bir şey değildi.

23 MAYIS – Sabahın birkaç saatini daha Aizan' harâbelerine tahsis ettik. Yolculukta sabahları erken kalkılıyor, üstelk bu küçük köyün misafirhanesi fazla kalınacak bir yer değildi. Parlak güneş geçeceğimiz yerleri yakıyordu. Geçmişin kalıntılarına hayran olacak yerde bir an önce yola çıkmamız lâzımdı. Hareket etmeden önce fotoğraf makinelerimize bromür jelatinli yeni filmler takmamız gerekiyordu. Bu dağ başında karanlık odayı nasıl bulacaktık... Bir an gözlerimiz parladı...Bize küçük bir yer gösteriyorlardı. Karşıkı duvarda önü perde ile örtülmüş bir şömine göze çarpıyordu, karanlık yetecek kadardı, hemen içeri süzüldük ve ufak bir el hareketi ile filmlerimizi makinaya yerleştirdik, klavuzumuz olanköylüler fazla hayret etmediler, zira uzun zamandan beri sırtında üç ayaklı fotoğraf makinaları ile kırlarda dolaşan "Frenk"lere artık alışmışlardı.

Atlar eğerlendi; vakit geçiyordu, yol uzundu, Jupiter mâbedine vedâ ettik. Kaybolmuş bir dînin ortada kalmış muhteşem mâbedi kendisine yabancı, câhil kişilerin ellerinde ömrünü sürdürmeye devam edecekti. Sapsarı bir toprak önümüzde uzanıyordu. Murad Dağını kuzeyden kıvrılarak Doğu'ya doğru yürüyecektik.Bir saat ötede Aizani çevresindeki bütün köyler gibi kupkuru Hacı–Mahmud köyü yer alıyordu. Doğu'ya doğru açılan yaylalara doğru yolumuzadevam ederek Çavdar–Hisar çanağını gerilerde bıraktık. Sağda çıplak ve basık tepeler Dindymène'i görmemizi engelliyordu,solumuzdaki manzara da pek farklı değildi, Gemilü–gören (belki "ören"),Hastanabo, Nuhure gibi garip isimler taşıyan köylerin yakınından geçtik. Üç–höyükler on saat süren bu yürüyüşün önemli merhalelerinden

birini teşkil ediyordu. Su seyrekti, ağaç yoktu, Lykaonia'da bol bol göreceğimiz çıkrıklı kuyulara rastlamaya başlamıştık. Köylerin yakınlarında bâzan görülen bataklıklarda yüzlere yabanî ördek kaynaşıyordu. Kaz ve tavuk gibi kümes hayvanları sayısızdı. Öküz, inek gibi hayvanlar yemek için değil, çift sürmek için kullanılıyordu. Toprak burada donuk sarı renk almıştı, herhalde fazla verimli değildi. Köylülerin evleri basıktı, tek odadan ibaretti; damları sıkıştırılmış topraktı. Orada burada durmadan antika kalıntılara rastlıyorduk. Gömilü–Gören köyünün bir adı da "Gemilü–viran" olmalıydı. (Anadolu'da "vîran" umumiyetle "ören" şeklinde telaffuz olunur.) Üzerinde yazı artıkları bulunan taşlar gördük.

Nuhure köyünde bir fresk üzerinde başında şapka taşıyan bir insan figürü vardı, altındaki yazılar okunmuyordu. Bir kuyuya kapak vazifesi gören bir sütun başlığı üzerinde Latin Haçı göze çarpıyordu. Mermerin üzerinde, uzun sapları ile iki çiçek kazınmıştı. Gün, Üç–Höyük'te bitti. (Saat akşamın altısıydı ve karanlık çökmüştü) Lâkin köy sefalet içindeydi, jandarmalarımız buraya yakın bir yerde temiz bir han bulunduğunu söylediler. Bir saat onbeş dakika daha at üzerinde gitmemiz gerekiyordu. Yorgunluktan büzülmüş bedenler üzerindeki süvariyi taşımakta zorluk çekmeye başladığı zaman yolcunun saati uzar.

Gecek köyüne vardığımızda gece ilerlemişti.

Burada "Çorbacı"nın yabancıları ağırladağı bir ev vardı. Bina yüksek tavanlı bir salon, kireç ve otla sıvanmış bir toprak zemin, boyasız tahta kanatların örttüğü geniş pencereler ve aşağıda iyi kötü hayvanların barınabileceği bir avludan ibaretti. Gecek'in tek saygı değer insanı Hoca Efendi, haremine haber göndererek bize sahanda yumurta ve yiyecek birşeyler hazırlattı. Karnımız aç olduğundan yemek pek nefis gelmişti.

Ev sahibimiz gerçekten akıllıydı. Yemekten sonra kahveler içilip sigaralar tellendirilirken birkaç kelime konuştuk. Ülkenin fakirliğinden şikâyet ediyordu. "Hiçbir sanâyi tesisi yok.." dedi. Yolda rastladığımız yüzlerce ineği ileri sürdük, bunlarla pekâla istenen seviyede ziraat yapılabilirdi. Demiryolu inşâatı herkesi meşgul ediyordu, bellibaşlı yollardan biri: İzmir–Aydın hattı uzakta değildi. Gecek'ten çıkan bir yol üç veya dört gün içinde Uşak yakınlarında, Çivril'de bu hatta ulaşabilirdi.Lâkin Hoca Efendi,bu yeni yollar için iyi şeyler düşünmüyordu.Küçük Asya neden denizlere doğru açılmak isteği taşıyordu..? Acaba sadece buğdayını, meyvasını, mâdenini mi satmayı arzuluyordu? Bu küçük köylüler kendilerinden malı ucuzca alarak pahalı satacak yüzsüz bir bezirgan kalabalığının kurbanı olacaklarını daha şimdiden hissetmişlerdi. Ama neye yarar, ticâret demek bu demekti... İhtiyar Türk: "Çaremiz yok, kendi yuvamızda kuş gibi avlanacağız.." diyordu.

Aslında bu kelimelerin altında müslümanların hıristiyanlara karşı besledikleri derin kin yatıyordu. Hıristiyanlar her gün bir yenilik peşinde koşarak hayatı kolaylaştırıyorlar ve zenginleşiyorlardı. Müslümanlar ise her türlü tâze fikre sırt çevirerek babalarından gördükleri hayata devam ediyorlardı. Köylülerden bahsediyorum.. Yöneticilerden değil.. Onlar bambaşka bir âlemdir.

Hoca Efendi, jandarmalarımıza da takılmaktan çekinmemişti. Senede bir defa Hüdâvendigâr vilâyetinden kalkıp geliyorlar ve resmî gazetenin ücreti olan iki mecidiyeyi alıp gidiyorlardı; oysa Hoca Efendi, bu resmî gazetenin daha yüzünü görmemişti. Efendi haklıydı. Jandarmalar verecek cevap bulamadılar. Bu bölgede resmî posta teşkilâtı henüz kurulmamıştı, dolayısı ile devlet her yıl Hoca Efendinin iki mecidiyesini çalıyor-

du.

Saat ona doğru uyku gözlerimizden akmaya başlamıştı. Ev sahibi çekildi.

24 MAYIS – Sabahın ilk saatlerinde ayaktaydık. Yarı örtülü çadırda yatmış gibiydik. Gecikmiş olduğumuz için bir an önce yola çıkmayı gözlüyorduk. Önümüzde yaylalar yarılarak vâdilere iniyordu. Yol gittikçe alçalmadaydı. Kurt–köyü'nde bize üç yanı Yunanca yazılarla dolu bir çeşme yalağı gösterdilr. Daha önce gördüğümüz mezarlardan farklı değildi. Buna rağmen ilk satırların çabucak kopyasını aldık. Etrafımızda küçüklü büyüklü toplanan işsiz köylüler, taşın üzerindeki grekçe harfleri defterimize geçirirken gösterdiğimiz çabukluğa, başlarını iki yana sallayarak hayret ettiler. Câmi avlusunda yer alan çeşmenin karşısındaki sokakta, henüz inşâ edilmekte olan bir evin kapısında aynı karakteri taşıyan başka yazılar gördük. Çalışan ustalar ermeniydi; Kütahya yakınlarındaki bazı köylerden gelmiş olmaları ihtimâli vardı. Bölgenin köylüleri inşâattan habersizdiler,dolayısı ile uzaktan usta getiriyorlardı.

Bir saat sonra Altıntaş'a vardık. Bu köy, Kütahya ve Afyon–Karahisar yolu üzerinde önemli bir menzildir. Evler birbirinden uzaktainşa edilmişti, câmi eski harâbelerden taşınan taşlarla yapılmıştı. Çektiğimiz fotoğraflarda da görülebileceği gibi köy karmakarışık bir düzen içinde uzayıp gidiyordu.

Altıntaş Câmii yeniydi ve fazla değer taşımıyordu. Câmiin önünde yer alan mezarlıkta üzerinde iki yunanca kelime bulunan bir mezar gördük. Porsuk Nehri bu köyden çıkıyordu. Koca nehir burada henüz bir su sızıntısıydı.

Sabahın saat onbirine doğru Osmancık köyü yakınlarında antik şekil gösteren harap bir türbeye rastladık. Bu noktadan sonra güneye doğru, Afyon–Karahisar

bölgesinin özelliği olan siyah volkanik kayalar önümüzde uzanmaya başlamıştı. Yaklaşmakta olan bir sağnak, kayaları büsbütün korkunç gösteriyordu. Siyah, ağır bulutları bıçak sırtı gibi kesilmiş kayaların arasında dolaşıyor, gök derin derin homurtular çıkarıyor ve biraz sonra başımıza gelecekler hakkında bizi şüphede bırakmıyordu.

Uzakta, Eyret köyü yakınlarında, yolun kenarında, Gotik kiliselere benzeyen devâsa bir han gördük. Bu eser muhtemelen Osmanlı devrine âitti. Büyük kapı daha sonra Selçuk eserlerinde göreceğimiz gibi, birbiri üzerine yerleştirilmiş iki kemer taşıyordu. Orada burada, kaba bir çalışmanın sonucu olarak gözüken sütun parçaları ve başlıklar farkediliyordu. İçerde bir eyvan ve basık kemerlerin sakladığı küçük hücreler vardı. Bu yapı, büyük ihtimalle XIII. asırda meydana getirilmişti. Konya'daki kervansaraylarla aynı tarihi taşımakta olduğu düşünülebilirdi. İç duvarlar çok kararmıştı, yerde kalınbir saman yığını uzun zamandan beri bırakıldığı gibi duruyor, yolculara yatak vazifesi görüyordu. Ahır gibi bir yerdi burası.. Kenarda bir kahve vardı, içinde pek fazla birşey bulunm yordu, ama yolculara sığınak görevi yükleniyordu.

Burada araba yolu yeniden bize yüzünü gösterdi. Şimdi ufukta Kara–Hisar dağının siyah kütlesi daha iyi görünüyordu. Karşımızdaki tepeler birbiri üzerine yüklenen testere sırtları gibi karmakarışık ve vahşiydi. Bâzan derin yarıklar açılıyor, bâzan taş göğe doğru hırsla yükseliyordu. Haşin görünüş can sıkıcı düzeye yükselmişti. Yaylanın sonunda Kızılcım–Derbendine ulaştık. Bu noktadan sonra yol çorak bir vâdiye kadar durmadan iniyordu. İnişin sonunda romatizmaya iyi gelen ılıca suları kaynamaktaydı. Vâdiye ulaşan yol doğru Kara–Hisar'ın kapkara kayasına yöneliyordu.

V. B Ö L Ü M

Afyon Karahisar – Yangın tahribatı – Kale – Çay ve Selçuk eserleri – İshaklı – Akşehir – Nasreddin Hoca'nın mezarı.

Kızılcım–Derbendinden sonra büyük inişin nihayetinde ovaya ulaştık. Toprak burada koyu yeşil bir renge bürünmüştü, göze hoş görünüyordu. Afyon başakları kimisi kırmızı kimi beyaz kelebekler gibi ovaya yayılmıştı, hepsi çiçekliydi. Etraf çepeçevre dağlarla sarılıydı, sâdece doğu, göller bölgesine doğru açılıyordu. Burayı daha sonra ziyaret edecektik. Afyon'a ulaşmadan önce bir kaç volkanik kayayı solda bıraktık, büyük bir lav akıntısından kalma olmalıydılar... Yağmur suları ile aşınmışlardı, fakat buraya kaynaya kaynaya geldikleri belliydi. Bu şehrin bütün çevresi böyleydi.. İnsana dehşet veriyordu. Burada çekilecek bir resmi çok sonraları dahi hemen tanıyabilir, Afyon şehrinin kapkara kalesini derhal farkedebilirsiniz. Yüzlerce volkanik bölgeden daha ilgi çekici, daha korkunçtu.

Herşey büyük bir şehre yaklaştığımızı haber veriyordu. Yolların üzerinde araçlar sıklaşmıştı. Gündüz hastaları ılıcalara taşıyan arabalar, akşam karanlığında, bir an önce evlerine ulaşmak için acele ediyorlardı. Biz bi-

le hızlandık. Gece bastırmadan önce yatacak yer bulmalıydık. Siyah taş üzerindeki kaleyi farkettiğimizde, evler, dükkânlar, minâreler etrafımızı çepeçevre sarmıştı bile.. Nihayet Afyon'a gelmiştik. Sıraya girdik.İki jandarma öne geçti, seyis arkada yer almıştı, böylece dış görünüşümüzü düzene soktuk.

Yer bulmak kolay değildi. Bir sene önce çıkan bir yangın hanları, çarşıları, pazarları ve hattâ büyük kervansarayı dahi silip süpürmüştü. Geri kalanların içinde en iyisini bize gösterdiler. Fenâ sayılmazdı. Maalesef eskiydi; içi karanlık, çamurlu ve pis kokuluydu; rutubetliydi. Birinci katta bol pencere ile aydınlatılmış bir salon gördük; salonun hemen tamamını çevreleyen kerevet oldukça eskiydi. Daha iyisi olmadığı için oturmak zorundaydık. Bu arada şehrin ileri gelen ermenileri için yazılmış tavsiye mektuplarını gönderdik. Yemek hazırlamaları için emir verdik ve Vali'yi görmeye gittik.

Saat oldukça ilerlemişti, gece çökmek üzereydi, tabiatı ile Vali'yi yerinde bulamadık. Evine gitmemiz gerekiyordu. Vali'nin evi ise şehrin öbür ucundaydı; bizi yangın yerlerinden geçirdiler, ateşin dümdüz ettiği yerler olduğu gibi kalmıştı; akarsuyun iki yanında yığılmış olan enkaz ve yarısı yıkılmış duvarlar birkaç eve nihâyet rastlamıştık; ancak, şehir dışına çıkmış oluyorduk, yol iyice yokuşa sarmış ve hattâ bazı yerlerde merdiven şekline girmişti. Vali'nin evi buralarda olmalıydı; az sonra ulaştık. Yine çok sıcak bir karşılama görmüştük. Vali, bize yatacak yer ve yemek teklif ediyordu; kabul etmedik; yerleştiğimiz handa daha serbest olacağımızı düşünüyorduk. Ertesi gün güneş doğarken bir kılavuz gelecek ve bize şehri gezdirecekti. Vali'nin yanından çabucak ayrılarak geçtiğimiz yollardan geri döndük ve hana ulaştık.

Bir uygunsuzluk bizi bekliyordu. Yolculuğumuz sı-

rasında ilk ve son defa akşam yemeğinden mahrum kaldık. Şehri dolaşan seyisimiz açık dükkân bulamamış, buna karşılık bir köşede bir az ekmek ve ona yakışan birşeyler bulabilmişti. Yirmi yıldan beri Anadolu'nun her köşesini karış karış arşınlamış olan seyis bile, bu işe hayret etmişti: "Ne şehir... Ne şehir..." diyerek durmadan söyleniyordu.

Mütevazı nafakamızı kemirmeye çalışırken, ellerinde kocaman lambalarla iki kişi geldi, gönderdiğimiz tavsiye mektuplarının alıcıları bizi yemeğe davet ediyorlardı. Vali'nin dâvetini kabul etmedikten sonra,bunlara "evet" demek düşünülemezdi; çâresiz boyunlarını bükerek geri döndüler. Biz ise, çoktan şansımıza küsmüştük... Yatacak yerlerimizi hazırlamaya başladık, Uzatılan yorganları bu defa memnuniyetle kabul etmiştik; burada nihayet bir gece kalacaktık. Dünya'dan uzaklaşarak yataklarımıza girmek üzere iken, mecburi bir jimnastiğe baş eğmek zorunda kaldığımızı hissettik. Fotoğraf makinalarımızın filme ihtiyacı vardı, oysa ışık bulunduğumuz odaya her yönden giriyordu. Şasileri jelatinli bromür pelikülleri ile donatmadan yatamazdık. Elbiselerimizle pencereleri kapamayı denedik, beceremedik, sonunda örtülerle, kaputlarla bir çadır meydana getirerek işimizi gördük.

25 MAYIS – İmâret Camii şehrin en eski camii olarak gösteriliyordu. Bunun bir eşini Kütahya'da görmüştük. Bu cins iddialara pek kulak asmamak gerekiyordu. Bu defaki Osmanlı devrinde, Gedik Ahmet Paşa tarafından yaptırılmış, hicrî 1210 (1795 - 1796) tarihinde tamir edilmişti. Giriş kapısının üzerinde türkçe kitâbe bunu gösteriyordu. İki kubbe ve ikisinin arasında orantılı bir kemerle inşa edilmişti; yapının başkaca bir hususiyeti yoktu.

Unutulmuş, ucra bir köşede duvarlarında yabani otlar bitmiş bir türbeyi ziyaret ettik. Arabesk süsler dik-

katimizi çekmişti, başka hiç bir ortaçağ eserinde görmediğimiz bir çalışma idi bu.. Belki bu noktadan sonra, artık Selçuk kültür sâhasına giriyorduk. Nitekim az sonra aldanmadığımızı anladık. Karahisar'dan sonra bu cins eserler çoğalmaya başlamıştı. Ziyaret ettiğimiz türbe "Sahâbeler Türbesi" adını taşıyordu.

Mezarlığın üzerinden şehir pek güzel görünüyordu. Evlerin alçak damları arasında câmi kubbeleri, minâreler ve hepsinin üzerinde şehrin çatısı gibi duran karataş ve üzerindeki kale harâbesi gerçekten Afyon şehrinin diğer şehirlere benzemeyen eşsiz manzarasıydı. Câmiler bâzan İstanbul yapılarını andırıyordu. Şehri daha iyi görebilmek için biraz daha yukarı çıkmaya karar verdik. Geçtiğimiz yerde "Yukarı Pazar Mescidi" ve "Câmi–i kebir" vardı, ancak bu sonuncusu, ismine nisbetle büyük değildi, giriş kapısının üzerinde Kur'andan bir bölüm kazınmıştı: (IX, 18) "Allah mescidlerini, ancak Allaha ve âhiret gününe iman eden, gereği üzerine namazı kılan, zekât veren Allah'tan başkasından korkmayan kimseler îmâr eder, onarır,işte belki bunlar doğru yolu bulanlardan olabilirler."

Kaleye ulaşmak için, kayalara oyulmuş, bir ucu tepeyi bulan oldukça dar bir merdiveni tırmanmak gerekiyordu. Çıkış zor ve ağırdı. Kayanın dibinden zirvesine kadar 180 metre ölçtük. Kalenin batıya doğru gittikçe derinleşip açılan manzarasından başka özelliği yoktu. Bizden önce gelip geçen yolcuların anlattıkları eski sarnıçlar yerinde duruyordu. Geçitlerden birinde rastladığımız arapça kitâbe,bizim için büyük değer taşıyordu; zira yola çıktığımızdan beri ilk defa bir Selçuk yazısını okuyacaktık.Alâeddin Keykubad devrine âit olan yazıyı şöylece sökebildik:

"Bu yüksek makamın inşâsına, müminlerin emiri Kılıç Arslan'ın oğlu Din ve Dünya'nın Alaeddin'i

haşmetli (Alaeddin) Keykubâd'ın saltanatı sırasında emrolundu..."

Kitâbeyi tam okuduğumuzdan emindik, ancak yaptıranın ismini göremiyorduk. Konya sultanlarının taşıdıkları sıfatlar para uzmanı ve şarkiyatçı Fraehn'in bildirdiği şekilde sikkelerin üzerinde görülen isimlere uygundu. Alaeddin Keykubad, 1219 ile 1237 arasında saltanat sürmüştü, açıkca anlaşıldığına göre Afyon kalesinin son tamirleri bu devre rastlıyordu. (1) O zamandan bu yana kimse bu esere dokunmamıştı.

Aşağı inmek zamanı gelmişti, sabah uzuyor, vakit geçiyordu, kaleye tırmanırken ne kol kaldı ne bacak, geçmiş günlerin yorgunluğu da buna eklenince dayanacak gücümüz iyiden iyiye tükenmeye başladığını anlıyorduk.

Şehre iner inmez bizi yakaladılar; akşam davetlerini kabul etmediğimiz saygıdeğer ermeniler hiç olmazsa geçerken uğrayıp bir kaşık tatlı yememizi teklif ediyorlardu. Bölgeye has bir ikram şekliydi bu... Uzatılan çanaktan bir kaşık reçel alıyor ve üzerine bir bardak su içiyordunuz. Râzı olduk. Belki bir daha hiç göremeyeceğimiz bu muhterem insanlar, üzerimizde iyi bir tesir bırakmışlardı.

Yayılıp oturmaktan bir an önce vaz geçmeliydik... Atlarımız bizi bekliyordu, saat onbir olmuş biz ise daha yola çıkmamıştık, nihayet otele döndük, hancı ile hesabımızı kestik, jandarmalrımızla, kılavuzumuzla anlaştık. Tepemizde parlak bir güneş ışıldıyordu, yemyeşil Akarsu vâdisi kazan gibi kaynamaktaydı.

(1)Müellifin naklettiği kitâbe ifâdesi (Alaeddin Keykubâd b. Kılıç—Arslan) ile I. Alâeddin Keykubâd b. Keyhusrev arasında irtibat kurulması imkânsız olduğu gibi, II ve III. Keykubâd'larla da alâkalı olamaz. Her hâlde kitâbe metni yanlış okunmuştur.

Afyon Karahisar–Çay yolu fazla bir önem taşımıyordu, mesafe kısaydı, at üzerinde sekiz saat kadar... Toros zincirine bağlı Afyon dağlarının yanından geçerek ilerliyorduk. Dağlar sağımızda kalmıştı, solumuzdaki ova ise bir müddet uzayarak Emirdağ silsilesi ile son buluyordu. Akarsu, düzlüğün ortasında ağır ağır yol alıyor ve batıya yönelerek Eber gölüne dökülüyordu. Sağımızda fakir bir kulübeden hemen sonra bir derbent gördük, buralarda insan eli ileyapılmış tek eser bu jandarma karakolları idi. Altımızda İzmir yolu uzanıyordu, güneye giden bütün kervanlar buradan geçmekteydi, iki günlük yolculuk sonucunda İzmir–Aydın demiryolunun bitiş noktasına Dinar'a varılıyordu. Bagajlar, kadınlar ve çocuklarla yüklü bir Suriye–Arap kervanına rastladık. Yolcular Adana'dan geliyor ve İzmir'e gidiyorlardı. Daha ilk kelimelerde anlaşmıştık. Birkaç madenî para bu insanları sevinçlere garkediyordu. "Allah Yensur–es–sultan" ("Allah sultanı muzaffer kılsın.") diye bağırdılar, üzerimizdeki kostümler ve yanımızdaki "zaptiye" lerden bizi yüksek devlet memurları zannetmişlerdi. Bizimle çabucak samimî oldular, ancak jandarmaların asık suratları daha fazla ileri gitmelerine engel oldu.

Sultan Dağı ile Kaldır Dağı arasında kalan volkanik Afyon dağları ilgimizi çekiyordu, zira Haçlılar buradan geçmişlerdi, bu yolu daha önce Eskişehir–Bolvadin arasında Seyitgazi'den geçerken izlemiş, tarifsiz sıkıntılar çekmiştik Haçlı ordusu Foucher de Chartres'ın Küçük Antakya (Pisidya Antioheyası) dediği bugünkü Yalvaç'ta dinlenmiş ve taze kuvvet kazanmıştı. Albert d' Aix in yazdığına göre, başta kumandanları Godefroy olmak üzere Haçlı ordusunun cümle kumandanları bölgenin güzelliğine hayran kalmışlar ve avlanmak istemişlerdi Asiller bir yeri beğendikleri zaman orada avlanmak isterler. Bu yüzden Godefroy, bir ayı

tarafından parçalanma tehlikesi atlatır. Raymond d'Agiles'in raporlarına göre, Tuluz kontu Raymond, bu esnâda hastalanmış, ölüm derecesinde yataklara düşmüştü.

Küçük–Antakya (Yalvaç), İstanbul–Suriye yolu üzerinde değildi, dolayısı ile Haçlıların ne sebeple Sultan Dağını kuzeyden geçmeyerek 'daha tehlikeli ve uzun bir yola sapıp dağı güneye doğru aştıklarını anlamak kabil olmuyrdu. Akla glen tek sebep, şimdi bilmediğimiz bir tehlikeye bağlı olmalıydı. Konya'ya varmak için kuzeyden geçen yolda, Eskişehir -Bolavadin arasında olduğundan daha az su vardı. Bâzı kaynakların dışında, uzun aralıklarla dizilmiş kuyulardan başka bir şey yoktu; bu kuyular çobanların ihtiyaçlarını karşılamak için düşünülmüştü. Uzayıp giden ıssız ovalardaki bu kuyuları sıra ile zehirlemek ve haçlıların geçişini imkansız kılmak Kılıç Arslan'm askerleri için zor birşey değildi.. Godefroy ve kurmaylarınm kararını anlamak şimdi biraz daha kolaylaşıyordu. İmparator Alexis'in kılavuzları herhalde haçlıları dağ yolundan geçirirken su ve otlak bulmayı amaçlamışlardı. Yol Yalvaç, Karaağaç, Kıreli, Sekisaray ve Kızılören'den geçiyor Konya'ya ulaşıyordu. Bu yol kuzeyde, kont Léon de Laborde'un seyahat notlarında belirttiği pitoresk Eğridir ve Beyşehir göllerine uğramaktaydı. Haçlıları bu bölgede kurtaran Sultan Dağı geçitlerinin tutulmamış olmasıydı; aynı şans maalesef Frederik Barbaros'a nasip olmamıştı. Almanya imparatoru bu geçitleri zorlayamamış, dağın öbür yanında Akşehir ovasından geçmek zorunda kalmıştı. Burada, târifsiz zorluklarla karşılaşmış, kendisinden önce geçmiş ilk Haçlıların bıraktıkları izlere sığınmıştı. Godefroy de Bouillon karşısında Kılıç Arslan kuvvetlerini görseydi herhalde onları tuttukları mevkilerden çıkaramayacak ve denize çekilmek için tek yol olan Menderes vadisine kendisini ata-

caktı. Bu durumda Haçlıların Kudüs'e ne zaman ulaşabileceklerini Tanrı'dan başka kimse bilemeyecekti.

Küçük–Antakya'yı (Yalvaç) terkeden Haçlılar Konya'dan geçtiler. Şehir boştu, Kılıç Arslan merkezi İznik'e taşımıştı. Baudouin ve Tancrède kumandasında bir grup Flaman ve İtalyan Konya'ya gönderildiyse de bunlar, düşmana rastlamadılar ve orayı hâlî buldular. Konya'yı geride bırakarak ilerlemek gerekiyordu. Haçlılar Gülek Boğazını geçerek Kilikya'nın geniş ovalarına indiler; ordunun tamamı bidâyetde aynı yolu tâkip etmişti. Bununla beraber, Konya'da bâzı kimselerin bulunduğu ve bunların haçlılara yanlarında su bulundurmayı tavsiye ettikleri,zira bir dereye ve akarsuya rastlamadan bütün gün yürüyeceklerini belirttikleri anlaşılıyor. Bu istikamette Ereğli'ye kadar gittiler, sonra kuzeye dönerek, Göksun (eski Cucusus)'a ve Maraş bölgesine, Toros'ların en vahşi kısımlarında keçi yolları üzerine sekerek, binbir güçlükle ulaştılar.

Çay, büyük bir köydü, her tarafta bol su akıyordu. Sokaklarda çağlayanlar vardı, sular, yollardan bahçelerden geçiyor Eber Gölüne dökülüyordu. Eber Gölü uzaktan bize bir bataklık gibi görünmüştü. Kara toprak duvarların çevrelediği basık evler yol boyunca uzanıyor, bahçelerin, kavak ağaçlarının arasında kayboluyordu. Kavak ağaçları bana Fransa'yı hatırlattı. Bu ağaç, bizim ülkemize, herhalde Türkiye'den gitmişti; Türk hükûmeti, bu surette bir cins nebat kolonizasyonu deniyor olmalıydı, çok başarılı olduklarını ileri sürebilirim. Bu yükseklikte kış şiddetli geçiyordu, iklim aşağı yukarı Orta Avrupa'ya yakındı. Çay, zenginliğini bulunduğu yere borçludur. Karahisar–Konya arasındaki yolun en önemli menzilidir, oysa buraya üç saat mesafedeki Bolavadin, ana yolun üzerinde olmadığı için terk edilmiş gibi durur. Ortaçağ'dan bu yana büyük yol Çay'dan geçer. Bu yüzden biraz sonra in-

celeyeceğimiz Selçuk eserleri ile donatılmıştır. I. Haçlı seferinin birlikleri Bolavadin'den geçmişlerdi; zira doğruca Eskişehir'den geliyorlar ve Seyidgazi'den kıvrılarakHüsrev Paşa Hanı sahrâsına ulaşıyorlardı.

Çay'da yepyeni bir han bulduk. Afyon'un pislik içindeki eski kervansarayından sonra burasını terkedemezdik. Geniş avlu, kalın, boyanmamış tahta kemerli kapıların örttüğü küçük hücrelerle çevrili idi. Tam karşımızda bir kahve ve bir de şeref salonu vardı; içerde oturanlar arasmda Büyük Mevlevî şeyhinin oğlunu farkettik, yerinden kaldırmaya güç yetmeyecek kadar oturaklıydı. Toprak duvarlar az çok kuruydu, burada bir gece geçireceğimiz için konfora pek aldırmadık.

Bursa'ya tâbi son idâre merkezi olan Çay, Konya yolu üzerindeydi. Kasabada bir jandarma paşası bulunuyordu, nezaket icabı kendisini görmemiz gerektiğini hatırlattılar, üstelik yanımızdaki jandarmalar böyle bir yaltaklanma fırsatını kaçırmak istemiyorlardı. Aksi halde bâzı zorluklara uğramamız muhtemeldi. Karşılaştığımız sırada kendisinden korkmadığımızı hissettirdik, dönüşte onunla daha samimî şekilde görüşecekti.

26 MAYIS – Çabucak yola çıktık. Bize görmemizi tavsiye ettikleri eserlere bir an önce ulaşmak istiyorduk. Hava güzeldi. II. Gıyâseddin Keyhüsrev zamanında yapılmış bir kervansarayla bir medreseyi ziyaret edecektik. Medrese'nin sâdece kapısını görebildik, ortaçağdan kalmanefis bir arabesk dekor taşıyordu, bina tahıl anbarı olarak kullanılıyordu, dolayısı ile içeriyi görmemiz imkânsızdı. Köylülerden vergi karşılığı olarak topladıkları buğdayları buraya yığmışlardı.

Çaydakı eski kervansarayın kapısı üzerinde şunlar yazılıydı:

"Bu hanın yapılmasına Dünyanın ve din'in Gıyâsı, yüce sultan Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında emrolundu. O ki Süleyman'ın oğludur (?) Bendeleri fakir Yâ-

kub... 657 (1299) tarihinde..." (1)

Eski medresinin üzerinde ise şunlar kazınmıştı:

"Bu medrese yüce sultan din ve dünyanın Gıyas–el–alemi, Süleyman'ın oğlu Keyhüsrev zamanı yapıldı. Allahın rahmetine muhtaç fakir bendeleri Abdülhamid Bua (?) Ömer (Allah onun günahlarını affetsin.)

Aym kapının üzerinde iki kıt'a halinde arapça bir kitabe daha okunuyordu, bunu da şöylece sökebildik:

"Muhammed'in oğlu Galbek'in (2) eseri..."

Bu isim mimara ait olmalıdır.

En büyük Konya Sultanı Alaeddin Keykubâd, 634 (1337) tarihinde öldü, oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev yerine geçmişti; genç, tecrübesiz ve geri zekâlıydı. Yetenekli devlet büyüklerini kaçırdı veya sürgün etti. En yakın akı hocası Sadeddin'di, sonunda onun ihanetini anladı ve astırdı onu... Cesedini bir demir kafese koyarak kalenin bedeninden sarkıttı. Bu kafes bir gün düşerek bir müslümanı öldürdü, o zaman Konya halkı "Kötüler öldükten sonra da kötülük yapabilirler" dedi. İmparatorluk bir ara sükun bulmuştu. 637 (1239–1240) da Baba İshak ayaklandı. Bu adam, geniş ilgi görüyordu, sayısız türkmeni sözlerine inandırdı, bilhassa yerliler peşinden ayrılmaz oldular; kalabalık çoğalınca Amasya dağlarında yüksek bir mağaraya yerleşti,pey-

(1) Ebülmucahid Yusuf b. Yâkub tarafından yaptırılan han, 677 (1278–79)'da tamamlandığına (Bakınız: M.K. Özergin, Anadolu'da Selçuklu Kervansarayları, Tarih Dergisi, XV/20, 1965, s. 149) göre, II. Gıyâseddin Keyhüsrev b. IV. Kılıç Arslan (663–682) devrinde inşa edilmiş olmalıdır. Bânı ismı de, "Yakub" değil, Yâkub oğlu Yusuf, binâ tarihi de, işaret ettiğimiz şekilde düzeltilmelidir.

(2) Mimarın ismi Oğul–Beg b. Muhammed olmalı!

gamber olduğunu söylüyordu. Gıyaseddin, beylerinden birini ona gönderdi. Mubârizüddin (Armağan Şah) adını taşıyan bu bey Baba İshak'ı yendi, yakaladı ve müritleri ile birlikte astırdı.

641 (1243–1244) yılında (1) ilk defa bir Moğol ordusu Anadolu'ya girerek Erzurum'u sardı ve işgal etti. Her tarafa haberler salarak acele ile ordu toplayan Gıyâseddin, Tokat civarında (2) hezimete uğrayıp Konya'ya kaçtı. Moğollar bundan sonra Tokat ve Kayseriyi yerle bir ettiler. Selçuk Devletinin iki sâdık adamı: Vezir Müzehhibüddin (Ali) ve Amasya Kadısı yılda bir miktar vergi vermek şartıyle Moğollara sulh teklif etmeye gittiler. Diğer taraftan Küçük Ermenistan'da oturan Ermeniler durumdan faydalanmayı düşündüler, tarihçiler Ermenilerin o sırada Küçük Asya Müslümanlarına kötülük etmekten başka bir şey tasarlamadıklarını ileri sürerler... Gıyaseddin, bütün bu kargaşalıkların ortasında Moğollarla anlaşma zemini arıyordu.

Batılı tarihçiler, Moğolların Kayseri zaferinden sonra İstanbul'un Latn İmparatoru II. Baudouin ile Gıyaseddin arasındaki anlaşmadan söz açarlar.Bu anlaşma, Baudouin'in yeğeni Eudes de Montaigu'nün Sultanla evlenmesi ile takviye edilmiştir. Rum İmparatoru Vatatzes ise bu anlaşmayı bozmayı başarmıştır. Hattâ, Menderes Tripolisi (Denizli'nin Sarayköyü)'nde Gıyâseddin ile görüşmeyi dahi becerdi. İki hükümdar bu mülakatta eski ahidlerini yenilemişlerdi.

Çay'da gördüğümüz iki kapı kitâbesi, bize bütün bu olayları hatırlatıyordu.

Bir saat süren bir fasıladan sonra toprak duvarların çevirdiği bahçeler arasındaki yolumuza devam ediyorduk.

(1) 1242—3 kışı olacak!
(2) Muharebe sâhası Kösedağ, Sivas'ın 30 km. kuzey—doğusunda, Zara kuzeyindedir.

Yüksek kavak ağaçlarının gölgelediği yolun ilersinde haritacıların Eber Gölü dedikleri suyu gördük, gölün etrafı kamış tarlaları ve ılgın kümeleri ile çevriliydi.Çay'a üç saat uzaklıktaki İshaklı köyü bize bir sürpriz hazırlamıştı. Arap stilinde çok güzel bir kapı, stalaktitlerin altından geçerek geniş bir avluya giriliyor... Boşluğun sonunda kapalı bir kapı var... Burası İzzeddin Keykâvus devrinden kalma eski bir handı... Avlunun ortasında sözüm ona bir câmi yer alıyordu, yarı yarıya toprağa gömülüydü ve istikameti Kervansaray'ın camiindeki doğrultuya benzemiyordu.

Üstad Kâtib Çelebi (Hacı Halife) nin kalemine borçlu bulunduğumuz "Cihânnümâ" adlı coğrafya kitâbında İshakh hakkında şu satırlara rastlamıştık:

"Akşehir'e bir fersah mesafede, büyük yolun batısında, Doğu yoluna doğru uzanan bir köydür. Yolcular için bir han vardır."

Hacı Halîfe'nin bahsettiği han karşımızda duruyordu. Harâbeye dönmüştü, taşları grileşmiş. Lâkin büyük san'at taşıyan kapının üzerinde şu arapça kitâbe yer alıyordu:

"Bu han, Keyhüsrev'in oğlu, müminlerin emiri, din ve dünyanın İzzeddin'i Keykâvus el–muzaffer'in saltanat çağında yeniden inşa edildi. Ben onun hâdimi, Hüseyin'in babası, Cüceme Ali... Yıl 607..." (1)

(1) "Sâhib Ata" nâmıyle meşhur vezir Fahreddin Ali b. Hüseyin tarafından bina ettirilen İshaklı Hanı, 647 Cemaziyelâhırında (Eylül1249) ikmal olunmuştur. "607" rakamı, zuhûl eseri olsa gerek!

Aynı kervansarayın dış kapısının üzerinde ise daha geniş olarak şu Arapça kitabe okunuyordu.

"Bu kutlu yapı ve bu kervansaray, emirler emiri, halkın başbuğu, Arap ve Fars illerinin sultanlarının sultanı, İslamiyetin ve Müslümanların koruyucusu, Keykubâd'ın oğlu Keyhüsrev'in oğlu Muhteşem, el–muzaffer Keykâvus zamanında (Tanrı onun devletini ebedî kılsın); Onun âciz hizmetçisi, Allahın rahmetine muhtaç Hüseyin'in (Allah onun âkıbetini hayırlı kılsın) oğlu Mîr Boğa Ali tarafından, Uygur takviminde domuz yılına tekabül eden 647 yılında inşa olunmuştur."

Hicretin 647'nci yılı, 16 Nisan 1249'la 5 Nisan 1250 arasındadır. Bu tarih II. İzzeddin Keykâvus saltanatına uygun düşer. 644 (1246) yılında Gıyaseddin II. Keyhüsrev ölünce Selçuk Devletinin büyükleri,büyük oğlu II. İzzeddin Keykâvus'u tahta oturtarak, kardeşleri IV. Rükneddin Kılıçarslan ve II. Alaeddin Keykubâd'ı kendisine saltanat ortağı tayin ettiler. II. Keykâvus, büyük vezir olarak kendisine Sâhip Şemseddin Muhammed Isfahânî ve ikinci vezir olarak da Türkmen Karatay âilesinden Celâleddin Karatay'ı seçmişti. Bu devirde hizmet gören yüksek devlet memurlarının isimlerini ve sıfatlarını Konya eserleri üzerinde şu şekilde takip edecektik: Emir Şemseddin: Melikü'l–Ümerâ (beyler–beyi); Emir Esedüddin: Atabek (orduların kumandanı); Emir Fahreddin Atâ: Pervâneci (baş mâbeynci); Emir Şemseddin Mahmud: Nişancı (mühürdar). Baş vezir Sahip Şemseddin, kısa zamanda rakiplerinden kurtularak tek kaldı; ancak bundan istifade edemedi. Konya Sultanının hâmisi olan Moğol Kağanı, IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ı tek hâkim olarak tanımış ve başvezir Sâhib'in öldürülmesini istemişti; lâkin Mo-

ğol hükümdarının isteği yerine gelmedi, IV. Rükneddin Kılıçarslan, kardeşine karşı giriştiği savaşta yenildi, sonra iki kardeş aralarında anlaşarak İzzeddin Atabek'i vezir tayin ettiler.

Bu olaylar üzerine Moğolların bir temsilcisi Konya'ya gelerek II. Keykâvus'un hükümdarlığını tanımadıklarını beyan etti, iki kardeş, Moğollarıyatıştırmak üzere,ortanca kardeşleri II. Alaeddin Keykubad'ı hediyelerle Kıpçak (!) sarayına göndermeye karar verdiler. Selçuk prensi Karadeniz yolu ile hareket etti; ancak Karakurum'a varmadan geniş Tatar steplerinde hastalanarak öldü. Bütün bu gelişmelerden habersiz olarak Kars'ta bulunan Moğol birliklerinin kumandanı Baycu Noyan yıllık vergiyi zamanında ödemediği bahanesi ile ordusu ile yola çıkarak II. İzzeddin Keykâvus'un üzerine yürüdü. İzzeddin mağlup oldu, kaçarak Antalya(1) kalesine sığındı, daha sonra burasını terketti ve Sardes'de bulunan grek imparatoru Thèodore Lascaris'e iltica etti. Bu olaydan sonra Moğolların tuttuğu kardeşi Rükneddin tek hükümdar olarak konya tahtına oturdu.

İzzeddin Bizans sarayına girdiği (2)sırada burada, 15 Ağustos 1261'den beri Mihail Paleologos saltanat sürüyordu.Bizanslılar az sonra onu mipratora karşı suikast düzenlemekle suçladılar ve hapse attılar, kurtarıcısı Kırım Tatar Hanı Barkay Han (3) oldu. Tatar hanı, bununla da kalmayarak sert bir kış günü Enez (Enos) hisarında İzzeddin'in teyzesi ile evlendi. Bundan sonra İzzeddin'in Kırım'a gittiğini görüyoruz, burada onsekiz yıl yaşadı, 678 (1279) yılında hastalık ve üzüntüden öldü.

(1—2) Cl. Huart, II. Keykâvus kuvvatlerinin Baycu Noyan'a mağlubiyeti üzerine İznik İmparatoruna ilticâsı (1256) ile, ertesi yıl Bizans'ın yardımıyla iktidara gelip Mengü Kağan'ın Anadolu'yu iki kardeş arasında taksim yarlığına önca uyup sonra Moğollera karşı Mısır hükümdarı Baypars'ın yardımını temin ederken başarısızlığa uğrayarak Antalya'ya kaçması ve müteakiben gemiyle İstanbul'a geçmesi (1261) hadisesini biribiren karıştırmaktadır.

(3) Berke (Berke, Kırım Hanı değil Altınordu hükümdârıdır) Han değil, muhtemelen Altunordu hükümdarı Mengü Temür (1266—1280)

İshaklı Kervansarayı, İzzeddin'in saltanatının ilk yıllarına rastlar, bu devrede nisbeten sâkin olan siyâsî durum, vezirlere ve devlet büyüklerine yolcular için hanlar yaptırmayı düşünecek imkânı sağlıyordu.

İshaklı kahvesinde bize bir kahvaltı hazırlanmıştı. Gözünüzün önüne getirin.. toprak zeminin örttüğü bir teras, şehrin tek sokağına bakıyor... Her taraftan gelecek rüzgârlara açık.. Bir kerevetin üzerinde birkaç yastık, ortada iki ayaklığın üzerine yerleştirilmiş yuvarlak bir tahta, tahtanın ortasında iki üç kalaylı bakır çanak... Üzerleri kapakla örtülmüş, her çanağın içinde kabukları ayrılmış ekmek içi ıslağı, yanında birer boynuz kaşık... Ve bu acaip sofranın etrafında garip bir kalabalık... Yolcular, zaptiyeler, seyisler, köyün ileri gelenleri... Kendi kendisini dâvet etmiş insanlar... Tabiî çorba ve yumurta unutulmamış.. İşte İshaklı köyünün nefis yemek dâveti...

Öğleye doğru hareket ettik. Yol pek monoton sayılmıyor. Araba izini terkediyoruz.. Zira bu yolun üzerindeki köprülerin sağlam olmadığını söylediler,dağlardan inen çayların üzerinden ıslanarak geçiyoruz.. Saat 3.40' ta Akşehir'e vardık. Sultan Dağı'na keyifle yaslanmış, tepelerden inen sularla yıkanan bir şehir, sokaklardan dereler akıyor. Girişte antik kalıntılarla inşa edilmiş Arap stilinde Taş–Medrese dikkatimizi çekiyor. Yanılmamışız... Okuduğumuz yazılar bize I. İzzeddin Keykâvus devrine âit bir yapının önünde bulunduğumuzu haber veriyordu. Medrese'nin durumu pek iç açıcı değildi, içerde antik sütun başlıkları mermer direklere kaide olmuştu, içlerinden bir tanesi oldukça garipti, üzerinde kabartma bir bereket boynuzu taşıyordu. Harâbe halinde eski bir türbenin duvarında nefis bir kûfî yazı gördük.

Taş medresenin kitabesi:

"Bu kutlu okulun inşâsına, sultanlar sultanı, kâinâtta Tanrı'nın gölgesi, dünya ve din'in İzzet'i, el–muzaffer Keykâvus. O ki müminlerin emiri (Allah ikisini de rahmetinde ebedî kılsın) Keyhüsrev'in oğludur –Saltanatında âciz hizmetçisi, Allahın rahmetinden ümitli, Din'in ve devletin dayanağı Ebü'l–Meâlî Ali bin Hasan Emirdad tarafından (Allah onu ve bütün müslümanları affetsin..) 613 yılı muharrem ayında emr olundu."

I. İzzeddin Keykâvus, Müneccimbaşı Tarihinin yanlışlıkla belirttiği gibi kardeşinden sonra değil, babasından sonra tahta oturmuştur. Zira I. Gıyaseddin Keyhüsrev (Nazilli güneyindeki) Menderes Antakya'sına yakın bir yerde Grek İmparatoru Theodore Lascaris'le savaşırken şehid olmuştu. Keykâvus daha saltanatının ilk yıllarında Kappadokya'nın Kayseri şehrinde kardeşi Alaeddin Keykubâd tarafından çembere alınmıştı. Alaeddin Keykubâd daha sonra Selçuk tahtına geçince en büyük hükümdarlardan biri oldu.

Keykubat, Erzurum valisi amcası Tuğrul'dan ve Küçük Ermenistan Kralı II. Leon'dan yardım görüyordu. İslâm tarihçileri Kayseri'nin, Ermenilerin yenilmesinden sonra el değiştirdiğini yazarlar. Daha sonra İzzeddin, Sinop'u hıristiyanların elinden almıştı. Trabzon Rum İmparatoru I. Kir–Aleksis bir av partisi sırasında baskına uğramış ve topraklarının bir kısmı ile bu arada Sinop'u bırakmak zorunda kalmıştı.

Âbidenin bir başka duvarının üzerinde birincisinden kırk (altı) yıl daha sonra yazılmış bir Arapça kitâbe daha dikkatimizi çekti:

"Bu hânıkah'ı, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, din ve dünyanın izzeti, Keyhüsrev'in oğlu, el–muzaffer Keykâvus'un saltanatı sırasında, Sultanın muhteşem veziri,

din ve dünyanın gururu, Hüseyin oğlu Ali (Allah onun hayırlarını kabul etsin kendisini iki cihanda arzularına nâil etsin), 659 yılında yaptırdı."

Hicretin 659'uncu yılı, 6 Aralık 1260 ile 26 Kasım 1261 arasına tesadüf eder ve dolayısı ile bu eser, II. İzzeddin Keykâvus'un son yaptırdığı eserler arasında olmalıdır. Yukarda anlattığımız gibi Moğolların kurbanı olan bu prens, hanedanın en tâlisiz üyelerinden biridir. Bu yazıları taşıyan mermer taş, herhalde bugün kaybolmuş olan bir eserden kalmış ve getirilip buraya monte edilmiştir.

Şehirin yukarı mahallelerine çıkarken küçük sokakların ortasında tatlı şırıltılarla akan suların sesini dinliyorduk. Seyyid Mahmud Hayrânî'ye âit olduğu söylenen bir türbe, değişik şekli ile dikkatimizi çekti. Yola çıktığımızdan bu yana ilk defa sekizgen tabanlı piramid şeklinde bir kubbeye rastlıyorduk, bu cins yapıları daha sonra Likya bölgesinde pek sıkgörecek, Konya ve Ilgın'da yakından inceleyecektik. Kanâatıma göre, bu tarz yapı şekli Kappadokya ve Ermenistan bölgesinde, Likya'dan daha fazla gelişmiştir. Hattâ Kaystros (Küçük Menderes) kıyısında Asya–Suluk (Selçuk)'da bile gördüm. Buradaki türbe, detaylarına inerek incelemeyi gerektiriyordu. Cümle kapısını geçtikten sonra sağımızda bir câmi gördük, şüphesiz pek çok değişikliklere uğramış olan bu yapının üzerinde Alaeddin Keykubâd devrine âit Arapça bir kitâbe bulunuyordu:

"Bu caminin inşaatı, din ve dünyanın Alâeddin'i, müminlerin emiri Keyhüsrev'in oğlu Keykubâd zamanında Allahın rahmetine muhtaç fakir bendeleri Konyalı Kaltabay oğlu Ferruh–şâh'ın ihtimâmıyle 1 Rebiülevvel 621 (23 Mart 1224) tarihinde gerçekleşti."

Konya eserleri dolayısı ile ilerde tekrar Alaeddin Keykubâd'a döneceğiz. İkinci kapıyı aştıktan sonra sekiz parçalı piramit kubbe ile örtülü türbenin içine giriliyordu. Giriş kapısının üzerndeki kitabeyi sökmek oldukça zordu, lâkinokuyabildiğimiz bâzı kelimelerden bunun yanlışlıkla Seyyid Mahmud'a atfedildiğini, türbenin aslında Seydi–Muhyiddin'e âit olduğunu çabucak keşfettik. Bu zat Seyyid Mahmud'un torununun oğluydu. Türbe, kitâbeden anlaşıldığına göre hicrî 812 (1409–1410) da tâmir edilmişti. Kubbenin içi, burada evvelce yer alan renkli tuğla süslerin artıklarını taşıyordu. Bunlardan birisinin üzerinde ustasının adını görerek sevindik. Musullu Abdullah bin Ahmed...San'atını göstermek için belki de İran'dan yola çıkmış, buralara kadar gelmişti. İran tesiri altındaki Konya sarayında fazlası ile itibar gördüğü düşünülebilirdi. Müzenin içinde abanoz veya hint meşesinden imal edilmiş, İran yazıları ve arabesk motiflerle süslü, parlak siyah dört sanduka yer alıyordu.

Bu ilgi çeken türbeyi ziyâret ettikten sonra, şimdiye kadar tavsif edilmediği anlaşılan antik eserleri görmek için nehir kenarına indik, daha sonra şehirden çıktık. Nasreddin Hoca'nın türbesini ziyâret etmek istiyorduk. Biliyorduk ki dünyanın en garip lâkırdılarını söyleyen, acaip işler işleyen, ünlü Nasreddin Hoca, Akşehir'de yatmaktadır. Gariplikler üstâdının türbesi müslüman mezarlığının ortasında yükseliyordu; etrafı, açık ve tahta bir parmaklıkla çevrilmişti. Orta yerde basit bir müslüman mezarı yer alıyordu, üzerinde şu yazıları okuduk:

"Bu mezarda merhum ve mağfur Nasreddin Hoca yatıyor. Ruhuna Fâtiha 386.."

Hepsi bu kadar.. 386 rakamı hiçbir şey ifade etmiyor. Hicrî rakam bizi, 996 milâdî yılına götürmektedir. Bu tarih ise bu latifecinin mezarı için biraz eskidir, zira bu ihtiyar üstad hakkında bütün anlatılanlar Timur'un Küçük Asya'da dolaştığı devre götürülmektedir, bu ise 15. yüzyılın ilk yıllarına rastlar. Bu âbide, Nasreddin Hoca'nın kişiliği hakkında bize hiçbir fikir veremez. Akşehir tanınmış adam yönünden fakir olduğu için bu mezar burnunun ötesinden fazlasını göremeyen safdil kalabalığın sadâkatıyle mezarlığın şeref mevkiinde yükseliyor.

Şehre girerken, hükûmet konağına yakın bir yerde, bir çeşmenin üzerinde Osmanlı devrine âit Arapça bir kitâbe gördük:

"Bu su hazinesi Mustafa'nın (!) oğlu Murat oğlu Sultan Mehmed'in saltanatı sırasında, 877 yılında (=1472–3) yeniden inşâ edildi."

Bu yazı İstanbul'un fethinden yirmi yıl sonra yazılmıştı, o çağda Rumeli'nin mutlak hâkimi olan Osmanlı gücü, soyluların eserleri ile Anadolu topraklarına dönüyor ve mutlak zaferler çağının başlayacağı I. Selim devrinin açılması için Karaman'da, Karamanoğlu hâkimiyetinin kesinlikle sona ermesini bekliyordu.

VI. BÖLÜM

Argut–Hanı – Ilgın – Kadın–Han ve büyük Tuz Göl'ünün görünüşü – Lâdik – Konya'ya varış.

27 MAYIS – Akşehir'den sonra yol tamamen doğuya dönüyordu. Çay'dan beri yanından yürüdüğümüz Sultan Dağı'nı terkettik. Büyük siyah kütle az sonra küçülerek güneye doğru kayboldu. Altımızdaki toprak işlenmişti, yabânî otlarla kaplıydı. Bir tepeciğin ardında Kara–öyük köyünü gördük, buraya aynı zamanda Lapa–Kale diyorlardı. Bu ismin kimin verdiğini düşünürken biraz uzakta Gölnes'i, sola doğru Yılan–Yusuf Derbendini gördük, büyük Argut–Hanı köyü, kavak ağaçları ile çevrilibahçeler ve iki gözlü zarif bir köprünün arasında uzanıyordu.Köprünün üzerindeki Arapça kitâbe okunamayacak kadar silinmişti. Mimarın eserini pek özene bezene ortaya koyduğu anlaşılıyordu, bütün uğraşmalarımıza rağmen Arapça kitâbeyi sökemedik. Yazık... Belki ilerde başkaları bu işi yaparak mutlu olacaklardır. Argut–Hanı kasabasının evleri samanlı toprakla sıvanmıştı, terasları kalın direkler üzerinde duruyordu, basit yontulmuş ağaç gövdeleriydi bunlar... Herşey hoş bir tabiîlik içindey-

di. Argut–Hanı, yemyeşil bahçeleri ile geniş ovanın ortasında bir vâha gibi duruyordu.

Yol daha sonra kıraç bir düzlüğe ulaşıyor ve hafifçe ârızalanıyordu, buradan Ilgın'a kadar araba yolu aramak boşunaydı, arabalar eski yolu takip ediyorlardı, altımızdaki patika gelen geçen yolcuların ayak izlerinden meydana gelmişti. Şehir adı almaya çoktan hak kazanmış olan büyük I l g ı n kasabasına girmeden önce bir kaplıca tesisine rastladık, bina antik devirlerden kalmış, Selçuk ve Osmanlı Türkleri tarafından tâmir edilmişti. Hacı Halîfe'nin "Cihânnümâ"sına bakılırsa, bu ılıcanın kubbesi Anadolu Selçuk Hükümdarı Alaeddin Keykubâd tarafından yerine oturtulmuştur. Ilgın'da eski bir hamam ve birkaç ortaçağ kalıntısına rastlanıyordu. Şimdi çanak çömlek atölyesi olarak kullanılan hamam, belki de eski "Çifte hamam"dan kalmaydı. Hacı Halîfe'nin Gıyâseddin Keyhüsrev devrine aittir diyerek verdiği 660 h. tarihinin tamamen yanlış olduğunu zannediyorum. (1) Şehirde eski bir imaret, İstanbul câmileri tarzında yapılmış bir câmi ve bedesten göze çarpıyordu. Nihayet, Ilgın'ı terketmeden önce sekiz dilim kubbeli küçük bir piramid türbe dikkatimizi çekti.

Şehirden çıkar çıkmaz kendimizi bir yangın yerinde bulduk, siyah kuzgunî ova göz alabildiğine uzanıyordu, solda tepelerin ortasındaki bir çanakta Ilgın gölü ve biraz ötede kurumakta olan bir bataklık göze çarpıyordu, az sonra bütün Orta–Anadolu yöresini kaplayan uçsuz bucaksız Tuz Gölü gözlerimizin önüne serildi, T u z G ö l ü, ufuğun çok ötesinde olduğu halde, önümüzde uzanan beyaz parlak düzlükler gözlerimizi alda-

(1) Ilgın'daki kaplıca hamamı III. Gıyâseddin Keyhusrev devrinde, 666 (1276—8) tarihinde vezir Sâhib—Ata tarafından inşâ edilmiştir.

tıyor, geniş bir su birikintisi hissi uyandırıyordu. Ne bir kaynak ne de bir su sesi vardı, uçlarına kovalar bağlı uzun sırıkları ile birkaç kuyu,düzlüğün monoton havasını bozuyordu. Igın'dan itibaren başlayan araba yolu altı kilometre kadar düz ovada ilerliyor, sonra hafifçe sola dönerek Çerkes–Köy'e doğru yükseliyordu, burada yoksul Kafkas muhacirleri barınmaktaydı. Çerkes–Köy'ü gerilerde bırakan yol daha sonra Osmanlıların onardığı antik bir köprü ile küçük bir nehri aşıyor,birkaç tepe ve düzlük geçtikten sonra dağları sağda bırakarak Konya'ya ulaşıyordu.

Akşam bizi Kadın–Han'da yakaladı. Burası da yine bir büyük köyü andırıyordu, girişte, sağda ağır ve hantal bir yapı dikkat çekiyordu, bina eski mezar taşları, Grekçe yazılar taşıyan stellerle örülmüştü. Eski bir mağaza olduğu anlaşılan binânın Arapça kitâbesini pek okuyamadık, sadece tarihini anlayabildik. XIII. yüzyılın başlarında meydana getirilmiş olması muhtemeldi. Hicrı 620 yılı (1223) I. Alaeddin Keykubâd'ın saltanatı devirlerine rastlıyordu. Gerisi anlaşılmıyordu. Kitâbenin üzerinde sadece "Es–Sultânî.." harflerini görebiliyorduk, böylece burasının köye adını veren "Kadın–Hanı" olduğunu çıkarabildik.

Tekrar yeni ve elverişli bir han ile karşı karşıya gelmiştik. Güney–doğuya indikçe barınak yerleri güzelleşiyordu. Araba yolları henüz daha tamamlanmamış dahi olsa bu, çöller için biçilmiş kaftan sayılırdı, yollarda yeni yeni dizilmeye başlayan oteller, konaklama yerleri, ilerde buralarda ticâretin gelişmesine şüphesiz yardımcı olacaktı.

28 MAYIS – Ertesi sabah yolumuza devam ettik.. L â d i k'e ulaşmak için araba yolunu terkederek daha kısa olan dağ yolunu tercih etmiştik. Lâtin ve Grek'lerin "Laodiceia Combusta" veya "Katakekaumene", Arap coğrafyacılarının de "el–Lâzikıyyetü'l–mahruka"

adını taktıkları Lâdik kasabasına gidiyorduk. Yol yeniden yangın yerine dönmüştü, üstelik yüksekliğe rağmen dehşetli bir sıcaklık başımızın üzerinde kaynıyordu.Nefes almak güçleşmişti; su yoktu, sadece biraz ilerde tuz steplerine ulaşarak buhar olacak zayıf bir akarsu göze çarpıyordu. Lâdik, bundan daha kötü olacak değildi, uzakta geniş ve yüksek dağlarla çevrili ovası, beyaz minâresi, kuzeye doğru hafifçe eğilen araziye serpilmiş evleri ile, tuzlu steplere doğru uzanan Lâdik, görünmeye başlamıştı bile.. Hiç şüphe yok ki bu şehrin eriyerek büsbütün yok olmasını önleyen eski şehrin akropolü olmuştu. Bu gün ise kasaba, çimentosuz taşların üst üste yığılmasından meydana gelen fakir kulübelerin yer aldığı bir acaip yerleşme merkeziydi. Hiç bir ev iki katlı değildi, zeminde döşeme yerine antik taşlar kullanılmıştı; biraz daha yaklaşınca, şehrin etrafında bir çayırlığın yer aldığını görerek hayret ettik. Buna rağmen zayıf da olsa bâzı sanâyi faaliyetlerinin bulunduğu anlaşılıyordu.Köylüler halı ve kilim dokuyorlardı;yazın bir kaç evden ibaret olan Yayla'ya çekiliyorlardı, dağın eteklerinde, köye yarım saat kadar mesafede birkaç kaynak ulu çınarların süslediği hoş bir yerdi burası..

Jandarma karakolu fakir köyün ortasında, birkaç adamın üst üste oturduğu tek bir oda görünüşündeydi. Bize kahve yerine bir cins kayısı marmeladı ikrâm etmeselerdi, bu yapılan dostluk gösterisinden söz açmaya lüzum kalmayacaktı; fakat, ilk defa rastladığımız bu değişik ikram hoşumuza gitti. Tahminime göre uzun zaman saklanması için hazırlanmış olan bu tatlı, buraların en gözde yiyecekleri arasında sayılıyordu.

Bu sefâletin içinde daha fazla oyalanamazdık, iyi kötü bir yol Lâdik'in dayandığı dağlardan kıvrılıyor ve bizi buradan kurtaracaktı. Bir an önce yola koyulmayı kuruyorduk. Şehrin ortasında, antik bir taşın arasından nefis bir içme suyunun akmakta olduğunu farket-

tik. İki bronz lüleden fışkıran su, bu bölgede rast geldiğimiz içme sularının en iyisi olacaktı. Konya'nın arkasındaki dağlardan inen sular, Meram bağlarındaki kaynaklar, sırıklı ova kuyuları, koyu kalker tuzları taşıyan donuk sulardı. Yol yükseliyor, alçalıyor, geçitlerden boğazlardan aşıyordu, sonunda bir türlü gözümüzün önünden gitmeyen geniş tuz çöllerine sırtımızı dönerek arkasında Konya'nın yer aldığı dağlara yöneldik. İnişimiz çabuk ve kolay oldu, uzakta, otuz kilometre kadar ilerde uzayıp giden siyah leke,yolculuğumuzun gayesini teşkil ediyordu. Lâkin az sonra gözden kayboldu,inmeye devam ediyorduk, araba yoluna ulaştık, son menzilimiz olan Dokuz'a vardık.

Dokuz–hane Derbendi dokuz evden meydana geldiği için bu ismi almıştı,f akat ortada dokuz ev falan yoktu, belki de yıkılıp gitmişlerdi. Derbent düz ovanın içinde çukur bir yerdeydi. Dokuz–ev yerine bir Ortaçağ kervansarayı göze çarpıyordu, jandrmalar atları ve eşyaları ile bunun içine karmakarışık yerleşmişlerdi, yolun karşı tarafında bir çeşme ve küçük bir çayırlık yer alıyordu. Hanın kapısı üzerine gelenek olduğu şekilde yerleştirilen kitâbe bu eserin Gıyâseddin Keyhüsrev zamanı meydana getirildiğini belirtiyordu.

"Güvencemi Allahın yoluna koydum!"

"Bu kervansarayın (rıbât) inşâsı, din ve dünyanın gıyâsı, Kılıç Arslan'ın oğlu el–muzaffer Gıyâseddin Keyhüsrev zamanında, Müminlerin emirinin yardımcısı ve sâhibi, âciz hizmetkâr, Ulu Allah'ın rahmetine muhtaç, emir Lahcıhan (oğlu) Hacı İbrahim tarafından, 607 yılı muharreminde (temmuz 1210), Abdurrahman'ın babası Osman'a emr olundu." (1)

(1) Huart,Dokuzun–Hanı kitâbesindeki isimleri de yanlış ve ters tesbit etmiştir. Bânîsi, Iğdışân emiri Hacı İbrahim b. Ebubekir; mimârı ise, Osman b. Abdurrahman olacak.

Kervansarayın içi 28 adım uzunluğunda 18 adım genişliğinde geniş bir avlu ihtiva ediyordu. Avlu binadan beş beyzî kemerle ayrılmıştı. Sağda ikinci sütûnun altında Grekçe bir yazı göze çarpıyordu, burası bir mihrap olmalıydı.

Dokuz'da jandarmaların garip, tuhaf, bambaşka bir hareketine şahit olduk: Bize refakat eden ve değişik bir elbise ile çok güzel bir silah taşıyan iki jandarmadan birisi, vilâyet merkezine yaklaştığımızı farkederek uzun zamandan beri çantasında taşıdığı pantolonunu çıkardı ve attan inmeden, yolculuk icabı giydiği pamuk sıra giysilerinin üzerine çekti.

İkinci olay ise, daha enteresandı. Onyedi yaşında dal gibi bir Osmanlı delikanlısı askere çağrılmıştı, ancak iki yıl daha vakti vardı, şûbenin tâkiplerinden kurtulmak için Dokuz'da jandarma olan babasının yanına sığınmıştı, Dokuz'dan ayrılarak Konya'ya doğru yolumuza devam ederken baba–oğul ikisi bir atın üzerine binerek yanımızda yer aldılar.

Akşam saat altıda Konya'ya vardık. Dokuz'dan beri uzun sırığı ile kuru bir kuyudan başka hiçbir şeye rast gelmemiştik.

Ilgın ve Konya arasında uzanan çölü arızasız aştığımız için gözlerimizi geriye çevirerek bir an için Frederik Barbaros'un geçtiği yerleri inceleyebiliriz:

Üçüncü Haçlı Ordusu, Çanakkale Boğazını, Gelibolu'dan Bizans İmparatorunun sağladığı gemilerle geçmişti. Bergama, Sard, Alaşehir (Philadelphia), Laodikeia (Denizli)yi gerilerde bırakarak içerilere atıldı. Dinar'a kadar Lykos (Büyük Menderes'in kolu Çürüksu) vâdisinde ilerledi. Burada, Konya Hükümdarı II. Kılıç Arslan'ın birlikleri ile karşılaşarak çarpıştı. Bütün bunlar 1189 yazında meydana gelmişti. Haçlılar gâlip geldiler, yollarına devam ediyorlardı, Küçük–Asya önlerinde açılıyordu, fakat ne yazık... "Türkiye çöllerine giriyor-

duk.." diyor yazar Passaw ruhânî lideri Tagenon ve şöyle devam ediyor: "Korkunç bir ülkeydi burası... etrafımızda göz alabildğine tuz çölleri uzanıyordu, koyun ve keçi sürülerine rastlıyorduk, gelişimizden dehşete düşmüş Türk köylüsü sürülerini ve çadırlarını bırakarak dağlara doğru kaçmıştı, onları dost bildiğimiz için ihtiyacımız olduğu halde mallarına dokunmuyorduk. Bir gece sonra kendimizi tek bir ot, tek bir yaprak ve bir damla su bulunmayan bir ülkenin sınırlarında bulduk.."

Frederik sonunda orduyu bu geçilmez çölden çıkaracak bir kılavuz bulmuştu. Canisius tarafından yayımlanmış olan anonim seyahatnâme, bize, geçilen yol hakkında değerli bilgi vermektedir. Bir Türk esirinn hayatı, Haçlıları bu cendereden kurtarma pahasına affedilmişti. Esir, geçilmesi zor olmasına rağmen sola doğru dönerek dağa tırmanan yolu tavsiye etti; ordu burada şehirden şehire ilerleyecek ve yeterli suya kavuşarak zengin *İkonium (Konya)'a varabilecekti.* Haçlılar böylece Akşehir'e inmek üzere Sultan–Dağı'nı aştılar. Ordu vak'anüvislerinin "Philomélium" şeklinde zikrettikleri Sultan Dağları, Frederik'in hemşehrilerine pek çok at kaybettirmişti. Ancak bu kayıp kendilerini bekleyen diğer zararların yanında hiçbir şey değildi. Katiyyen yiycek bulamıyorlardı; Türkler sultanın emri ile gıda maddelerini ya saklamışlar yahut da uzaklara taşımışlardı. Her gün yeniden ortaya çıkan düşmanla çarpışmak zorundaydılar. Bir gün, "Bir gölde kaybolan bir nehrin yanında(muhtemelen Ilgın'da) vuruşuyorlar"; bir diğer gün "takip edildikleri için bir bataklıkta (herhâlde Lâdik'de) geceliyorlardı." Böylece Konya önlerine geldiler.

Çok küçülmüş olan çelimsiz ordunun durumu pek nâziklşmişti. Konya yolunu bırakarak bir an önce Küçük–Ermenistan'a varmayı düşündüler; lâkin atlar

durmadan devrilip can veriyorlardı; oralara kadar gitmeleri imkânsız birşeydi, yapılacak tek şey şehri almaktı. Konya önlerinde amansız bir savaş başladı, müdâfiler duvarların arkasına yığılmışlardı, sonunda metrisler ele geçirildi ve kapılar kırıldı, akıl almaz bir ganimet Haçlıların eline düşmüştü. Tagenon, "Sudan bahçelerine girmiş gibiydik.. Her taraf yemyeşil ağaçlar ve şırıl şırıl akar sularla doluydu..." Söz konusu park, şehre az bir mesafede yer alıyordu. Sultan ise iç—kaleye sığınmış ve kuvvetli bir müdafaaya geçmişse de barış yapmaktan başka çare bulamadı. Ordu böylece emniyete kavuşmuştu,kendisini toparladı ve Calykadnos (Göksu) vâdisinden Selevkeia (Silifke)'ya varmak üzere Toros geçitlerine ulaşmak için Larende (Karaman) ye doğru yola çıktı. Frederik Barbaros ise az sonra Silifke'de beklenmedik bir şekilde hayatını kaybedecekti.

VII. BÖLÜM

Konya – Şehrin umûmî görünüşü – Alaeddin Keykubâd Câmii – Selçuk Sarayından arta kalanlar.

Konya, şehre girmeden önce, geniş çanağın ortasında, tek yerleşme merkezi olarak, Sille ve Meram isimli mülhakatı ile uzun müddet görünür. Çanak boştur, bir büyük çölden ibarettir. Hacı Halîfe'nin iştirâk ettiği mahallî rivâyete göre vaktiyle bu ova deniz imiş, sonradan rabbânî Eflâtun denizi kurutmuş. Hikâyenin ilk kısmı doğru olabilir, bu düzlük kadar kurumuş bir göle benzeyen başka bir yer göremezsiniz. Hikâyenin ikinci kısmı ise kayd–ı ihtiyatla ele alınmalı, kimbilir hangi mahallî inanış, ne çeşit değişikliklere uğramış ve bu hâle girmiştir.

Ne olursa olsun insan bu Konya şehrinin varlığına hayret ediyor, bundan daha acaip bir iş düşünülemez. Şehir âdeta dünyadan ayrılmıştır, çölün ortasında bir vâha gibidir. Bu tabiat olayını herhalde Meram suları meydana getirmiş olmalıdır. Dağdan inerek ovada kaybolan küçük küçük dereler şehrin tek varoluş sebebidir. Meram dereleri, çevredeki tüm bahçeleri sular. Sulak bölgenin dışında, geride dağ, ilerde çöl vardır, dağ ve

çöl arası ise iki günlük yoldur.

Kuzeyden gelen büyük yoldan şehre yaklaşırken evlerin düz beyaz damlarının ortasında bir yükseklk dikkati çekiyordu, belki de insan eli ile yükseltilmiş olan bu tepe,düzlüğün içinde tek kalmıştı. Tepenin üzerinde birbirinden geniş aralıklarla ayrılmış dört büyük âbide yer alıyordu.Eserler kuzeyden güneye şöylece sıralanmıştı: Selçuk Sarayının kalıntıları, sekiz dilimli mahrûtî kubbesi ile tanınan Alaeddin Keykubad Câmii, bir hıristiyan kilisesinden kalmış saat kulesi ve nihayet Rum ve Ermenilere âit çifte kilise. Texier'nin nakline göre, bu tepe evvelce tuğla bir duvarla çevriliymiş. Bu gün bu duvardan eser kalmamış, ilerde göreceğimiz gibi şehir dış duvarları dahi tamamiyle kaybolmuştur.

İlk ziyaretimiz Alaeddin Câmiine olacaktı. İlk bakışta dış yüzün yeknesak olmadığını farkettik. Çeşitli devirlerde yapılan tamirlerin farklı izlerini taşıyordu. Beş Arapça kitâbe eserin yapılış devri hakkında hiç bir şüpheye yer bırakmayacak kadar bilgi veriyordu: Hicrî 616'da (1219–1220) I. İzzeddin Keykâvus tarafından başlanmış (1), bir yıl sonra, 617'de (1220–1221) Alaeddin Keykubad tarafından bitirilmişti. Câmiin mütevelliği, askeri birliklerin kumandanı, Atabeklerden Ayaz–el–Atabekî'ye tevdî kılınmıştı. Ayaz eseri bitirmesi için Şam'lı bir mimarla anlaştı. Bu san'atkârın adı bugün duvarların üzerinde görünmektedir; Şamlı Muhammed bin Havlân. Kapıların her biri ayrı bir tezyinat taşıyordu, hepsi de büyük bir incelikle meydana getirilmişti. Câmi, XIII. yüzyıl Arab san'atının çok güzel muhafaza olunmuş bir nümûnesidir. Dış yüzde yer alan Arapça kitâbelerin ilki şöyledir:

(1)Câmiin ilk inşâsı, receb 550 (Eylül 1155) tarihli minberin de delâlet ettiği gibi, I. Mes'ud (510—551) devrine aittir. Bugünkü şekli ise,ikinci bina olmalıdır.

"Bu kutlu camiin tamamlanmasını, din ve dünyanın Alâ'sı, müminlerin emiri II. Kılıç Arslan'ın oğlu, şehit Sultan I. Keyhüsrev'in oğlu el–Muzaffer Alaeddin Keykubat emretti."

Sultanlara verilen sıfatların hepsi Saint–Petersbourg ilmler akademisinde bulunan bir paranın üzerinde yer aldığı gibiydi. Ancak I. Keyhüsrev'in isminin yanında görülen "şehit"sıfatı değişikti. Bu hükümdara "Şehit" sıfatının takılması İmparator Lascaris'le yaptığı savaşta hayatını kaybetmesi ile ilgilidir. Bunu ilerde göreceğiz.

İkinci kitâbe ise şudur:

"Yönetici Ayaz el–Atabekî.
Şamlı Havlan oğlu Muhammed'in eseri.."

Üçüncü kitâbe ise şöyledir:

"Rahman ve Rahim olan Allahın adı ile.
Bu câmiin inşâsı, din ve dünyanın İzzet'i, muzaffer sultan, karaların ve denizlerin hâkimi, müminlerin emiri Kılıç Arslan'ın oğlu Keyhüsrev'in oğlu el–Muzaffer İzzeddin Keykâvus zamanında 616 (1219) yılı içinde emr olundu. Allahın rahmetine muhtaç bendeleri Ayas el–Atabekî nezâretiyle."

Aynı insan olmasına rağmen burada "Ayaz" yerine "Ayas" yazılmıştır, Türk hançeresinde "S" ile "Z" bâzan birbirine karışmaktadır. Sivas'ta basılmış bir para I. Keykâvus'un "Muzaffer Sultan" ünvanını aldığını ortaya koymaktadır. Bu sıfat "Es–sultan el–Galip" şeklinde kullanılıyordu. Bu sultan, Konya Camii inşâasına saltanatın son yıllarnda teşebbüs etmiştir.

Dördüncü kitâbe:

"Tanrı'nın adı ile, selâmı peygamberinin üzerine olsun... Allahın bu evi, din ve dünyanın Alâ'sı, müminlerin emiri Mes'ud'un oğlu Kılıç–Arslan'ın oğlu, kutlu ve şehid Keyhüsrev'in oğlu, el–muzaffer Alaeddin Keykubad zamanında Allahın rahmetine muhtaç âciz bendeleri, nâzır el–Atabekî'nin himmetleri ile tamamlandı. Yıl 616 (1220–1221)"

Beşinci kitâbe:

"Bu tertemiz türbe ve câmii; din ve dünyanın Alâ'sı müminlerin yardımcısı Kılıç–Arslan'ın oğlu, şehid Sultan Keyhüsrev'in oğlu, el–muzaffer Alaeddin Keykubad emrederek âciz bendeleri Ayaz el–Atabekî'nin nezâreti altında inşâ ettirdi. Yıl 616 (1219–1220)"

Bu kitâbede yer alan ifâdelerde hafif bir yanlışlık göze çarpıyordu, önceki anlatımlara nazaran câmiin inşâsını emreden, Alaeddin Keykubad değil, kardeşi ve selefi İzzeddin Keykâvus'tur. Alâeddin Keykubad, eseri tamamlatmıştır. "Tertemiz türbe"ye gelince câmiin içinde yer alan bu yapıdan, daha sonra söz edeceğiz.

Sağ tarafta yer alan bir kapının üzerinde, fayans üstüne yazılmış çerçeveli bir Arapça kitâbe'de, mavi zemin üzerine beyaz harflerle şunlar okunuyordu. "Sultan Alâüd'd–dünyâ ve'd–din" Nihâyet batı duvarında yer alan küçük bir kapının üzerinde iki defa tekrarlanan şu cümleler göze çarpıyordu: "Kılıç–Arslan'ın oğlu Keyhüsrev'in oğlu din ve dünyanın Alâ'sı, el–Muzaffer Alaeddin Keykubad..." Kitâbe ikinci defa tekrarlanmış, ancak bu kısımlar bir tamir sırasında çatının altında kalmıştı.

Bu kitâbeler gözümüze bir tuhaf görünüyordu. İlki birbirinden ince bir çizgi ile ayrılmış dört satır taşıyordu; satır aralarında yer alan çizginin aynı genişlikte bir

benzeri bütün kitâbeyi çevreliyordu. Taşın dışına doğru birkaç çizgi daha vardı. Kitâbe kapalı, küçük bir pencerenin üzerindeydi, bir pencereyi andıran bir başka boşluğun üzerinde bir kitâbe daha göze çarpıyordu; söz konusu üçüncü kitâbede beş satır vardı, basit bir çizgi ile çevriliydi, elips şekli taşıyordu, iki küçük sütun kabartması üzerine yerleştirilmişti, yazıların çerçevesi ile elipsin başı arasında altı köşeli bir yıldız yer alıyor ve armayı andırıyordu.

Dış yüzde, bugün tek açık olan kapının üzerinde, yuvarlak bir emaye fayans kitâbede bir kerre daha Sultan Alaeddin Keykubâd'ın ismi tekrarlanıyordu.

Câmiin avlusuna girdiğimiz zaman önümüzde uzanan eski yeni pek çok mezar gördük, uzaktan farkedilen altı dilimli mahrûtî kubbe, bu mezarların ortasında yükseliyordu. Alaeddin'in seleflerinden çoğu ve şehit sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev burada yatmaktaydı. Sayıları sekize varan bütün mezarlar mâvi zemin üzerinde beyaz harfler taşıyan fayanslarla kaplıydı. Ne yazık ki çeşitli tâmirler sırasında fayans plâklar yer değiştirmiş, yazılar okunmaz hale gelmişti. Bu arada yerleri değiştirilmiş veya ters çevrilmiş birkaç çiniyi kafamda biraraya getirerek şu yazıyı sökmeyi başardım.

"Tanrım! bütün yücelikler senindir. Bu mezar Mes'ud'un oğlu, Kılıç Arslan'ın oğlu Allahın rahmetini ümit eden şehit sultan Keyhüsrev'indir..." (1)

Yusuf türbenin mimarıydı.

Türbenin arkasında Alaeddin Câmii yükseliyordu, gerçek bir Arap Câmii görünüşü taşıyan bu eserin ben-

(1) Türbe üzerindeki kitâbe I. Keyhüsrev'e değil, II. Kılıç—Arslan (Kılınç—Arslan b. Mes'ud b. Kılınç—Arslan)'a âittir.

zerleri olarak Kahire'deki Amr ve Tulun Câmi'leri,Kurtuba katedrali, Şam'da büyük Emevî Câmii gösterilebilirdi.

Ahşap tavan şaşırtıcı şekiller taşıyan kırkiki sütunla ayakta duruyordu. Selçuklular hesabına çalışan Suriyeli işçiler, Roma İmparatorluğunun son devirlerinden "Colonia Aelia Hadriana" adını taşıyan İconium'da ne bulmuşsa toplamış buraya getirmişti.

Uzun zamandan beri terkedilmiş olan bu câmi, benim şu satırları yazdığım sırada tâmir edilmiş ve yeniden ibâdete açılmıştı. Mihrab tarafında ince arabesk motiflerle süslü, abanoz veya hint meşesi ile yapılmış, pek kıymetli bir mücevher gibi muhteşem bir minber vardı. Minber'in sağ kanadı üzerinde, nesih yazı ile harakesiz bir Arapça Ahlat'lı bir san'atkârın adını ve eserin yapılış tarihini belirtiyordu. Tarih 550 Hicrî idi, dolayısı ile minberin cami'den altmışaltı yıl önce meydana getirilmiş olduğunu öğreniyorduk:

"Ahlatlı hacı Mekkî (Zîzenî ?)'nin eseri...
550 yılının (1155) recebinde tamamlandı.."

Konya Câmii bize, burada gömülü olan I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve iki oğlu I. İzzeddin Keykâvus ile Alaeddin Keykubâd'ı hatırlattığına göre, Konya Selçukluları tarihi içinde en yüksek medeniyet seviyesine ulaşmış bu üç insanın saltanat devirlerine göz atmamız icap eder. Bu konuda Mösyö Houtsma tarafından ortaya konmuş, fakat henüz tercüme edilmemiş vesikalara başvuracağız. Belgeler Küçük-Asya Ortaçağı'na damgasını vurmuş üç büyük insana âittir.

Önce şimdiye kadar ele alınmadığı şekilde, bir felâket sonucu hayatını kaybeden hükümdarlardan ilkini inceleyelim. Tarihçi İbni Bîbî'nin anlattıklarına göre, Alaşehir (Philadelphia) yolu üzerinde Rum, Frank, Bul-

gar, Alman ve Macar'lardan kurulu bir ordu ile Konya Sultanı arasında korkunç bir savaş başlamıştı. Çarpışma kızıştığı sırada Bizans tekfuru atından yuvarlandı, Sultanın yakınları atılarak Tekfur'u öldürmek istediler; Tekfur çevik bir hareketle atına atladı ve uzaklaştı. Bu sırada Bizans askerleri Tekfur'un kaçtığını zannederek bozuldular, bundan faydalanan Selçuk ordusu hemen yağmaya girişti, kargaşalıkta Sultan yanlız kalmıştı, atının üzerinde hareketsiz duruyordu, tam o sırada yanından bir Frank askeri geçti, dalgın sultan düşmanı farketmemiş kendi adamlarından birisi zannetmişti. Frank, hükümdarı görünce atını geri çevirdi ve bir kargı darbesi ile Sultanı öldürdü. Üzerine atılarak silâhlarını aldı ve hızla uzaklaşıp kaçmakta olan bir Rum birliğine katıldı. Bizans İmparatoru Laskaris, durumu öğrenince, Frank askerinden Sultan'ın cesedini getirmesini istedi. Frank öldürdüğü hükümdarın henüz soğumamış vücudunu Laskaris'in önüne serince Bizans İmparatoru göz yaşlarını tutamadı ve Frank askerinin diri diri derisini yüzdürdü.

"Keyhüsrev'in öldüğünü öğrenen İslâm ordusu kaçmaya başlamıştı, çoğu vâdilerde öldürüldü, bir kısmı boğuldu, pek çoğu da çamura batarak can verdi."

"Laskaris, Alaşehir çevresindeki müslümanların yardımı ile şehid imparatorun cesedini mumyalattı ve muvakkat kaydı ile ("âriyet resmince") bir müslüman mezarlığına defnetti. Sonra onu bir münasebetle Konya'ya naklederek cedlerinin yattığı bugünkü türbeye koydular."

İbni Bîbî'nin Türk mütercimininin söylediğine göre şehit sultanın nâaşı bir takım müzakerelerden sonra Selçuklulara teslim edilmiştir. Rum İmparatoru (Basileos) cenaze merasimi için pek çok para harcamış, müslümanlarca temin edilen hâfızlara altınlar dagıtmış, fakirleri hediyelere boğmuş ve cenâzeyi devlet sınırına

kadar kendi askerlerine taşıtmıştı.

"Sultanın cenazesi Konya'ya getirilerek büyük babasının, babasının ve kardeşinin yanına defnedildi. Zamanın sultanı I. Keykâvus, ertesi sabah mezarı ziyaret etti; Basileos'un gönderdiği 30 bin altın sikkeyi kendisine teslim ettiler, bu paranın bir kısmı hemen orada hâfızlara ve fakir medresetalebelerine dağıtıldı, bir kısmı okullara, tekkelere ve zâviyelere gönderildi, bir kısmı ise ayrılarak vilâyetin diğer şehirlerinde aynı şartlarla dağıtılmak üzere yola çıkarıldı."

İranlı tarihçinin bu satırları bize Konya'da boş yere aradığımız bir gerçeği haber vermektedir. Keyhüsrev'in büyük babası, babası ve kardeşi de Alaeddin Câmiinin kubbesi altında yatmaktadır. Böylece, Eskişehir'de (Haçlılara yenilen) I. Kılıç-Arslan'ın oğlu Rükneddin Mes'ud, İzzeddin II. Kılıç Arslan ve Rükneddin II. Süleyman ile, mezarların sayısı sekize ulaşmaktadır.

İshaklı kitâbeleri dolayısı ile yukarda, I. İzzeddin Keykâvus hakkında kısa bir hulâsa vermiş, şehit sultanın oğlu ve halefi üzerinde bildiklerimizi nakletmiştik. İbni Bîbî bize birkaç çizgi ile hükümdarın portresini çizmektedir. Bir edebî hârika olan bu satırlar şöyledir:

"Az bulunur güzellikte bir insandı... Çok üstün yetenekleri vardı.. Asâleti ve cömertliği hudutsuzdu.. Şâirlere hediyeler verir, sarayın eşyâlarına ve servetine dokunmaz, bunların âileye ait olduğunu iler sürerdi. Savaşçı bir hükümdar olup dâima ülkesinin hudutlarını genişletmeyi düşünürdü. Zamanında devleti saadet ve sükûnet içinde idi.."

I. Keykâvus'un kardeşi ve halefi Alaeddin Keykubad hicrî 616'da (1210) ağabeyinin yerine tahta geçti. Alaeddin ağabeyine karşı savaşarak yenildiğinden beri bir kalede mahpus bulunuyordu. Konya'ya götürmek

için kaleden çıkardılar. Alaeddin, bu hânedânın en büyük hükümdarı olmuştu. Doğu'da hâlâ yaşayan âbideleri o bırakmıştır. Büyük saltanatı boyunca komşu hıristiyanlarla mücadele etti. Akdeniz sahillerinde Kalonoros'u (eski Coracesium) ele geçirdi, buraya o tarihten beri Alanya ismi verilmektedir. Daha sonra Ermenistan'da bulunan Kemâh ve Erzincan'ı Davud–Şah'tan aldı. Keykubâd'ın saltanatı, Haçlı orduları tarafından çiğnenmiş, arap atlılarıile tarumar edilmiş, harap ve fakir ülke için bir bolluk ve emniyet devri olmuştu. Ne yazık ki aynı ülke, daha sonra, Moğol İmparatorları için vergi yetiştirmeye çalışan kendi hükümdarları tarafından amansızca soyulacaktı. Doğu tarihçileri bütün bu olayları mâhirâne bir şekilde hikâye etmektedirler. II. İzzeddin Keykâvus, Moğol birlikleri tarafından yenilerek kaçmaya mecbur edilince Antalya (Adalia) ya sığınmıştı, bu şehir Romalıların dostu, büyük imarcı Attalos'un ismini taşımaktadır. Keykâvus, burada aç ve sefildi; bir gün bir duvarda bir kovuk buldu. Büyük babası Keykubâd'ın buraya zor zamanlarda kullanılmak üzere bir miktar para saklayabileceği ihtimalini düşündü, duvarı yıktırdı, tarihçiler bu tesadüf sonucu Keykâvus'un, kovukta Alaeddin'in mührünü ve para dolu bir kasa bulduğunu yazmaktadırlar.

Alaeddin Câmiinin önünden uzanan bir yolun üzerinde eski Selçuk sarayının harâbesi yer almaktadır. Büyük ve geniş bir salon, bir balkon ve bir pencere, ovaya bakan beyzî bir kemer göze çarpıyordu. Altta eski bir duvarın izleri ve üzerinde bir Frigya arslanı gözükmektedir. Câmi yüzeyinin san'atlı detayları burada yer almıyordu. Konya hükümdarlarının sarayları tamâmen yassı tuğlalardan örülmüştü, yerli malıydı aralarında beyaz renkli harç göze çarpıyordu. Bu mimârî şekil, Bizans eserlerini andırıyordu; ancak Bizans harcı beyaz değil kırmızıydı, zira Bizanslılar harcın i-i

ne de tuğla tozu karıştırmaktaydılar. Bu usûl, bugün dahi Türk ustalar tarafından kullanılmakta ve "Horasan" adını taşımaktadır. Balkon'un duruş şekli dahi Bizans mimârisini andırmaktadır. İstanbul'daki Hebdomon (Tekfur) Sarayı ile karşılaştırıldığında aradaki benzerlik şaşırtıcıdır.

Küçük tepenin üzerinde saat kulesi ve Ermeni–Rum çifte kiliselerinin yer aldığını belirtmiştik. Saat kulesi eski bir Bizans kilisesinden kalmıştı, yuvarlak şekli oldukça enteresandı, çifte kilise ise özellik taşımayan bir yapıydı.

VIII. BÖLÜM

Konya'nın manzarası – Karatay Medresesi – İnce–minâre Medresesi – Mağribliler Câmii – Kale harabesi – Karamanoğlu devrinden kalma eserler.

Söylediğimiz gibi geniş ovanın tek yükseltisi olan tepeyi terk etmeden önce, tafsilatı ile inceleyeceğimiz şehrin topoğrafyasına bir göz attık. Şehir bulunduğumuz yerden doğuya doğru, ilerde sözünü edeceğimiz, fakat şimdilik sâdece bir nirengi noktası olarak kayd edeceğimiz Celâleddin–i Rûmî Türbesine doğru uzanıyordu. Bu eseri başka hiç bir yapı ile karıştırmanın imkânı yoktu, zira çepeçevre mâvi çinilerle kaplı ve yüksekti. Şehir türbenin etrafına birbiri üzerine yığılmış evlerden kurulmuştu, hepsi birbirine benzeyen bu evler biteviye uzanan bahçelerin ortasındaydı... Ufukta hiç bir şey yoktu... Torosların çok yüksek birkaç tepesi sisler arasında hayal meyal seçiliyordu. Arkamızda Konya'yı sulayan dağlar vardı. Sille köyü, bu dağların eteğinde sarkıyor; ağaçların arasına gömülü Meram bahçeleri ise bütün doğuyu kaplayarak uzanıyordu. Bu iki kesintinin dışında geniş,

boş ova Kadın–Han ve Ilgın'a giden, bizim tâkıb ettiğimiz yolla kuzeye doğru genişliyordu.

Alaeddin Câmiinden hiç sapmadan inen ve dümdüz yürüyen bir kişi kesme taştan yeni yapılmış âdî bir binâya rastlayacaktır. Burası hükûmet konağıdır. Hiç bir özelliği olmadan inşâ edilen kışla gibi bina, Avrupavâri pencereleri, bir orta avlunun etrafındaki kemerleri ile Konya'ya yeni gelen bir yabancı için üzücü bir rastlantıdır. Zira Konya'nın bütün geçmişi bu binanın taşları arasına gömülüdür. Gerçekten hükûmet konağı, bugün yerinde yeller esen Konya surlarının taşları ile örülmüştü. Selçuklu devrine ulaşan antik eserler, bütün Grek, Lâtin ve Arap kitâbeleri, yüzlerce yılı aşarak gelmiş ve burada XIX. asırda taşçının hâin çekici altında yok olmuştu. Bu acıklı konuya tekrar döneceğiz.

Hükûmet konağının önünde geniş bir meydan yer alıyordu. Etrafını kesme taşlarla örülmüş dükkânların çevrelediği meydan, ilerde çarşı–pazar şekline bürünerek Celâleddin'in türbesine kadar uzanıyordu. Yollar düzgün, geniş ve muntazamdı. İki yakada yer alan dükkânlar bakımlıydı. Burası hiç de bir doğu şehrine benzemiyordu. Bilinmeyen bir yerden bir yenilik rüzgârının esmiş olduğu anlaşılıyordu, oysa şehrin güneyinde iki toprak duvarın ortasında esrarengiz karmakarışık yollar uzanıyor, küçük kapıları arkasında doğu, bir daha gelmeyecek olan muhteşem geçmişinin rüyasına dalmış uyuyordu.

İşte Konya.. Şehrin umumi fizyonomisi hakkında ilk fikirlerimizi edinmiştik. Kuzey'den yürüyerek tepeden aşağı indik. Saray harâbesi solumuzda kalmıştı. Günümüzde tamamen dolmuş olan eski sur çukurunu ..ştık sur harâbeleri sarayın dış duvarları olmalıydı.. Bu saraydan bugün sâdece tasvir ettiğimiz kuzeye bakan bir pencere kalmıştı. Hemen karşımızda açılan bir

yoldan Karatay Medresesi göründü. Medresenin beyaz mermer kapısı yeni temizlenerek arınmıştı. Kapının üzerinde Kur'andan alınmış olan şu cümleler yer alıyordu: "Yüce Allah buyurdu ki; Elbette Allah iyilik yapıcılarının haklarını gözetir." Daha aşağıda Arapça kitabe şöyle devam ediyordu:

"Bu kutlu yapının inşâsı, yüce sultan, Yüce Allahın gölgesi, din ve dünyanın İzzeti, Kılıç–Arslan'ın oğlu şehit sultan Keyhüsrev'in oğlu Keykubâd'ın oğlu, Keyhüsrev'in oğlu, el–muzaffer Keykâvus zamanında Abdullah oğlu Karatay tarafından 649 (1251–1252) yılı içinde emr edildi. Bu eseri yaptıranın Allah günahlarını affetsin.."

Eser II. İzzeddin Keykâvus devrine âitti.Ishaklı Kervansarayından iki yıl sonra yaptırılmıştı. Bu kervansaray münâsebetiyle II. Keykâvus'dan söz açmıştık. Karatay Medresesinin üzerinde yer alan yazılar bize saltanat sırasını tek çizgi halinde bildirmektedir. Bu sıra, II. Keykâvus ile,M. Houtsma'nın neşr ettiği metinlere göre, Mahmud adını taşıyan Eskişehir mağlübu I.Kılıç Arslan arasındadır.Medreseyi yaptıranın şahsiyetine gelince, bu isim hiç şüphesiz, II.Keykâvus devrinde,büyük vezir sâhip Emir Şemseddin Muhammed Isfahânî'nin kumandanı Celaleddin Karatay'a âitti. Halk bu zâtın hâtırasını unutmuştur. Eseri bütün Karatay âilesine mâl etmkte ve bu medrese için kısaca "Karataylar Medresesi" demektedir.

Medrese, en parlak devrini XIII. yüzyılda yaşamıştı. Şimdi ise tamamiyle terkedilmiştir. İçeri girmek kolay değildir. Vâli Sürûrî Paşa'nın yanımıza kattığı polis memurunun bekçiye haber vermesine rağmen bir süre eşikte bekledik. Eserin içi, XIII. yüzyıl İran çinileri ile nefis şekilde süslenmişti. Kubbenin etrafı çepeçevre

kûfî yazı ile donatılmıştı. Kur'an'ın "el–Fetih" sûresinin tamamını taşıyordu. Çini çemberin dört köşesinde dört büyük üçgen fayans salonun kare şeklini yuvarnin kubbeye bağlıyordu.Üçgenlerin üzerinde yeşil zemin üzerinde koyu mâvi yazı ile Dört Halifenin isimleri yer almıştı: "Ebubekir, Ömer, Osman, Ali.." Kûfî yazılar sonsuzluğa doğru devâm ediyordu. İlerde, etrafı çini ile çevrili pencerelerin yer aldığı geniş eyvan göze çarpıyordu.

Geriye dönerek sağa yöneldik, önümüzde doğuya doğru çepeçevre bir koridor uzanıyor ve bunun iki yanında terkedilmiş sayısız türbe,mezar,câmi,yer alıyordu. Bütün bu eski mahalleler tamamen harâbe halindeydi. İçlerinde oturan yoktu. Daha ilk adımda günümüzde İnce–minâreli medrese adı ile tanınan yapıya rastladık. Bu eserde ilk göze çarpan nokta, minâre ile kubbenin oranıydı. Minâre kubbe'den çok yüksekti, yapısında meydana gelen bir yanılma sonucu olacak hafifçe doğuya doğru eğikti. Buna karşılık pek zarif bir görünüş taşıyordu, pek mutluydu, iki şerefe ile birbirinden farklı üç kısma ayrılmıştı. Orta kısım sütûnun gövdesiydi, alt bölüm ise hafifçe daha kalındı, taçlar ve kemerlerle süslüydü. Geniş kalın oluklar minâreye bir demet görünüşü kazandırıyordu. Kapı çok enteresandı. İki blok arabesk nakışlı mermer yukardan aşağıya iniyor vebirden ayrılarak beyzî kapıya yer açıyordu. Kapının üst kısımları grek motifleri ile süslüydü. Beyzî çerçeveler içinde mîmârın ve oğlunun isimleri yazılıydı: "Abdullah'ın oğlu Kalus'un (1) eseri."

Tepeyi çeviren yolu takip ederek ilerlediğimiz sırada türbeye benzeyen fakat Abdülmümin Câmii adını taşıyan bir esere rastladık. Bu isim yanlışlıkla verilmişti. Zira kapının üzerine yerleştirilmiş olan kitâbe, burası-

(1) "Külûk b. Abdullah" olacak!

nın III. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında Mahmud bin Emirü'l–hâc tarafından tamir edilen Mağribliler Câmii olduğunu gösteriyordu:

"Bu kutlu câmiin –ki Mağribliler Câmii adı ile anılır– tâmirini Yüce sultan, Allahın yeryüzünde gölgesi, din ve dünyanın gıyâsı, dünyanın ve dinin yardımcısı, müslümanlığın ve müslümanların sultanı, Kılıç–Arslan'ın (Allah imparatorluğunu ebedî kılsın ve bayrağına yardım etsin) oğlu el–muzaffer Keyhüsrev'in saltanatı sırasında Allahın rahmetine muhtaç, hayır ve hasenatı ile Tanrı'nın affından ümit kesmeyen Emirü'l–hâcc'ın (Allah devletini dâim kılsın, oğlunu iyiler arasına katsın) oğlu Mahmud tarafından 674 yılında (1275–1276) emr edildi. Hamd ancak Allah'adır. Allah Muhammed'i kutlasın."

· IV. Rükneddin Kılıç–Arslan oğlu III. Gıyâseddin Keyhüsrev Anadolu Selçuklu sultanlarının sonuncusundan bir evveldir. (1) Doğru veya yanlış ihbârlar üzerine Moğollar tarafından 663'de (1264–1265) öldürülmüş olan babasının yerine tahta geçmiştir. Saltanatı ikibuçuk yıl sürmüştü. Zâten kendisi idâreye karışmıyor,ülke, onun adına babasının mâbeyncisi ve kaatili Müiniddin Süleyman tarafından yönetiliyordu.675 (1276–1277)'de Şerefeddin isimli bir emirin kışkırtması ile büyük olaylar meydana geldi. İşte bu sırada Mısır Sultanı Melik–Tâbir (2) Bundukdârî Küçük–Asya'nın işgalini kararlaştırmıştı (3). Selçuk orduları ve Moğol işgal birlikleri Maraş'ın kuzeyinde, bugün Palanga–

(1) Sondan dördüncü olacak!

(2) Dördüncü Türk Memlûk Sultanı I. Baypars el–Bunduk_dârî (1260–1277)'nin unvanı, "Tâhir" değil, Melikü'z–Zâhir'dir.

(3) Burada, işgal değil, Anadolu'daki Moğol veya yandaşlarının tahakkümünün kırılması bahis konusu olup, Baypars'ı harekete, Şam'a giden Anadolu beyleri teşvik etmiştir.

Ova denen Elbistan ovasında Mısırlılar tarafından un—ufak edildi. Bu zaferden sonra Mısırlılar çekildiler; fakat Anadolu'da kargaşalık dinmiyordu. Ülke kan ve ateş diyarı olmuştu. III. Keyhüsrev, 681 (1283) de ölerek arkasında sallanan bir taht bıraktı. Amca—zâdesi II. Gıyâseddin Mes'ud hükümdâr olmuştu. Zavallı "Mağribliler Câmii" işte bu çöküş devrinin eseridir. Bir imparatorluk dağılıyor, bir hâneden yıkılıyor; kasalarda câmi yaptıracak para bulunmuyordu. Bu yüzden de, eser, bir basit kare ve üst üste yığılmış ucuz tuğlalardan meydana gelmektedir.

Tepeyi çevreleyen bulvar kavsinin sonuna ulaşmıştık. Yakınımızda harâbeye dönmüş bir askeri yapı dikkatimizi çekti. Günümüzde Ortaçağ Konya surlarından hiçbir iz kalmadığı için, en ufak bir ümit bizi harekete geçirmeye yetiyordu. Surların tam bir restitüsyonunu çıkarmaya niyetli olduğumuz için en ufak detay dahi işimize yarayabilirdi. Önümüzdeki binânın yapısı ilk bakışta anlaşılacak kadar beşgendi. Köşelerinde kuleler vardı, kalenin sadece güney kulesi biraz düzgündü. Dış sıvalar her tarafta dökülmüştü. Tarihinden başka hiçbir kelimesini sökemediğim bir kitâbe gördüm. XIII. Yüzyıla âitti: "Yıl 610" (1213—1214)

Hicrî 610 yılında Konya'da I. İzzeddin Keykâvus hüküm sürüyordu. Şehri kuvvetli bir surla çevirmeyi düşündüğü anlaşılmaktadır. Bu duvar, aynı yıl inşa edilen Sivas surları ile birlikte Alaeddin'in duvarından altı yıl önce meydana getirilmiştir. Frederik Barbaros'un şehri alışından yirmibeş yıl sonraydı...

Lârende (Karaman) kapısı hakkında bilgi verdiğimiz sırada bu duvar konusuna yeniden döneceğiz.

Kale harâbesinin yazıları üzerinde birbirine doğru dönük iki balık göze çarpıyordu... Ne yapıyordu burada bu balıklar...? Bilemiyorum. Belki Mısır Memlûk sultanlarının Kahire ve Şam'da yükselttikleri bâzı bi-

nâlarda yer alan amblemleri andırmaktadır.

Eski kalenin dışında dolayısı ile Konya'nın Ortaçağdan kalma mahalleleri arasında Turgut–Oğlu Ahmed Bey adına inşa edilmiş bir türbeye rastladık. Bahçe kapısının üzerinde yer alan bir kitâbe, bu yapıya ne sebeple bu ismin verildiğini hiç bir şüpheye yer bırakmayacak şekilde ortaya koyuyordu:

"Bu türbe ve bu mezarlığın inşâsını kutlu, ve asil, yüce ve kudretli Turgut'un oğlu Şah Mir Bey'in oğlu Prens Bekdeşir (1), sultanlar sultanı, yüce sultan, Arap ve İranlıların emiri Karaman'ın oğlu Muhammed'in oğlu İbrahim'in saltanatı sırasında emretti.. (Allah onu ebedı kılsın..) 830 yılı şevvali (2) (Ağustos 1427)

Bu kitâbe Anadolu Selçuk sultanları sülâlesinin ortadan kayboluşundan yüz yıl sonra yazılmıştır. Daha ilk satırlarda stildeki fark göze çarpmaktadır. Çay ve Ishaklı'dan buraya kadar yazdığımız bütün kitâbelerde hükümdarın ismi başta, yaptıranın adı ise onu takiben yer alıyordu; burada ise, bu düzen tersine dönmüştü. Bu kitâbe *Selçuk tahtının vârisleri olduklarını iddia eden* Lârende (Karaman) hükümdarlarını yüceltmekle birlikte Turgut Bey'in ismini onlardan öne alıyor ve kendisine daha büyük bir kudret atfediyordu.

Tarihte, bir "Turgut" veya "Torgud", bir kabile reisi olarak bilinir. Karaman Beyi İbrahim tarafından haksız yere tâkibata uğramış, II. Murad, İbrahim Beyi yenince, Turgut yeniden itibar kazanmıştı. Avrupalılar tarafından "Dragut" ismi ile anılan ünlü Korsan "Turgut"

(1) Kitâbede adı geçen Turgut–oğlu, Pîr Hüseyin b. Emîr–Şah Bey b. Turgut Bey olacak.

(2) Tarih, 835 şevvâli (Haziran 1432) olacak.

onların inanışına göre, Menteşe Sancağında yaşamış bir hıristiyanın oğludur. Belki de bu menşedendir. Turgutlu Türkmenlerin ve Varsak aşiretlerinin bu yörede yer tutmaları aslında daha ilgi çekici bir vâkıadır.

Ne olursa olsun bir Karaman hükümdârı devrinden kalma bir eserle karşı karşıyaydık. Kitâbenin yazıldığı tarihten altı yıl önce, 825'te, İbrahim'in babası Muhammed Bey tâbiliğini kabul ettiği Osmanlılara karşı isyan ederek Antalya'yı kuşatmıştı. Bir gün siperleri dolaşırken bir top mermisi ile hayatını kaybetti.Kardeşi Musa (1) Bey, acele ile Konya tahtına oturdu.Merhumun oğulları İbrahim ve İshak (2) kaçarak Osmanlı Sultanı II. Murad'ın yardımını dilediler, Murad onlara bir ordu tahsis etti, bu kuvvetin yardımı ile İbrahim Bey, Konya'ya girdi ve tahta oturdu. Murad ayrıca iki kardeşin her birini iki kızı ile (2) ile evlendirmişti.Bir müddet sonra İbrahim Bey, tekrar isyan ettiyse de zevcesinin şefâatiyle kayınbabası tarafından affedildi. İbrahim Bey, Yıldırım Bayezıd (3) zamanı yine isyan etti, fakat yine affedildi. Otuziki (4) yıl saltanat sürdü. Ölümüne yakın büyük oğlu İshak Bey'i yerine tayin etti; zâten İshak Bey'in hükümdar olacağı biliniyordu; ancak bir esirden doğduğu için diğer kardeşleri baş kaldırdılar. Bunun üzerine asiller ve devlet büyükleri diğer kardeşlerden birini Pîr Ahmed Bey'i tahta oturttular . İshak, hasta babasını Kirale (Gevâle) kalesine götürdü ve oradan (Uzun Hasan'ın yanına) kaçtı. İbrahim burada yalnız başına öldü.

(1) Karamanoğlu II. Mehmed Bey'in kardeşi ve saltanatta rakibi "Musa" değil, Alâeddin Ali Bey'dir.
(2) İbrahim Bey'in, Çelebi Sultan Mehmed'in kızıyla evlenen kardeşi "İshak" değil, İsâ'dır.
(3) Fâtih olacak!
(4) Karamanoğulları'nın en parlak devresini teşkil eden İbrâhim Bey'in saltanatı, 827—868 (1423—1464) arasında, 41 yıl sürmüştür.

"Turgut" kitâbesi bize bunları hatırlatıyordu. Büyük Selçuk İmparatorluğunun vârisleri olan küçük mahallî hânedan mensupları,kendilerini bekleyen mukadder âkıbetten kaçmak için çok uğraşmışlar,çırpınmışlar; fakat savaşçı Osmanoğullarının geniş imparatorluğu tarafından yutulmaktan kurtulamamışlardı.

IX. BÖLÜM

Şeyh Sadreddin Konevî Türbesi – XIII. Yüzyılın diğer türbe ve câmileri – Lârende Kapısı ve şehir surlarından arta kalanlar.

Turgut'un türbesinden biraz ilerde aynı yol üzerinde, mahalle sınırında Şeyh Sadreddin–i Konevî Türbesini gösterdiler. Yol seviyesinin biraz altında, tahta parmaklıklı küçük bir kapıyla türbeye giriliyordu. Kapının üzerinde şu yazıları okuduk:

"Şeyh ve İmam, müdekkik ve âlim, Muhammed'in oğlu, İshak'ın oğlu, zâhitliği ile tanınmış (Sadreddin) Muhammed (Allah ondan razı olsun) için binâ edilmiş olan bu türbe ve yine mü'min ve muhterem kişilerin himmetlerine terkedilmiş, vakıf kitapların bulunduğu bu kütüphane, Allahın izni ile 673 yılı (1274–1275) nda meydana getirildi."

İran (!) mistik filozoflarından birinin türbesi önünde bulunuyorduk. Bu gibi kimselere "Sufi: yün elbise giyenler" ismi veriliyordu, zira bunlar beyaz yünden yapılmış derviş kıyafetine bürünmüşler ve böylece sonsuzluğu seyretmeye çıkmışlardı. Şeyh Sadreddin için

inşâ edilmiş âbidenin tarihi, Orta–Asya orduları hesabına vergi toplayıcılıktan başka görevi kalmamış III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in saltanat yıllarına rastlıyordu. Şeyh, Mevlevî dervişleri teşkilatının kurucusu Celaleddin Rûmî'nin çok yakın bir arkadaşı idi. Kitâbede gördüğümüz gibi Sadreddin Muhammed bin İshak, Câmî' nin "Nefahatü'l–üns" isimli eserinde de "Ebü'l–meâlî: Yüksek fikirler taşıyan insan"lâkabı ile anılmaktaydı. Ünlü astronom ve filozof Nasîrüddin Tûsî ile uzun zaman mektuplaşmış; pek çok dinî eser vücûda getirmişti; esrar dünyâsının anahtarı, ilâhî yücelme kitabı Kur' an'ın ilk bölümünü şerh etmiştir. Molla Câmî, Sadreddin ile Celâleddin Rûmî arasında geçmiş bir hâtırayı naklederek her ikisinin arasındaki dostluğun derecesini açıklar: "Bir gün Konya büyükleri büyük bir cemiyet hâlinde toplanmışlardı. Şeyh Sadreddin sofanın yukarısında, şeref mevkiinde bir halının üzerine oturmuştu. Celâleddin içeri girdi, Şeyh yerini saygı ile ona bıraktı. Fars şâiri oturdu ve şöyle konuştu: "Yarın mahşer gününde bana şeyhin seccadesine neden oturdun derlerse ne cevap veririm?" Tevazu yarışında geri kalmak istemeyen Sadreddin büyük Şâire şöyle cevap verdi: "Siz nereye oturursanız ben karşınıza otururum.." Bu cevap eşitliği temin ediyordu. Celâleddin Rûmîyerine yerleşmişti, Şeyh ise düşünceliydi;iki fakir dervişin bir seccade üzernde oturmasını fazla lüks buluyordu, birden haykırdı: "Üzerinde oturduğumuz halı ne size ne de bana yaramaz.." Ve kaldırdı halıyı uzağa attı.

Celâleddin Rûmî, Sadreddin'den önce öldü. Cenâze namâzını onun kıldırmasını vasiyet etmişti. 22 cemazıyelâhır 605 (1 ocak 1209) perşembe günü dünyaya gelen Şeyh Sadreddin, 13 muharrem 673 (19 temmuz 1274) günü ölmüş, 68 yıl yaşamıştır. Kitâbede yer almayan bu bilgileri kütüphanemdeki bir el yazmasında buldum.

Sadreddin'in türbesi yanında bulunan küçük câmide sükûnet ve ferahlık vardı. Büyük küplerin içinde Meram suları saklanmıştı. Bu su, durdukça güzelleşiyordu, üç hafta ve bir ay testide kalmış suları ayrı ayrı içtik, dinlenmiş su gerçekten çok duru ve tertemiz bir hâle gelmişti. Kaynaktan çıktığı zaman ihtiva ettiği kalker dibe çökmüştü. Eskiden mezartaşı olan basit bir mermer üzerinde, İmparator Antoninus şerefine, İkonium (Konya) Senatosunun şehir halkına Grekçe bir emirnâme parçası bulduk. (1)

Kütüphanenin kataloglarını Selçuklulara âit bir eser bulurum ümidi ile boş yere karıştırdım; dinî ve felsefî kitaplardan başka birşey yoktu.

Bu serin yeri terkederek sokağın sıcağına çıktık. Düz ovada sayısız türbe göze çarpıyordu; hepsi de tuğla ile inşa edilmiş, çoğu harâbe hâlindeydi; uzun zamandan beri terkedilmiş oldukları anlaşılıyordu. XIII. yüzyıldan kaldığını farkettiğimiz Şihâbeddin Ömer el–Hüseynî'ye âit bir türbe gördük. Benzeri bütün diğer türbelerin de aynı devirde inşa edilmiş oldukları belli oluyordu. Kapısının üzerinde şu yazılar vardı:

"Bu kubbe ve mezar, Allahın fakir kulu, Ammü'd–divan'ın oğlu (Allah onu kıyâmet günü seçilmişler arasına dâhil etsin) Şihâbeddin Ömer–el–Hüseynî'ye âittir. O ki yüceliği ve merhameti ile Muhammed ümmetinin (Allah'ın selâmı üzerine olsun) sevgi ve saygısını kazanmıştı... 1 muharrem 663" (24 Ekim 1264)

Zamanın hükümdarının ismi eserin üzerinde yer almıyordu. Lâkin bütün benzerliklerden anlaşıldığına göre,

(1) Eserin aslında kaydedilen Grekçe kitâbe parçası eksik olduğundan bir mânâ çıkarılamamaktadır.

bu tarih IV. Rükneddin Kılıç–Arslan devrine rastlıyordu. Sözkonusu hükümdar, uzun zaman Konya tahtı için II. İzzeddin Keykâvus ile çekişmiş, sonunda Moğolların yardımı ile galip gelmişti.

Lârende (Karaman) Kapısı, şehrin güneyinde olup, farkına varmadan oraya ulaşmıştık. Larende yolu, henüz bu ismi taşımakla birlikte "Karaman" adı ile de anılan kasabayı Konya'ya bağlıyordu. "Karaman" adını, Konya Selçuklularının çöküşünden sonra kendisini Konya'da onların vârisi ilan ederek XIV. yüzyılın başına kadar Osmanlıları uğraştıran Karamanoğulları sülâlesinden almaktaydı. Lârende Kapısı, daha otuz yıl öncesine kadar ayakta duran Konya surlarından geriye kalmış tek eserdi; ayrıca çok kötü bir durumdaydı. Kapının kendisi ortada yoktu; ancak, dikkat edildiği takdirde temeller göze çarpıyordu. Solda mazgalları sökülerek bir yığın haline getirilmiş eski kule artıkları farkediliyordu. Buna rağmen yıkık kulelerden birinde daha önce kalede gördüğümüz iki bahk figürünü ve bir inşâ kitâbesini teşhis ettik. Tarih hicrî 618'i (1221) gösteriyordu. Konya kalesi ve Sivas surları aynı yıl inşa edilmişti. İbni Bîbî, bu konuda bize enteresan bilgiler sunmaktadır. M. Houtsma tarafından tercüme edilerek yayınlanmış belgelerden kısımlar naklediyoruz:

"Alaeddin Keykubâd, şehrin dört kapısını ve bâzı kuleleri kendi hesabına inşa ettirdi. Yapının diğer kısımları Türkmen beylerinin kendi imkânları ile tamamlanmıştı. Duvarları kabartma taşlarla ve beyaz heykellerle donattılar; Kur'an âyetleri ve hadîslerle süslediler. İnşaat tamamlanınca Sultan teftişe geldi, çok beğendi, çalışmalara katkıda bulunan beylerin isimlerinin, yaptırdıkları kulelere altın harflerle yazılmasını emretti. Bu yazılar yazıldı, beylerin isimleri ve hizmetleri asırlarca bilindi, söylendi."

Zamanın saygı gösterdiğine, insanların kabalığı ve eblehliği aynı saygıyı göstermiyordu, günümüzde bu eserden hiç bir iz kalmamıştır. Keykubâd'ın beylerinin isimleri artık anılmıyor. İbni Bîbî'nin sözünü ettiği, birkaç yıl öncesine kadar Texier, Laborde, Hamilton'un görüp naklettiği antik devir Konya anıtlarından arta kalan kabartmalar ve mermer heykellerin tozu bile kalmamıştır.

Larende Kapısının karşısında, mahallenin başlangıcında geriye sadece kapısı ve minâresi kalmış, harap bir câmi gözümüze çarptı. Kapının üzerindeki kitâbenin harfleri öylesine silinmişti ki okumak imkânsızdı. Sağ kanat kenarına yerleştirilmiş bir çeşmenin üzerinde, iki yuvarlak çerçevenin içinde mimarın adını bulduk: "Kâlus (Külûk) bin Abdullah.." İnce minareyi inşa eden şahıs..

Bu boş kapının arkasında ve aynı Larende yolu üzerinde Sâhip Atâ Türbesi yer alıyordu. Kapının üzerine yerleştirilmiş olan fakat sadece son satırını okuyabildiğimiz kitâbe, bu eserin III. Gıyâseddin Keyhüsrev'in vezirlerinden Fahreddin Ali tarafından yaptırıldığını ortaya koyuyordu. Halk tarafından verilmiş olan "Sâhib–Atâ" ünvânı acaba Fahreddin'in âile ismi olabilir mi ? Bir meçhul daha karşımıza çıkmıştı.. Acaba iyiliklerinin bir nişanı olarak mı kullanılıyordu? Ne olursa olsun kitabeyi okumaya çalışacaktık:

"Allahü's–samed"

Bu mahkeme, Allah'ın kâinâtta gölgesi, din ve dünyanın Gıyası, müminlerin emiri IV. Kılıç–Arslan'ın oğlu, el-muzaffer III. Keyhüsrev (Allah onun saltanatını ebedî kılsın, kralhğının hudutlarını genişletsin), zamanında; âciz bendeleri, Rahim ve Rahman olan Allah'ın rahmetini bekleyen Hacı Ebubekir oğlu Ali (Allah ka-

bûl etsin) tarafından 668 (1269–1270) yılında inşâ olundu."

Türbenin içi en güzel İran çinileri ile kaplıydı. Akıl almayacak kadar muhteşemdi. Birkaç salonu vardı, orta salon mavi yeşil çinilerin çerçevelediği bir pencere ile bahçeye bakıyordu. Pencerenin parmaklığı da çiniydi. Salonu örten kubbe zengin çinilerle süslüydü, pencerenin etrafında bulunan çinilere benzer fayanslarla kaplı beyzî bir kemer kubbeyi ayakta tutmaktaydı.

Türbenin ortasında yer alan mezarın üzerinde Arapça olarak şu cümleleri okuyabildik:

"El–Hüseyin'in oğlu, sâhib–i muazzam Fahreddin Ali (Allah onun kabrini nurlandırsın), 684 yılı şevvâl ayının sonu.." (1)

Bu tarih 1285 yılı aralık ayının son haftasına rastlar. (2) Dolayısı ile Fahreddin Ali'nin türbesini inşâ etmesinden içine girmesine kadar onaltı yıl geçmiştir. (3) III. Keyhüsrev, bu tarihten üç yıl önce ölmüştü.Tahtta Gıyâseddin Mes'ud vardı. II, İzzeddin Keykâvus'un oğlu olan bu hükümdarın kardeşlerinden biri İstanbul'a kaçmış ve tanassur ederek Konstantin adını almıştı, bir diğer kardeşi Feramerz de Bizans'ta ölmüştü. Saltanat sürmeyen Ferâmerz'den olan III. Keykubâd, Anadolu Selçuklu sülâlesinin son hükümdarıdır. Sadece dört yıl tahtta kalabilmişti...

Şehre girerken, tepeye az bir mesafe kala, meskûn bir sokakta, harap bir medreseye rastladık. Burası "Sır-

(1–2) Kitâbede 684 şevvâlinin başı (=1285 ekimi başı) tarihi vardır.

(3) Cl. Huart, câmi, zâviye ve türbeden terekküb eden Sâhib Atâ manzumesini lâyıkı vechile tasvir etemediği gibi, bu son ifâdesi de anlaşılamıyor: Câmii, mimar Külûk tarafından 656 (1258), zâviye 678 (1279), türbe ise muharrem 682 (nisan 1283)'de binâ olunmuş olup türbedeki 6 kabirden Sahir Atâ'ya âid olanın kitâbesinde evvel–i şevvâl 684 tarihi bulunmaktadır. Huart'ın türbe kitâbesi gibi itibâr ettiği, 668 tarihli mahkeme("tribunal") kitâbesinin bugün mevcud olup olmadığı tahkik edilemedi.

çalı Medrese" adını taşıyordu. 1242 yılında II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in saltanatı sırasında inşa edilmişti. Tek ilgi çekici yönü, arabesk mimârînin çok güzel bir örneği olan kapısıydı. Arapça yazılarla süslenmişti:

"Bu kutlu medresenin inşâsı, yüce sultan, Allah'ın kâinatta gölgesi, din ve dünyanın gıyas'ı, islâmiyetin ve müslümanların bayrağı, müminlerin emirliğini paylaşan Keykubâd'ın oğlu el–muzaffer Keyhüsrev'in saltanatı sırasında, gerçekleşti. Sâdık bendeleri, Allah'ın rahmetine muhtaç Bedreddin... salî (1) (Allah ondan yardımını esirgemesin) Ebu Hanîfe'nin yolundan giden fakîhler için bir vakıf vücuda getirdi.(Allah ondan râzı olsun). Yıl 640 (1242–1243)"

Şehirde, bugün Aya–Sofya adı ile anılan ve İstanbul'daki Aya–Sofya Câmiine benzeyen bir "türbe" (2) gördük. Bu ismin nereden geldiğini bilemiyorum. Bu eser, Alaeddin lâkabını taşıyan Karamanoğlu Mehmed Bey tarafından XV. yüzyılın başlarında meydana getirilmişti. Giriş kapısının üzerinde şu kitâbe yer alıyordu:

"Bu mukaddes yapı (bük'a) Alaeddin'in oğlu (Allah devletini ebedî kılsın) Sultan Mehmed devrinde meydana getirildi. İyiliksever, dürüst Hacı Has–Bey (Allah şanını yüceltsin) oğlu Mehmed el–Hatîbî, hâfızlar için bir ikametgâh yaptı.. Yıl 824 (1421)"

Bu eser oldukça ilginçti, muzaffer hükümdar Alaed-

(1) Sırçalı Medrese'nin bânîsi Bedreddin Muslih, mim rı ise Muhammed b. Muhammed b. Osmân et–Tûsî'dir.

(2) Hasbey Dârülhuffâzı, mahzenin de bânîsinin mezarını ihtiva etmekle beraber, ibâdet ve —kitâbe metninden anlaşılacağı vechile— hafızlar için inşâ olunmuştur.

din Keykubâd'ın saltanat devrinden ikiyüz yıl sonra Suriye'den Küçük–Asya'ya getirilen Arap mimarı geleneğinin hâlâ yaşadığını gösteriyordu. Mimarlar, ustalar ve kalfalarla ikiyüz yıl önce gelmiş bir gelenek, ikiyüz yıl sonra Aya–Sofya'nın kapısı gibi bir san'at eserini ortaya koyabilmişti. Bu eser rastladığımız bu stildeki eserlerin en yenisiydi. İlerki asırlarda Osmanlı fütühâtı, Jüstinyen'in Aya–Sofya'sından çıkmış olan İstanbul tipini her tarafa yayacaktı. Karaman beyi Mehmed b.Alâeddin'in,Osmanlılara karşı ayaklandığını,fakat Antlya kuşatmasında öldürüldüğünü yukarda görmüştük. Bu olay hicretin 825 yılında meydana gelmiştir. Karşılaştığımız kitâbe Karaman hükümdârının acıklı sonundan bir yıl önce yazılmıştır. Feridun Bey tarafından derlenen Osmanlı vesikaları arasında görülen Farsça mektuplar, Karaman Bey'inin pek sevilmediğini ortaya koymaktadır. Söz konusu mektuplar, Akşehir halkı tarafından Anadolu Beylerbeyisi Mehmed Paşa'ya yazılmış, onun eli ile sultan I. Mehmed'e aktarılmıştır. Sultan aynı yıl, yani hicrî 824'de ölmüştü. Mektuplarda Akşehirliler Karaman idaresinden memnun olmadıklarını beyan ediyorlardı.

Ortaçağ eserlerine göz gezdirmeyi sona erdirmeden önce Arslantaş mahallesinde gördüğümüz bir Arapça kitâbeyi ele alalım. Arslantaş mahallesi adını hiç şüphesiz evvelce bu şehirde pek bol rastlanan Frigya arslanlarından birinden almıştır. Mahalle tepenin kuzey–doğusunda, fazla uzakta değildir. Yazı şudur:

"Din ve dünyanın gıyâs' ı el–muzaffer sultan Keyhüsrev'in saltanatı sırasında Yaraa'nın oğlu Cemaleddin İshak bu câmii yaptırdı.."

Çerçevenin etrafında:

"607 yılının safer ayında" (ağustos 1210)

Tarihte şüphe olamazdı. Bu eser şehid Sultan I. Keyhüsrev'in saltanat yıllarına rastlamakla, şehrin en eski yapılarından biridir. Bu câmiin mevcudiyeti devam etmemişdir. Kitâbenin Keyhüsrev'in ölüm haberinin Konya'ya ulaşmasından önce yazılmış olduğu düşünülebilir. Kabartma mermer levha, bugün basit bir evin duvarına yapışık olarak durmaktadır.

Bu yazıdan çok daha yenisine rastladık. Bulunduğumuz yerden aşağıya doğru yürüdüğümüzde Şems mahallesine ulaşmıştık. Mesnevî okuyanları yakından tanıdıkları, Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin üstâdı Şemseddin Tebrizî burada bir türbede yatmaktaydı. İki yolun çatıştığı yerde, bir çeşme üzerinde Sultan I. Selim'e âit bir kitâbe gördük. Mısır Fâtihi'nin devrinde yazılmış olmasına rağmen Arapça kitâbe, vaktiyle Konya' da çok kullanılmış olan epigrafik stilde meydana getirilmişti. Yazı şudur:

"Bu çeşmenin inşâsını, yüce sultan, Tanrı'nın kâinatta gölgesi, sultan ibni sultan,sultnan Bâyezîd Han oğlu Şah Sultan Selim Han emretti... (Allah zaferlerini kutlasın) Yıl 926 (1520)."

Bu yazı şehirdeki Arapça kitâbelerin en yenisidir. Bu tarihten itibaren Konya'nın tarihi yoktur; Osmanlı İmparatorluğunun Asya eyâletlerinin ücra bir yerinde sınırların gerisinde kaybolmuş;hiç bir rol oynamamıştır. Adının tekrar duyulması için XIX. yüzyılı beklemek gerekmiştir. Bu tarihte Suriye'yi işgal eden Mısır birlikleri burada, 20 Aralık 1832'de Sultan Mahmud'un ordusuna karşı bir muharebe kazanmışlardı.

X. B Ö L Ü M

Grek ve Roma eserlerinden kalanlar — Belediye Müzesi — Yeni bulunan bir lahit — Kazılarda ele geçen Grek ve Lâtin kitâbeleri.

Kitâbe metinlerinde bütün tarihin nakl olunduğu şehir duvarlarının yok oluşundan bu yana en ufak bir heykeltraşlık izi bulmak için boş yere çırpınanlar olmuştur. Buna rağmen eski İkonium'dan bâzı çizgiler ele geçirmek mümkündür. Söylemek gerekir ki bu çizgiler pek belirsiz ve zor bulunan cinstendir.

Pek gariptir ki şehir bir müzeye sahip bulunuyor. Burada, surların tahribi sırasında, tesadüfen kurtulmuş ve akıllı idarecilerin zoru ile bir araya getirilmiş birkaç taş yer alıyor. Müze harab ve terkedilmiş eski bir bedestendir. Giriş kapısının üzerinde ki farsça kitabede binanın, XVI. yüzyılda Kanunı Süleyman devrinde tâmir edildiği yazılı.. Yarı yarıya toprağa gömülmüş enkaz halinde bir yapı.. Kapısında kocaman bir asma kilit.. İçeri girmek için Belediye'den izin aldık. Küçük bir pencereden ışık sızan koca bir mağaraya girmiştik. Etrafı görebilmek için kapıyı açık bırakmak gerekiyordu. Her tarafa, karmakarışık yazılı taşlar atılmıştı. Kısaca

göz gezdirdik.

İlk bakışta hiç şüphe bırakmayacak şekilde Selçuk eseri olduğu anlaşılan taşlar arasında iki başlı hânedan kartalı göze çarpıyordu. İki başlıRoma kartallarını andıran bu sembol, günümüzde İstanbul'da Fener Patrikhanesinde kullanılmaktadır. Daha önceleri Mukaddes Roma–Germen imparatorluğunda ve Rusya'da kullanılmıştı. Daha sonra İran'dan mülhem olarak aynı yıllarda meydana getirilmiş başlıklı iki meleği gördük. İki ayrı yerde bulduğumuz iki taşı yan yana getirerek okumaya çalıştık. Kafiyeli Arapça kitâbede Osmanlı Sultanı II. Mehmed tarafından yapılan sur tamirleri anlatılıyordu. Mısralarda yanlışlar vardı:

"Parlak bir şekilde görüldüğü gibi surları tamir etti.. Binalarını göklere yükseltti.."

"Bu, Murad'ın oğlu Sultan Mehmed'dir. Hiç bir ülkede benzerini göremiyorum."

"Benim ağzımdan şu tarih cümlesini dinleyin: Allah yapıcısının adâletini ebedî kılsın.."

Tarih cümlesindeki harflerin hesabı hicretin 872 yılını göstermektedir (1467–1468).Bu tarih oldukça ilgi çekicidir. İstanbul fâtihinin, Konya'yı Karamanoğlu Pîr Ahmed'in elinden alışı üzerinden iki yıl geçmişti. Ancak hünkâr bu fetihten henüz emin olamıyordu. Pîr Ahmed'in kardeşi İshak Bey'in şehre hücum edeceğinden korkuyordu. Bu yüzden Konya surlarını tamir ettirdi.

Selçuklulardan kalma bir başka taş üzerinde sâdece şunlar okunuyordu:

"Binâ'–i humayun... Yusuf oğlu el–Hasan.."

Bütün bu karmakarışık taş yığını arasında, ağır de-

koru ve kaba işlenişi ile eski Roma İmparatorluğu eserleri olması muhtemel taş parçalarına rastlıyorduk. Bir kartal bir fili kovalıyordu; diğer bir kartal ise, iki boynuzlu bir hayvanı parçalamak üzereydi.. Buna benzer şeyler.. Yunanca yazılar taşıyan bir taş, cenâze merasimi gösteriyordu. Ortada henüz okunabilen bâzı harfler vardı. Taşın altında bir kartal ve balık kılçıkları göze çarpmadaydı. (Alaeddin Keykubâd surları üzerinde rastladığımız balıklarla, acaba belki şehrin amblemi olan bu birbirine bakan iki balığın bir ilgisi var mıydı?) Solda Rönesansın hayran olduğu kabuk şeklindeki yarım kubbe yer alıyordu. İşte Konya Belediye Müzesi..

Konya şehrinin ileri gelenlerinden Tâhir Paşa'nın evinin bahçesinde, taşınmak üzere sarılmış bir mermer lâhit bulduk. Vali'den sonra geldiği bildirilen Tâhir Paşa, bu eseri kendisine âit topraklardan birinde ele geçirmişti. Bir yerlere göndermeye hazırlandığı açıkca anlaşılıyordu. Fotoğraf çekebilmek için tahtaları araladık. Eserin üzerinde hiç bir yazı yoktu. Bir kabartma eski elbiseler giymiş ve karşı karşıya oturmuş bir kadınla bir erkeği gösteriyordu. Lahdin iki yanı basit medüs heykelleri ile süslüydü.

Tâhir Paşa'nın evinin yükseldiği, Lârende Kapısına yakın olan şehrin bu kesiminde subaylar tarafından idare edilen hükûmete âit olup bir kâl–hâne (baruthane) yer alıyordu. Hiç bir değeri olmayan bir yapıydı. Ancak avlunun orta yerinde,g iriş kapısının parmaklıklarından az ilerde, surların yıkılışı sırasında oradan alınarak getirilip buraya dikildiği anlaşılan mermer bir arslan heykeli yer alıyordu.

Osmanlı Bankası Konya Şubesi Müdürü M. Köppe'nin evine az bir mesafede,tepeye uzak olmayan bir yerde bulunan Aşkar–oğlu'nun evinin bahçesinde Lâtince ve Grekçe yazılmış iki kitâbe bulduk. Bu taşları ev sahibi temel kazdığı sırada bulmuş, yeni yapılacak evin

duvarlarında kullanılmak üzere traşlatmaya hazırlanıyordu. Dolayısı ile acele davranarak üzerlerindeki yazıları kopya etmezsek eserler bir daha ele geçmemek üzere kaybolup gidecekti. Vakit geçirmeden işe koyulduk. Hiç şüphesiz şimdi yoklara karışmış olan bu taşlar, adak statülerinin kaidelerine âittir. (1)

Topraktan yeni çıkmış olan bu yazılar elbette yayınlanmış değildi. Onları titizlikle kopya ederek Avrupalı bilginlerin istifadesine sunuyoruz.Konya'ya bizi çeken çağın dışında ve çok başka bir devre âit olan bu eserleri bulup ortaya çıkardığımız için ayrıca mutluluk duyuyoruz. Vakit öğle saatini geçmişti.. Aşkar–oğlunun gölgeliksiz bahçesinde kurşun gibi bir güneş tepemizde kaynıyordu.

(1) Eserin aslına (s. 190,191) dercedilen, lâtince yazılmış iki şeref kitâbesinin, imparatorların ünvanlarını ihtivâ etmekten başka bir özelliği bulunmamakta, verilen metinden kitâbeyi kimin rekz ettiği de anlaşılamamaktadır. S. 192'de bulunan ve kimin tarafından diktirildiği belli olmayan Grekçe şeref kitabesi, metninden, İkonium (Konya) kolonisinin muteber idârecilerinden, muhâsib olarak parlak hizmetlerde bulunan Yulios Poblios'un yararlığına karşılık rekz edildiği anlaşılmaktadır.

XI. BÖLÜM

XII. Yüzyılın mistik filozofları, Şemseddin Tebrizî ve Celâleddin Rûmî – Mevlevîler ("Dönen dervişler").

Biraz yukarıda gösterdiğimiz gibi şehrin bir mahallesi, Şemseddin Tebrizî'nin Türbesi dolayısı ile Şems mahallesi adını almaktadır.

Celâleddin Rûmî'nin ve ahfâdının yattıkları muhteşem türbe ve câmii görmeden önce, kendisinin henüz İngilizce'den başka hiç bir dile çevrilmemiş olan muhteşem eseri "Mesnevî"sinde, uzun uzun, pek büyük bir saygı ile bahsettiği insanın kabrini ziyaret edelim.

Sekiz dilimli kubbesinden başka özellik taşımayan eser, daha uzakta iken dikkatimizi çekiyordu. Yanında basit bir câmi vardı. Mâbedin içi zevksiz ve kaba bir badana ile örtülmüştü. Kudsî yerlerin çoğunda oraya hâlâ saygı göstermeye devam eden nesiller pek çok badana kullanıyorlar.. Halbuki bir arkeolog haklı olarak terk edilmiş ve unutulmuş binaları aramaktadır. Hiç şüphesiz, unutulmuş bir eserin örümcek ağları ile saklı bir köşesinde, bir ilim adamı kendisini çok uzaklara götürebilecek tarihî bir keşfe daha kolaylıkla ulaşabilir. Badana ise bu imkânı kökünden yok etmektedir. Paris,

Notre–Dame Kilisesinin yüzeyinden söz açmıyorum. Şems–i Tebrizî Türbesinde hiç bir yazıya rast gelmediğimi anlatmaya çalışıyorum. Burası küçük, temiz, sevimli bir mahalle câmisiydi. Kubbesinden başka hiç bir şey Selçukluları hatırlatmıyordu.

Celâleddin Rûmî'nin mübeccel üstâdı burada yatıyor.. Tebrizli Melekdâd'ın oğlu Ali'nin oğlu Muhammed Şemseddin'in hayatı efsânelerle örtülüdür. Bugüne kadar bildiklerimiz ya Celâleddin Rûmî yahut oğlu Sultan Veled tarafından aktarılmıştır. Rûmî, şunları söylüyor:

"Zâhir uleması Muhammed'in ne olduğunu bilir.. Şemseddin ise Muhammed'in sırrını bilir..."

O meskûn dünyanın her tarafını dolaşan bir yolcuydu. Her zaman siyah keçe giyiyordu.

Kayseri'den Aksaray'a bir günde gittiğini ve bir câmiye indiğini söylüyorlardı. Bir gün bir müezzin onu, yatsı namazından sonra câmide yatarken görmüş ve çok kızmış; hemen çıkıp gitmesini istemişti. Şems: "Ben yabancıyım, hiçbir şey istemiyorum, bırak şurada yatayım.." dedi. Müezzin laf anlamıyordu, üstelik dervişe bir de tokat savurdu, tartaklamaya başladı. Şems dayanamadı: "Dilin tutulsun.." dedi. Müezzinin o anda dili tutuldu.

Şemseddin dışarı çıktı ve Konya'ya doğru yola koyuldu. Câminin imâmı durumu farketmişti; boğuk sesler çıkaran müezzinin yanına dikildi, zavallı adam işaretler yaparak kendisini bir dervişin bu hale koyduğunu belirtmeye çalışıyordu. İmam, Şems'in arkasından koştu, Kalkal deresine yakın bir yerde ona yetişti. Önünde secde ederek yalvardı, müezzinin basit bir adam olduğunu, karşısındakini tanıyamadığını anlatmaya çalıştı, binlerce defa özür diliyordu. Şems: "İlâ-

hî kudret istediğimi yerine getirdi.." dedi ve "Müezzin'in emniyet içinde olması ve mahşerde azap görmemesi için" tanrıya dua edeceğini sözlerine ekledi. İmam sevincinden uçuyordu, derhal Şems'e mürid olmayı diledi, ancak dönüşünde müezzinin ölüsü ile karşılaşmıştı.

Şems, bir gün Bağdad'da bir sarayın kapısı önünden geçerken çalgı sesi duymuştu, dinlemek için içeri girdi. Sûfi'lerin sırlarından habersiz olan ev sâhibi, bir hizmetçiye işaret ederek, dervişi dövüp dışarı atmasını istedi. Hizmetçi hançerini çekti ve yürüdü, ne var ki o anda elleri hareketsiz kalmıştı, ev sâhibi aynı emri bir başka hizmetkâra tekrarladı, onun da eli havada kaldı ve üstelik kurudu. Bu sırada Şemseddin sükûnetle yoluna devam ediyordu. Kimse ona ulaşamadı. Ertesi sabah ev sâhibi ebedî olarak cehennemde oturmak üzere bu dünyayı terkediyordu.

Şemseddin ders verdiği medresinin kapısına oturmuştu, önünden bir cellâdın geçtiğini farketti, "Bu adam bir evliyâdır.." dedi. Dostları: "Hayır, dediler, O hükûmet cellâdıdır.." Şems: "Evet evliyâdır" diyerek ısrar etti ve açıkladı, "Bir evliyânın canını aldı, dolayısı ile onu ten kafesinden kurtardı, ruhunu âzâd etti, bu hizmetine karşılık evliyâ da ona sırrını emanet etti."

Bir gece medresenin ıssız bir köşesinde Şems ve Mevlânâ sohbet ediyorlardı, gökte târifsiz güzellikte bir mehtap ışıldıyordu, halk damlara çıkmış sere serpe uzanmıştı. Şems, Mevlânâ'ya döndü ve şunları ekledi: "Bu zavallılar Tanrıdan habersiz ölü gibi yatıyorlar.. Allahın sana verdiği sonsuz kudreti kullan, yatanları kaldır, şu şâhâne geceden faydalansınlar.."Celâleddin, Mekke istikametine döndü, "Ey göklerin ve yerlerin hâkimi, Şemseddin'in sırrı aşkına uyuyanların hepsini uyandır.." dedi. O anda bilinmeyen karanlıklardan kocaman, kara bir bulut belirdi, hızla geldi, korkunç gü-

rültüler çıkararak aydınlığı örttü, şimşekler birbiri arkasından parlıyor, yıldırımlar durmadan sağa sola düşüyordu. Halk gözünü açtı, neye uğradığını şaşırmıştı, tam doğrulacakları sırada müthiş bir yağmur tepelerine boşandı, eşyalarını dahi toplayamadan çil yavrusu gibi dağıldılar. Şemseddin gülüyordu, memnun olmuştu.

Şehrin içinde dolaşmaya devam edelim. Issız dükkânların arasından geçerek geldiğimizden beri gözümüzün önünden gitmeyen mâvi kubbeye ulaşacağız.. Daha önceleri açıkladığımız gibi iki sıra dükkânların uzandığı dar bir yoldan ilerleyeceğiz.. Bu dükkânlar basık tavanlı ve tek katlıdır. Ormandan kesildiği gibi getirilmiş, ne boyanmış ne de düzeltilmiş kalaslarla ayakta durmaktadır. Önlerinde birer eyvan yer alıyor..Döşemeleri toprak kaplı. İşte Konya çarşısı.. Eski, düşkün bir başkentin fakir mağazaları.. Bir kaza merkezi olarak kalmış, zira Mevlevî tarikatının kurucusunu bağrında barındırıyor. Celâleddin'in Türbesine varmak için bu dükkân yığınını çabucak geçtik.

İstanbul'daki dergâhların çoğunda olduğu gibi bir demir kapıyı açarak dar bir avluya girdik. Etrafta mermer yollarla ayrılmış küçük bahçeler vardı; avlu, çepeçevre camlı hücreler, Türk tarzı döşenmiş salonlar, sofalar ve çiçek saksıları ile sarılıydı. Misafirlerini burada kabul ediyorlardı. Çelebi Efendi'nin vekili bizi burada karşıladı. Dergâhın postnişîni Ilgın'a banyolara gitmiş olduğundan kendisini göremedik. Her yer titizlikle döşenmişti ve çok temizdi. Boyalar belki biraz fazla çarpıcıydı, eski yağlıboya süslerin arasında Şam evlerinde olduğu gibi, çiçek, meyva figürlerine yahut manzaralara rastlasak belki daha iyi olacaktı, ama böyle birşey görünmüyordu. Dervişler, bize şekerli bir içecek şundular. Bölgenin maliye memurlarından birisi, bize tercümanlık ediyordu; Giritli olduğu için lisanı biraz

değişikti. Az sonra türbeyi ziyârete dâvet edildik. Bina dışardan İstanbul, Bursa veya başka yerlerde rastlanan câmilerden farklı görünmüyordu. Kuytu köşeleri sararmış, kalın beyaz bir kireç badana ile örtülmüştü.

Eserin içi ise, dışından çok farklıydı: İki büyük semâ salonu birbirini tâkip ediyordu, yer iyice düzeltilmiş kalın tahtalarla kaplanmıştı, etrafta seyirciler için çepeçevre parmaklıklı hücreler yer alıyordu. Doğu'nun heryerinde görülen klâsik derviş sahnelerinden birinde olduğumuzu anlıyorduk, ancak burası daha büyük,daha geniş tutulmuştu, başlarında fötr sikkeleri ile kalabalık bir derviş topluluğu sanki hemen gelecek ve geniş salonları doldurarak ney sesleri arasında ağır ağır dolaşacaktı.

Avlunun sonundaki kapı açıldı ve oldukça karanlık bir yere girdik. Bu bölüm, semâ salonunun yanından uzanıyordu; iki kısma ayrılmıştı, bir tarafta ziyaretçinin rahatça dolaşacağı uzun bir koridor, karşısında ise demir parmaklıkla çevrili bir set üzerinde sayısız müslüman mezarları yer alıyordu. Mermer âbidelerin üzerleri sanki içindekiler yaşıyormuş gibi ağır kumaşlarla örtülmüş, başlarına sarıklar geçirilmişti. Belh'li mâneviyat şâiri Celâleddin'den bu yana gelmiş geçmiş pek çok Mevlevî büyüğü işte burada, bu set üzerinde ebedî uykusunu uyuyordu. Selçuk sarayına, yakınlık kurmuş Celâleddin ve oğlu Sultan Veled'den bugünkü Çelebi'ye kadar bütün sülâleyi burada bulabilirdiniz. Osmanoğullarının, Mevlânâ sülâlesine neden bu kadar yakınlık gösterdiklerini şimdi daha iyi anlıyorduk. Nitekim bir Osmanlı padişahı tahta çıkacağı zaman İstanbul'da Eyüb Sultan'da Çelebi hazretlerinin eli ile kılıç kuşanıyordu. Osmanlılar böylece Konya sultanı tarafından, bağımsızlık işareti olarak kendilerine gönderilmiş olan bayrak ve davul'un hatırasını yaşatmak istemişlerdi.(1)

(1) Avrupa hükümdârlarının taç giyme merâsimine tekabül eden kılıç kuşanma töreni metinde işâret edilen sembolik bir mânâsı olmayıp, bazı İslâm devletlerinde de görülen hükümdârlık an'anelerindendir. Osmanlı pâdişahlarına, bir—iki istisnası ile Konya Çelebileri değil, Şeyhülislâmlar ve Nakıbüleşraflar kılıç kuşatmışlardır.

Konya tamamiyle yıkılıp yok olmaktan kurtulduysa, Mesnevî şâirinin hâtırasını taşıyan izler dolayısı ile kurtulmuştu, bunu açıkca farkediyorduk.

Herkesin bildiği gibi Celâleddin Rûmî, Orta–Asya'da, Amu–Derya (Oxus) Nehrine uzak olmayan Belh'te 6 rebiülevvel 604 (30 eylül 1207) tarihinde dünyaya geldi. Menkıbe, onun daha beş yaşında iken üç veya dört gün arka arkaya oruç tuttuğunu yazmaktadır. Ne olursa olsun ilk tahsilini İslâm dünyasında bir aziz olarak tanınan babasının okulunda yapmıştı. Ondört yaşına gelince babası onu Mekke'ye hacca götürdü. Hac dönüşü, Alâeddin Keykubad, her ikisini Konya'ya dâvet etmişti. Bahaeddin bu şehirde Keykubâd'ın uzun saltanatı sırasında 631 'de (1233–34) öldü. Celâleddin'e gelince O, Fars edebiyatına "Mesnevî" ve "Dîvân–ı Kebir" gibi iki büyük eser sunduktan sonra, 672 (1273) yılında ruhunu Tanrı'ya teslim etti.

Bahaeddin, daha pek genç yaşta olan oğluna ilk mistik duyguları aşılamıştı; ancak, Celâleddin'in asıl gelişmesi bir başka insana, Tebrizli Şems'e bağlı kalacaktı. Şems'in türbesi yukarda açıklandığı gibi, bugün dahi saygı görmektedir.

Şemseddin Tebrizî ile Celâleddin–i Rûmî'nin karşılaşmaları bir seri efsâne görünüşündeki hikâyelerle anlatılmaktadır. Tarih içinde en sağlam olarak bildimiz nokta bu buluşmanın Konya'da, Mevlâlâ'nın çok yüksek bir şöhrete kavuştuğu sıralarda meydana geldiği merkezinde toplanıyor. "Mesnevî" müellifi,zâten uzun zamandan beri İran mistik felsefesinin kapılarını aralamıştı. Şemseddin'in ortaya çıkışı onun görüşlerini sağlam zemine oturttuğu gibi, Celâleddin'i kendisine yabancı olanların izah edemeyeceği bir takım garip hareketlere doğru itmişti. Bu hareketler, daha sonra Konya'nın yüce Evliya'sının öğrencilerine... Dönen dervişlere, uluslararası bir ün sağlayacaktı.

Sözde kendisini yetiştirmek, fakat aslında meraklı şeyler görmek için doğuda dolaşan bir avrupalı bu ülkeyi fakir ve geri kalmış olarak görür, haftada iki gün "altı adım valsini" halka göstererek bu işin sırrına varmaya çalışan dindarlar hakkında hiç bir şey bilmez. Avrupalı için devamlı dönüşün sağladığı şaşkınlığın içinde ilâhi hisler aramak boşunadır. Lâkin düşünmek gerekir ki "Shakers" ler gibi bâzı hıristiyan tarikatları da histerik tahriklerle ve titreşimlerle bu gibi hisleri araştırmaktan geri kalmamışlardı. Paris Diyakosunun müritleri de aynı yoldaydı. Kuzey Afrika'daki islâm tarikatları oldukça güçlüdür; bunlar, en barbar, en vahşi usûllere başvurmaktadırlar. Mevleviler ise, kendilerine bağlı olanların fanatik duygularına hitap etmeden, onları kibarca ve sessizce geliştirmeyi amaç edinmişlerdi; bu mâsum gaye gözlerle sürdürülen bir anlaşmaydı.

Celâleddin–i Rûmî'nin biyografisinin yazarı, "her isteyen mevlevî olamaz" diyor ve şunları ilâve ediyor: "Tarikata girmek isteyen gelecekteki kardeşleri için binbir gün hizmette bulunmalıdır. Bu süre yaklaşık olarak iki yıl dokuz aydır. Şöylece sıralanır:

40 gün hayvanları tımar etmek
40 gün ortalık süpürmek
40 gün su çekmek
40 gün yatakları sermek
40 gün odun kesmek
40 gün mutfakta çalışmak
40 gün pazara çıkmak
40 gün meydan odasında hizmet etmek
40 gün teftiş

Günlerin bitişine kadar bu hizmetler tekrar edilirdi. Aday görevini yerine getirmekten bir gün bile geri kalsa, bütün hizmetlere yeni baştan başlamak gerekmekteydi. Hizmet gereği gibi tamamlanınca,aday bütün günahlardan arınmış sayılıyordu, derviş elbisesi kendisine giydi-

riliyor, ikameti ve ibadeti için ona bir hücre ayrılıyordu. Bir merasim yapılıyor, Kur'an okunuyordu, tarikatın yolları artık önünde bir bir açılıyor, öncelikler kendisine öğretiliyor ve kemâl derecelerine ulaşması için kalbinin temizlenmesi gereği açıklanıyordu." Derviş böylce semâ, tefekkür ve müzik yolu ile Tanrı'sına yaklaşabilirdi.

Evet.. müzik, zira mevleviler aslında müzisyendir. Zikirleri "simâ" (Müzik) adını taşır. Müziğin insanı yumuşattığı doğru ise bunun en iyi örneklerini Belh'li Şâir'in dervişleri arasında bulmak mümkündür. "Mesnevî"nin ilk beyitlerinde şâir, eski İran Sûfîlerinin âdetlerine uyarak büyük bir melankoli içinde, ruhun aslından ayrılışını ve bu yüzden çektiği ıstırabı anlatır, ruh yeniden geri dönebilmek için çırpınmaktadır:

"Kamışın sesini dinle.. Ayrılık yüzünden kopardığı feryatları duy; Diyor ki, beni kamışlıktan ayırdıklarından bu yana erkek ve kadın inleyişimden bıktı usandı, kalbim ayrılık acısı ileşerha şerha yarılmıştır. Arzu ve isteklerin verdiği acıları anlatmaya çalışıyorum.. Aslından ayrılan herkes yeniden geri döneceği zamanı özler.

Buluşmak için feryat ediyorum... İyilerin de, kötülerin de dostuyum ben.. Bu ney sesi ateştir.. Rüzgâr değildir, bu ateşten taşımayan yaşayabilir mi?"

Melankoli insanı hareketsiz kılar, kudsî dansları ile dolmuş olan Mevlevîler, bu yüzden politik güçleri rahatsız etmemişlerdir. Bâb–ı Âlî'ye kuşku vermemişler, Rusya, İngiltere, Fransa, Hollanda gibi,hâkim oldukları yerlerde geniş İslâm toplulukları yaşayan ülkelerde düşündürücü olmamışlardır. Buna rağmen, doğrudan doğruya Celâleddin–i Rûmî'nin âilesinden gelen ve bütün mevlevîlerin lideri olan Çelebi, Osmanlı İmparatorluğu protokolü içinde resmî bir görev yüklenmektedir. Os-

manoğullarından bir hükümdar tahta geçeceği zaman İstanbul'da Eyyüb Sultan'da Çelebi'nin elinden kılıç kuşanmaktadır. (1)

Celaleddin–i Rûmî'nin evliyâlığına dair "Menâkıb–ı Şerîf"te sayısız hikâye anlatılmaktadır. Bu eser Mevlevîlerin "altın kitabı"dır. Mevlevîlerin kaynaklarına ışık tutmak için Farsça bir el yazması olan bu kitaptan aktarmalar yapacağız.

Mevlânâ'nın zevcesi, devrinde yaşayan kadınların en faziletlesi Kira Hatun, bir gün şunları anlattı: Bir kış günü Mevlânâ, Şemseddin Tebrizî ile halvet olmuştu.Ne konuştuklarını kenardan dinliyordum... Birden duvar yarıldı ve altı kişi büyük bir saygı ile içeri girdiler, Mevlânâ'yı selâmladılar ve önüne bir demet çiçek bıraktılar, ikindi vaktine kadar hiç bir şey konuşmadan oturdular, Mevlânâ vaktin geldiğini işaret ederek Tebrizli Şems'i imâmete çağırdı. Şems: "Siz dururken başka hiçbir kimse imam olamaz.." dedi. Celâleddin imam oldu. Namaz bittiği zaman yabancılar ayağa kalktılar ve duvarın içine girerek geldikleri yerden çıkıp gittiler. Korku içindeydim bayılmıştım. Kendime geldiğim zaman Mevlânâ çıkmak üzereydi; yabancıların getirdikleri çiçekleri bana vererek saklamamı söyledi. Bu çiçekleri hiç görmemiştim, ne olduklarını anlamak için birkaç yaprak kopararak bir aktara gönderdim, aktar ömründe böyle bir çiçek görmediğini, böyle bir koku ve böyle bir renge rastlamadığını belirtiyordu. Herkes şaşırmıştı, olayı öğrenenler kış günü tâze çiçeklerin nereden bulunduğunu birbirine soruyorlardı. Derler ki Mevlânâ bu çiçekleri son nefesine kadar yanından ayırmamıştı, birisinin gözü ağrısa çiçeğin bir yaprağını ağrıyan göze koyuyor ve ağrı o anda kayboluyordu. Çiçekler tazeliklerini hiç kaybetmediler, renkleri solmadı,

(1) Bundan önceki nota bakınız!

kokuları kaybolmadı.."

Hiç kuşkusuz altı kişi melekti ve çiçekler doğrudan doğruya cennet bahçelerinden derlenmişti.

Rum'un (Anadolu) tanınmış hekimlerinden Ekmeleddin, henüz mürid olmadan, bir gün Mevlânâ'nın yanına gitti. Cenab—ı pîr,kendisine onyedi arkadaşı için müshil hapı ısmarladı, günü gelince Mevlânâ ilaçları almak üzere Ekmeleddin'in evine vardı.

Ekmeleddin Mevlânâ'yı karşıladı ve secde etti, Mevlânâ içeri girdi, hekimin hazırlamış olduğu ilaçları fincanların içinde, hepsini teker teker içmeye başladı. Her ilâcı içişinde, "Dünyaların yaratıcısı Tanrı'ya şükürler olsun.." diyordu. Ekmeleddin bu manzara karşısında dehşete düştü, dili tutulmuştu, konuşamıyordu. Mevlânâ, daha sonra evden çıkarak medreseye doğru yürüdü, durumu öğrenen herkes şaşırmıştı, Mevlânâ'nın semâ ve ibâdetten zayıf kalmış vücudu böylebir ilaca nasıl dayanabilecekti. Mevlânâ medresede derse başlamadan önce bir an durakladı, sonra Ekmeleddin'in ilmini medhederek sözlerine başladı, tam o sırada arkasından koşan Ekmeleddin içeri girmişti, Mevlânâ'nın sırtını mihraba dayayarak konuştuğunu gördü, biraz alaycı bir eda ile: "Nasılsınız..?" diye sordu. Celâleddin bir Kur'an cümlesi ile cevap verdi: "Ağaçların altından nehirler akıyor.." Bu sözlerle ölmek üzere olduğunu anlatmak istiyordu. Hekim cevap verdi: "Mevlânâ su içerse dediği olacaktır."

Mevlânâ hemen buz getirtti, bir an düşündü ve sonra buzları yemeye başladı, hızlı hızlı yutuyordu, sonra hamama gitti, daha sonra ise sema etti. Üç gün böylece devam etti.

Diğer taraftan Ekmeleddin sarığını yolun üzerine koymuş inliyordu, şaşkındı "İnsanlar bu işleri yapamaz,demek ki Mevlânâ doğruca tanrısı ile birleşmiştir" diyordu. Çoluğu ve çocuğu ile Mevlânâ'ya mürid

oldu, olayı diğer hekimlere anlattı, onlar da Mevlânâ'ya inandılar ve bağlandılar, bu insanın Allah'tan yardım gördüğünü ve Tanrı'nın hekimi olduğunu ileri sürüyorlardı.

Bir gün Selçuk veziri Emir Pervâne: "Mevlânâ asırlardan beri görülmemiş bir insandır amma yakınları kötü ve gevezedirler.." dedi. Tesâdüfen orada bulunan Mevlânâ'nın bir müridi, bu sözün ağırlığına dayanamayarak gitti onu efendisine söyledi. O sırada Celâleddin'in yanında oturanlar üzülmüşlerdi; Mevlânâ, derhal bir kağıt çıkardı ve Selçuk vezirine hitâben şunları yazdı:

"Eğer benim müridlerim iyi insanlar olsalardı, ben onlara mürid olurdum; kötü oldukları için onların şeyhliğini kabul ediyorum; değişecekler, iyi insan olacaklar ve iyi insanların arasına katılacaklardır.."

Vezir bu kağıdı alınca Mevlânâ'ya karşı olan inancı bin kat daha arttı, ayağa kalktı ve yaya olarak yanına giderek özürler diledi.

Derler ki bir gün baş vezir, sultan Rükneddin'in dahi hazır bulunduğu büyük bir toplantı tertip etmişti. Gece yarısına kadar oturdular. Sultanın uykusu gelmişti; vezirinin kulağına eğildi ve : "Müzik bitsin de gidip yatalım.." dedi. O sırada Celâleddin bir işâret ile müzik sona erdi. Ancak, Şeyh Abdürrahman Şeyyâd coşmuştu, durmuyordu, eli ile tahtaya vuruyor feryad ediyordu. Sultan tekrar vezirin kulağına eğildi: "Bu adam Mevlânâ'dan daha cezbeli... O durduğu halde bu durmuyor.." Mevlânâ Sultanın fikrini sezmişti; şeyhe dönerek şunları söyledi: "Vücunuzda yer alan küçük bir kurt sizi cehennemin derinliklerine çekiyor... Azizlerin sözlerini dinlemiyor, nasihatlerine kulak asmıyorsunuz. Birinin içinde ağzı açılmış bir canavar yaşıyorsa, elbet-

te, o kişi her vakit gürültü yapar ve gururlanır, hiç rahat durabilir mi O.."

Mevlânâ'nın iki defa, gizli düşüncesini okuduğunu gören sultan Rükneddin samîmî olarak ona mürid oldu.

XII. BÖLÜM

XII. Yüzyıl Küçük–Asya medeniyetine bir bakış.

Bizans Ortaçağı bize Roma İmparatorluğunun doğu sınırından ayakta kalabilmiş birkaç manzara sunmaktadır. Ermenistan'a bırakılmış olan bu sınırlar Arapların her yıl talan etmelerine rağmen yine de az çok sağlam kalabilmişti. XI. yüzyılda burada güçlü bir devlet doğdu; elli yıl içinde Sivas ve Kayseri'yi ele geçirdi; Konya başşehri oldu; İstanbul kapılarındaki İznik'i bile aldı. İlk Haçlı Seferi bu devlete zarar verdi; gelişmesini durdurdu. Godefroy de Bouillon ordusunun gelip geçmesinden sonra devlet Orta–Anadolu yaylalarında kalabilmişti amma artık eskisi gibi yayılma siyâseti gütmüyordu, yüksek emeller taşımaktan vazgeçmiş, İznik'i eski sahiplerine iade etmişti, Rumlarla her gün çatışmasına rağmen kuzeye doğru yürüyüşü hemen hemen durmuştu. Bu tarihten sonra Küçük–Asya, uzun zamandan beri görmediği bir bolluk ve emniyet çağı yaşadı. Bu topraklar, buna benzer bir mutluluğu sadece Roma'nın parlak devirlerinde yaşamış ve ölümsüz eserlerle süslenmişlerdi. Anadolu nisbî bir sükûnun bütün nimetlerinden faydalanıyordu. Saltanat vârisi prensler, ara sıra

huzursuzluk çıkarıyorlardı amma, fazla zararlı olmuyorlardı. Her tarafta eserler yükseliyor; İshaklı ve Dokuz'da gördüğümüz gibi yollara kervansaray'lar diziliyordu. Konya, câmiler ve medreselerle dolmuştu. Bu çağ aşağı yukarı yüz yirmi yıl kadar sürmüştür. Sonra Moğollar geldiler; Anadolu, akıllıca düzenlenen anlaşmalar sayesinde, İran ve Irak gibi yerle bir edilmediyse de Moğollar namına vergi toplayan kendi hükümdarları tarafından soyulmaktan da kurtulamadı. Tahribat en az İran ve Irak'taki kadar korkunçtu. Anadolu elli yıl kadar bu şekilde yaşadı. Sonra, Konya Devleti dağıldı; küçük küçük parçalara ayrılarak ufalandı; bu küçük parçalar, her gün birbirleri ile dalaşıyorlardı, ancak XV.yüzyılda, İstanbul'u ele geçirerek Tuna'ya kadar bir Avrupa Türkiye'si kuran Osmanlılar hepsini birer birer erittiler.

Konya sarayında İran'ın ve hususiyle ikiyüz yıl önce yazılmış olan Firdevsî'nin "Şahnâme"sinin tesiri hâkimdi.1205 yılından sonra hüküm sürmeye başlayan âilenin isimlerine göz atmak bu fikrimizi ispat etmek içinyeterlidir. II. İzzeddin Kılıç–Arslan, âilenin teâmül halinde isimlerine riayet ederek büyük oğluna Rükneddin Süleyman,torununa ise dedesinin adını koymuştu. Ancak II. Kılıç Arslan'ın (1) ölümünden sonra I. Gıyaseddin tahta geçince herşey bir anda değişti. Bizzat hükümdarın kendisi Keyhüsrev adını taşıyordu.

Konya sultanları tarihi daha sonra İran efsânelerinden alınmış bir seri ismin resmi geçidine şâhit oldu.. Keykâvuslar, Keykubatlar, Keyferidunlar birbiri ardınca sıraya dizilmişlerdi. Acaba Rum'un (Anadolu) sultanları İran'ın efsânevî tarihini yeni bir toprak üzerinde tekrarlamak mı istiyorlardı..? Alâeddin, Konya ve Sivas surlarını diktiği zaman, bunların üzerinde, "Şâhnâme"nin beyitleri, âyetler ve hadîslerin arasına karış

(1) Eserin aslında sehven "III" Kılıç–Arslan denilmiş!

mış olarak görülüyordu.Selçukluların komşuları soruyorlardı: Bunlar acaba gâvur mu olmuşlardı? Dini bütün bir müslüman olan Halep emîri Nureddin Zengi, gerçek bir mümin olduğuna inanmadığı II. Kılıç–Arslan'ın tecdîd–i imân etmesini nezdindeki elçisi vasıtasıyla teklif etmişti. (2)

Bu son nokta üzerinde İslâm dünyası uzun uzun durmuştur. Komşuları Konya sarayına artık bir başka gözle bakıyorlardı. Gerçekten bu sarayda bize göre büyük değer taşıyan,artist ruhlu,liberal prensler yaşamaktaydı; hür düşünceye mecburen kucak açan bu iktidar, her taraftan hıristiyanlarla çevriliydi. Batı'da Bizans İmparatorluğu yeniden güçleniyordu, doğuda küçük Ermenistan krallığı vardı, kuzeyde yüksek Erzurum yaylaları Ermenilerle doluydu. Nihayet bizzat başkent Konya, her türlü yabancı tesirden uzak, mistik ve moral akîdelerini islâmlık etiketi altında saklamaya çalışan, Orta–Asya hür–düşünce dervişlerini kendine çekiyordu.

Anadolu (Rum) sultanları edebî ve felsefî ilhâmlarını İran'da aradılarsa da, âbidelerini yükseltmek için de Suriyeli mimarları getirttiler. Bizzat Alâeddin Câmii bunun delilidir. Bu eser, Suriye Memlük devri câmilerinden farksız olup kitâbeleri Arapçadır.Mimarı Şamlıdır. Muhammed bin Havlân ed–Dımeşkî adını taşır. Alâeddin Câmii, XIII. yüzyılın pek güzide bir Arap eseridir.

Konya sarayının mükemmel bir karışım olduğu açıkca ortaya çıkmaktadır: Şâir ve dindar İran mistiğinin sözleri taşların üzerine Suriye Araplarının eli ile yazılı-

(2)Serbest fikirli, felsefeye meylili, hıristiyan tebaaya karşı pek âlicenâb olan,Haçlılarla mücâhedede bulunan ve Anadolu'da Türk vatanı kurucuları arasında mühim bir yer işgal eden II. Kılıç Arslan'ın,çok dindar olan Nureddin Mahmut tarafından , zındıklıkla ithâm ve tecdid—i imânâ davet; müslümanlarla değil hıristiyanlarla cihad edip kendisine yardım göndermesi hakkındaki teklifi,Zengî'nin de gerektiği zaman hıristiyanlarla ittifak etmesi karşısında,politik mahiyette olduğu intibâını uyandırmaktadır.

yordu. İlki Türk prenslerine "Şahnâme"nin kahramanlarından alınmış isimler takıyor, ikincisi bu isimleri taşlara geçiriyordu. Üzerinden, asırlar geçmiş olduğu hâlde, bu hâtıralar ayakta kalmıştır. Şüpheci ve mistik İran düşüncesi, bugün Konya'da hâlâ canlıdır. Mevlânâ Celâleddin'in kabri etrafında yaşamaya devam etmektedir. Yüzyıllar içindeki sâkin hayatını Avrupalıların pek az fanatik olarak tanıdıkları Mevlevî dervişleri ile sürdürüyor.

XIII. BÖLÜM

Konya ovasında son gezinti – Ateşbâz Veli Mezârı – Kaybolmuş bir efsâne

Ovada eski türbelerin bulunduğunu söylediler, çabucak gidip görelim, dedik. Kimbilir, belki bir kitâbe bize bilmediğimiz şeyler öğretebilirdi. Üç franktan biraz fazla olmak üzere onbeş kuruşa bir araba kiraladık, iki zayıf atın çektiği araba bütün gün bizi bozuk kaldırımlarda taşıdı durdu. Bahçelerin ortasından geçen patika, Esad Efendi Hanının yanında ovaya ulaşıyordu; çölün ortasında Konya'ya bir vaha görünüşü kazandıran sevimli yeşil halkanın arasından geçtik. Konya'yı suladığını söylediğimiz derelerin aktığı Meram yolunda onbeş dakika kadar gittikten sonra, terkedilmiş bir kubbeye rastladık. Pek harap sayılmazdı, yâni henüz ayakta duruyordu. Lâkin acıklıydı (1).Buranın Ateşbâz Veli'ye âit olduğunu söylediler. Efsanevı bir isme benziyordu bu.. Ancak ne olduğunu anlamamız mümkün değildi. Arabacı yerliydi, polis çavuşu yabancıydı, etrafta hiç kimseler yoktu. Bu ş^rtlar altında taşları sorguya çekmekten başka çâre kalmamıştı.. İşte cevâbı:

"Bu mezar, kutlu şehit, din ve dünyanın Şems'i, İzzeddin'in oğlu Yusuf'un oğlu, Allah'ın affına mazhar

(1)Mevlânâ Dergâhında aş pişirdiği ve ateşle uğraştığı için "Ateşbâz Veli" adını alan Şemseddin Yusuf'a ait türbe ve zâviye, seyâhatnamenin neşir tarihinde (1897) tamir edilmişti.

olmuş Şemseddin'indir (1);684 recebi ortasında yüce Allah'ın rahmetine kavuştu" (1285 eylülü ortası).

Bu yazı yola bakan bir pencerenin üzerinde Arapça olarak yer alıyordu. Arka kapıdan kol kuvvetimize dayanarak içeri girdik, türbenin orta yerinde duran sandukanın üzerinde şu yazılar okunuyordu:

"Bu mezar İzzeddin'in oğlu Yusuf'un oğlu Şemseddin'indir. 684 yılı receb ayı ortasında.." (1285 eylül ortası) (1)

Bu yazı hem kubbe üzerinde ve hem de mezar üzerinde iki defa yazılmıştı. Her ikisi de birbirinin aynıydı. Türbe XIII. yüzyıl eserlerinin sonuncularından olmalıydı. Konya saltanatı bu tarihten az bir zaman sonra yok olmuştu. Zira beyan edilen tarih bâzıları için son, bazıları için de sondan bir evvel saltanat sürmüş olan Gıyaseddin Mes'ud devrine kadar çıkıyordu.

Altımızdaki iki emektar at yeniden ovalara düşmüştü, şehre su getiren sayısız derenin üzerinden atladık. Etrafta harap kubbeler ve derviş mezarları görüyorduk; ancak, bu anonim kalabalığın kimlere âit olduğunu belirtecek en ufak bir ipucuna rastlamak mümkün değildi. Günümüz bitmişti, yolculuk hazırlıklarına başlamak üzere geri dönmemiz gerekiyordu "Ateş–bâz" hakkında hiç bir şey öğrenemeden döndük.

Konya'yı terketmeden önce bu uzak ülkede kaybolmuş birkaç Avrupalıya yürekten teşekkürlerimizi sunmak isteriz. Osmanlı Bankası direktörü Mösyö Köppe,

(1)Kitâbenin, meselâ F. Söyman — İ. Tongur, Konya eski eserler kılavuzu, Konya 1944, s. 102'deki fotoğrafından okunabilen metninden,türbenin, "Şemseddin b. Yusuf b. İzzeddin"e değil Şemseddin Yusuf b. İzzeddin'e âit olduğu anlaşılmaktadır.

aynı bankanın kasadarı bay Boussigneau, Düyun–ı Umumiye ajanı ve Tütün Rejisi memuru mimar Radziworovicz... Hepsi de bize yardımcı olmuşlar, yolculuğumuzu ve araştırmalarımızı kolaylaştırmışlardır.

XIV. BÖLÜM

Aynı yoldan geri dönüş – Çerkesköy hanlarındaki sıkıntılar – Ilgın'dan Akşehir'e araba ile – Bir yaylı araba buluyoruz – Çay'dan Dinar'a bataklıklar ve tehlikeli yerlerden geçiş.

Dönüşümüz çabuk olmuştu. Konya'dan Dinar'a dört günde geldik. Dinar, İzmir demiryolunun başıydı.(1) Buradan, İzmir'e iki günde ulaştık. Kimsenin bilmediği bu ülkede bu kadar hızlı hareket edişimizin sebepleri vardı. Evvelâ, arkadaşım İstanbul'daki âilesinden kötü haberler almıştı, dönmek için aceleediyordu; ben ise, yorgun ve hastaydım; bu yüzden Pisidya yolundan vazgeçip, en yakın demiryolu istasyonuna ulaşmaya çabalıyorduk. En kolay vâsıta, yine arabaydı. Konya'nın kuzeyine doğru uzanan araba yolları oldukça iyi sayılırdı.. Esad–Efendi Hanında bir kira arabası bulduk,bagajlarımızı yerleştirdik.

Aynı yoldan geri dönmek can sıkıcıydı, üstelik anlatmaya çalışmak daha da bunaltıcıydı.. Araba yolunun iki tarafında patikalar uzanıyordu, çok eskilerden beri

(1) İzmir—Aydın demiryolu, 1889'da, Dinar'a kadar uzatılmıştı.

kullanılmakta olan bu yollar belki biraz değişiklik yaratabilirdi. Böylece Dokuz'dan sonra geldiğimiz yolu bırakarak bilmediğimiz bir tarafa saptık, Ladik'i solumuzda bıraktık ve dar, beyaz, tatlı iniş çıkışlarla uzanan bir yola girdik. Az bir zaman sonra yepyeni bir hana ulaşacak ve burada bir süre dinlenecektik. Henüz boyalı olmayan kalın kerestelerle inşâ edilmiş olan bu Han "Mektupçu Hanı" adını taşıyordu. Zira Konya vilâyeti mektupçusu tarafından inşa edilmişti. Burada bir kaynak ve önünde tamamiyle antik taşlarla örülü bir yalak vardı. Yazılı veya kabartma figürler taşıyan taşlar Ladik'ten getirilmişti.

Geceyi Kadın–Han'da geçirdik. Sabah yakıcı bir güneşle uyandık, yola çıktık. Dinlenmiş atlar düz yolda neşe ile koşuşuyorlardı, ne var ki arabacı birden dizginleri çekerek arabayı durdurdu ve telaşla aşağıya atladı, yaylı yanıyordu, neredeyse parlamak üzereydi. Uzun zamandan beri Esad-Efendi Hanı'nda hareketsiz kalmış olan araba yağlanmamıştı, üstelik arabacı yola çıkarken tekerlekleri sökecek anahtarı yanına almayı unutmuştu, dingillerin yağlanması imkânı yoktu, arabacı bu dalgınlığını itiraf edecek yerde, işi kadere bırakmış ve Allah'a duâ ederek yola koyulmuştu; işte tam bu sırada tabiî netice tecelli etmiş ve sürtünmeden doğan sıcaklık arabayı tutuşturacak hâle gelmişti.

Kahrolası aksilik başımıza geldiği zaman Çerkes–Köye girmemize az bir zaman kalmıştı, Kadın–Han'dan çıkalı üç saat olmuş, Ilgın'ı ise birbuçuk saat önce geçmiştik, çöl gibi bir yerin ortasındaydık. İlerde, sâdece küçük Çerkes–Köyü vardı, başımızı sokacak bir yer ararken, dere kenarında küçük bir han gördük, ancak bu han hayvan ahırından farksızdı, arabanın tekerleklerini sökmenin imkânı yoktu, bu durumda tek çare kalıyordu, jandarmalarımızdan birini Ilgın'a gönderecek, oradan kiralık at getirmesini temin edecektik, atla-

ra binerek Ilgın'a geri dönecek, bu şehirden bir "tatar arabası" kiralayarak gece yarısından önce Akşehir'e varmaya çalışacaktık. Akşehir'de yaylı araba bulabileceğimizi söylüyorlardı. Asker yola çıktı, dönüşünü bekliyorduk. Güneşin alnında geçireceğimiz üç saati düşünürken bir taşın üzerinde gördüğümüz Grekçe bir yazıyı kopya ettik. Taş, küçük hanın kapısı üzerinde yer alıyordu. Ufak bir köprünün üzerinde Arapça bir kitâbe gördük. Türk devrine âit olan bu eserin üzerinde receb 924 (temmuz 1518) tarihi bulunuyordu. Aksaraylı olan mimarın ismini okuyabilmek mümkün olmamıştı.

Nihayet Ilgın'dan beklediğimiz atlar geldi, sevinçle eğerlerin üzerine yerleştik, tedbirsiz arabacımız Akşehir'deki bir arkadaşına bizi götürmesi için tavsiye mektubu yazmıştı, arabayı ve arabacıyı Ilgın'dan gelecek bir tamirciyi beklemek üzere handa bırakarak yola çıktık. Ilgın kervansarayında yeni bir araba bulmak zor olmadı, dört tekerleğin taşıdığı iki uzun tahtadan ibaret olan bu arabada tutunabilmek için uzanıp yatmak gerekiyordu, üstü büsbütün açıktı, gökyüzünde ise kocaman bir sağnak bulutu belirmişti, hava nerede ise patlayacaktı, tek çıkar yol karanlık basmadan önce Akşehir'e varmak ve hiç gün kaybetmeden İzmir'e ulaşmaktı. Altımızdaki araç hiç de parlak değildi amma iyi kötü gidiyordu, Argut–Hanı yolundan geçecektik.

Yolumuzun geri kalan kısmı fazla ilginç değildi. Karmakarışık evleri ve sâkin insanları ile Argut–Hanı köyünü yeniden gördük. Ağır ağır ilerliyorduk; hava kararırken Akşehir'e girdik. Ertesi gün, yola devam edebilmek için araba ve jandarma bulmamız gerekiyordu, oldukça hareketli bir gece geçirdik. Şehirde ne kadar jandarma varsa Sultan Dağına eşkıyâ tâkîbine gönderilmişti. Söylendiğine göre, Yörük Osman adını taşıyan ve dağda dinlenmeden yirmidört saat yol gidebilen bir haydut çevre halkını kendisi ile uğraştırıyordu; dolayı-

sı ile bize refakat etmek için genç bir jandarma eri ve hapisten yeni çıkmış bir başka jandarma ile yetinmek zorundaydık. Bu ikincisinin neden hapsedildiğini bir türlü anlayamamıştık; bununla birlikte yüz hatları hiç de fena bir insan olmadığını gösteriyordu.

Bütün bu zorluklara göğüs geriyorduk, ertesi sabah erken saatte iki güçlü atın çektiği bir araba bizi kuzeye doğru götürmekteydi.. İshaklı'yı geçtik, Çay'da durarak bir sepet kiraz ve bir miktar yiyecekle kahvaltı ettik. Çay'da yeni bir zorluk başımıza geldi; yanımızdaki jandarmalar ayrılmışlardı, uzun müzâkerelerden sonra Bolavadin'den bir jandarmanın geleceğini ve bize ulaşacağına dair söz aldık.

Hareket ettik. Çay'dan çıkınca yol birden sola dönüyordu, siyah Sultan Dağı kütlesini geride bırakıyor, eski kervan yollarından inip çıkarak Menderes vâdisine ulaşıyordu. Afyon'a doğru uzanan araba yolunu bırakarak batıya döndük. Yeniden kötü yollara düşmüştük. Pazar–akça'da (1) atlarımızı dinlendirdik. Bir taraftan da söz verildiği için arkamızdan gelecek jandarmanın yetişmesini bekliyorduk. Pazar–akça'da yazılacak birşey yoktu; yollarda antik eserlerin izlerine rastlanıyordu. Araba yeniden yola çıktı. Dağlar batıya doğru alçalıyor, bir bataklıkta son buluyordu. Geceyi geçireceğimiz Karacaviran ile Geneli köylerini uzaktan gördük. Her ikisi de pek fakirdi. Geneli'de yeni yapılmış bir han vardı. Duvarları samanlı çamurla sıvanmıştı, direklerin arasından yeşil dallar fışkırıyordu. Buna rağmen, temiz bir yerdi burası.. Nargile şişeleri dizili rafları ile bir kahve gözümüze ilişti, kahveyi Afyon–Karahisar'dan gelmiş bir Ermeni işletiyordu. Adamın bu müslüman kalabalığı ortasından nasıl olup da yaşayabildiğine hayret ettik. Havzanın tam gerisinde yer alan Geneli

(1) Kiepert'de, Çay'ın güney–batısında işaretlenen "Pazar–ağaç" olmalı.

köyünün batısından başlayan bataklık dağların eteklerine kadar uzanıyordu. Hava henüz kararmamıştı. Şimdi bizi buraya kadar getiren "Kağnlı" (Kâğnı) yı tetkik edebilirdik. Dört tekerlekli muhacir arabası Anadolu'ya Bulgaristan ve Doğu–Rumeli muhâcirleri tarafından getirilmişti. Bundan önce bu toprakların yegâne nakil vasıtası iki tekerlekli "Kağnı" idi. İstanbul' da Boğaziçi'nde "Kanlıca" adını taşıyan bir köyün adı ile mukayese edilebilecek olan bu kelime Türk lisanından alınmıştır. Kağnı'nın dingili iki tekerlekle birlikte dönüyordu, arabanın selesi doğrudan doğruya bu dingilin üzerine yerleştirilmiş ve ileriye kaymaması için de dingille sele arasına yuvalar yerleştirilmişti. Kağnı baştan sona tahta idi, hiç bir yerinde demir izine rastlanmıyordu. Tekerlekler iki türlü imal edilmişti, ya doğrudan doğruya ağaç gövdelerinin dilinmesi ile yahut altı kolonun taşıdığı bir çember ile... ikinci şeklin zamanla yayılacağı anlaşılıyordu.

4 HAZİRAN – Geneli'den çıkan yol, üzerinde arabanın rahatça ilerleyeceği bir patikadan ibaretti; alçalıyor, yükseliyor, taşların üzerinde sekiyorduk; sonra kat kat aşağıya inmeye başladık. Yirmibeş dakika kadar Kızıl–Kapan Geçidinde yol aldık. Burasının en tehlikeli yer olduğunu söylüyorlardı. Gerçekten, tehlike nefes kesiyordu; yol, hafifçe eğik bir kayanın kenarından oyulmuştu, iki yanda duvar gibi granitler yükseliyordu. Yörük Osman bu kayaların arasında dolaşıyordu, arkasında yüz yirmi jandarma vardı. Korkmadan geçtiğimizi söyleyemem. Daha sonra geniş bir ovaya indik: Ağaçsız, çıplak ovada yer yer köy kümeleri göze çarpıyordu. Arpa–Arslan (1) köyünde bir kahve içmek için durduk. Kahve, basık tavanlı, toprak zeminli küçük bir odadan ibaretti. Köyden ay-

(1) Kiepert'de "Alparslan".

rıldığımızda daha sert inişlere rastladık, arabanın içinde oturmak tehlikeliydi, aşağıya indik ve arabayı omuzladık, atlar kağnıyı sürükleyebilmek için büyük zorluk çekiyorlardı. Doğuda, kötü arabalar ve kötü arabacılar için gerçekten bir Tanrı vardı; eğer şu sırada altımızda Avrupa yapısı bir araba olsaydı, çoktan hendeğin dibini boylar, şimdiye kadar yirmi defa parçalanırdı. Doğunun arabası yavaş yürüyor, fakat sağlam yürüyordu.

Geçtiğimiz yerlerin en korkuncu, tüyler ürperten kayalıkların uzandığı "Gün–görmez" Geçidi idi. Altımızda kervan izlerine rastlamayışımızın sebebini anlıyorduk. Az sonra önümüzdeki ufuk genişledi, dağlar sivri tepelerle iki sıra uzanıyor, ilerde kayboluyordu. Gediğin öbür tarafında deniz vardı. Burası Menderes vadisiydi. Akça–Köy kervanlarla doluydu, aralarından geçerek kendimize yol açmak için çok zorluk çektik. Köyde yer alan yegâne çeşme kervanların hayvanları ile sarılmıştı; sokulmanın imkânı yoktu. Beyaz badanalı çok temiz bir "Müsâfirhâne" bizi bekliyordu. İki odalı pencERESİZ yapıda bir müddet dinlendik. Köylüler bize an'anevî kahvelerin ikrâm etmek istediler. Kahve hazır değildi, önümüze getirilen bir mangal üzerinde kavrulacaktı, kimi ateşi yakmaya çalışıyor, kimi kahve bulmaya uğraşıyordu, bütün bu hareketler bizi korkutuyordu, kahve pişmeden önce gece bastıracaktı. Çâresiz kalarak Akça–Köy'e vedâ ettik. Köylülerin misafirperverlikleri bizi duygulandırmıştı. Uzayıp giden yeşil ovalardan gözlerimizi ayıramıyorduk, karşımıza çıkan bir Kürt kervanı epeyi yolumuzu kesti. İki küçük öküz bağlı kağnılar bir türlü yürümek bilmiyor, korkunç iniltilerle ilerlemeye çalışıyordu.

İnişte bir yerde bir ağacın altında biraz durduk, zira söylediğim gibi bütün inişlerde arabadan aşağıya atlıyor ve atların yanında yaya yürüyorduk, yorulmuştuk.

Zira iş sadece yürümekle de kalmıyordu, bagajlarımızın yüklü olduğu arabayı da itmek yahut çekmek zorundaydık. Kollarımızdaki kuvvet gittikçe azalıyor, önümüzdeki yol gözlerimizde büyüyordu. Günde birkaç defa mecbur kaldığımız bu hareketlerden bıkıp usanmıştık. Fakat şu altımızda, uzakta, yeşil ovada, dağların ötesinde uzayıp giden siyah çizgi de neydi acaba? Ya şu birbirinden ayrı ayrı duran, kamp evlerine benzeyen basık kulübeler? Aydın–İzmir demiryolu.. Ve işte Dinar istasyonu... Söylenenlere inanmıyorduk, gözlerimiz dolmuştu, birden bir ıslık sesi etrafı doldurdu, uzakta, siyah hat üzerinde oyuncak gibi bir tren ağır ağır ilerliyordu, kuşkuya yer kalmamıştı, birkaç adım daha atacak ve amacımıza erişecektik.

At ve ibtidâî arabadan başka hiçbir nakil vasıtası olmayan bir ülkede yolculuk ettikten sonra bir tren yoluna rastlamaktan daha garip ve daha eğlenceli bir his tanımıyorum. Doğuda dolaşanlar bu hisleri her gün daha fazla eğlenceli duyacaklar; zira, demiryolu yavaş yavaş her yere girmektedir. Daha birkaç yıl öncesine kadar böyle birşey yoktu, yolcu, medenî ülkelere ulaşmak için denize varmak ve orada bir gemi bulmaktan öteye çâre tanımıyordu. Bütün gayret ve sabrı bu hedefe yönelmişti; denize ulaşınca da Xenophon'un Yunanlıları gibi sevinçlere garkoluyordu. Küçük–Asya'nın ortasında, sarp ve vahşi dağların elinden kurtularak Menderes ovasına inmek ve burada bir tren yoluna rastlamak gerçekten çok sevindiriciydi. Üzerinde ayaklarımızı uzatarak rahatça yol alacağımız tren yolu şüphesiz çektiğimiz zahmetlerin sonuydu. Bir turist için bundan daha mesut ne olabilirdi ki.. Yeşil ovayı kesen bu iki ray, Avrupa, hürriyet ve dönüş demekti.

Çok şükür tehlikeye uğramadan son bataklıkları geçtik. Ovaya indiğimiz zaman nasıl olup da arabamızın geçtiğimiz yollarda parçalanmamış olduğuna hayret

..ıyorduk. Dinar'ın girişi sevimliydi. Köyün sokaklarında Menderes'in suları çağlıyordu; çeşitli antik eserlerin arasında güzel bir Roma köprüsü kasabayı istasyona bağlıyordu.

Kolaylıkla tahmin edileceği gibi ilk ziyaretimizi, tren istasyonuna yaptık... Yirmidört saat içinde İzmir'e giden bir tren yoktu; dolayısı ile ya Denizli yahut Saray–köy'de bir gece kalmamız gerekecekti, bunu yüreklerimiz kaldırabilecek miydi? Küçük Asya'nın otellerinden öylesine bıkmıştık kı... Sevinçli bir haber verdiler: Sabahın dördünde kalkacak bir marşandiz treni doğrudan doğruya İzmir'e gidecekti. "Hancı"nın pamuklu yataklarında rahatsız bir gece daha geçirip telaşlı bir sabaha katlanarak sabah kalkacak trene binmeye karar verdik. İzmir'e telgraf çektik ve Dinar'dan gelecek treni karşılamalarını istedik.

Artık rahatlamıştık, şehirde dolaşmaya çıktık, Kokana Maritza isimli bir kadının burada, demiryolu inşâatlarında çalışan Avrupalılar için bir otel açmış olduğunu söylemişlerdi. Sokaklarda dolaşırken demiryolunun geçtiğimiz dağları nasıl aşacağını düşünüyordum; herhalde, en uygun yer Çay vadisi olmalıydı.. Aman Allahım lokomotif o dağları nasıl tırmanacaktı. Dalgın yürürken KokanaMaritza'nın yerini bulduk: Bizi çok iyi karşıladılar, pilav ve adalardan gelmiş şarap ikram ettiler. Gece otele geri döndük, bizi beklemiyorlardı; sabah kalkacak trene yetişebilmek için, fazla derin uyumamaya gayret ederek yataklarımıza uzandık.

XV. B Ö L Ü M

Bir marşandiz treni – Honaz (Colosses) – Pamukkale (Hierapolis) – Denizli (Laodicée) – Aydın – Güzel Hisarı (Tralles) – –Aya – Suluk (Efes) – İzmir'e varış.

Sabahın dördü. Gün yavaş yavaş yükseliyor. Garda herkes henüz uyuyor. Aydınlık bir salon, kalın örtülerin altında horlayan memurlarla dolu. Uzakta bir lokomotifi kızdırıyorlar. Sevimli istasyon şefini uyandırdık. Adamcağız kampana çalarak herkesi ayağa kaldırdı. Lokomotif nihayet gürüldeyerek bulunduğu yerden ayrıldı, gelip vagonların başında durdu. Tren hazırlanmıştı Sıraya girdik; şef tren ve serfren'in bulunduğu furgona bindik, arkaya doğru yürüdük, çıplak vagonda uzun bir tahta banketten başka bir şey yoktu.

Güneş iyice yükselmişti, hava bulutsuz ve berraktı, soğuktu. Tren düdüğünü öttürdü ve yola çıktık. Furgonun penceresinden yarı belimize kadar sarkmış dışarıyı gözlüyorduk. Geçtiğimiz yerler vahşî ve ıssızdı, dağların eteklerinde ağaçlar vardı, etraf yine de yukardaki çorak ve sarp arazîden daha sevimliydi.. Doğuda olduğumuzu çabucak unutmuştuk; sanki, İsviçre'yi yahut Karpatları geçiyor gibiydik. Ya köyler... Hiçbiri görün-

müyordu. İstasyonlar da Avrupa stili inşa edildiği için hayâllerimizi yıkacak hiç bir şeye rastlamıyorduk. Bir göl gördük, Kipert haritasma göre Çürük–Su (bugün "Acıgöl") adını taşıyordu, mâvi sular dağların arasında uyuyor gibiydi. Etraftaki bütün tepeler testere gibi zirveleri ile denize doğru uzanıyorlardı.

Tren durmadan gidiyordu, bembeyaz bir ülkede biteviye aşağıya doğru iniyorduk, şef tren bize mâvi bir dağın eteğinde Kolossai (Honaz) harâbelerini gösterdi; harâbe diyorum, zira ünlü antik şehirden geriye sadece birkaç ev yıkıntısı ve bir tiyatro temeli kalmıştı. Şehir Nero devrinde bir yer sarsıntısı ile tamamen yıkılmış, bir daha yerine konmamıştı. Bizans devrinde kurulan Khonos,bugün "Honas", Kolossai'nin yerine geçmiş, onun büsbütün unutulmasına yol açmıştı. Kolossai, "İncil'de yazılı olduğu için meşhurdu, ilk hıristiyan kiliselerinden birinin kurulduğu ve Aziz Paulus'un hâtıralarını taşıdığı için insan bu kalıntıya bakarken heyecan duyuyordu.

Trenin hızla yol aldığı bu uçsuz bucaksız beyaz mı beyaz ovaların orta yerinde Hierapolis yer alıyordu, Türkler buraya pamuk yığınlarını andırdığı için Pamukkale adını vermişlerdi. Coğrafyacı Strabon'un hayranlığma yol açan kalker kayalar bugün dahi sayısız turistin ilgisini çekmektedir. Çağlayanlar, mezar anıtları, ılıcalar, tiyatrolar ve sayısız eski eserin çevrelediği Pamukkale etrafındaki eserlerin çoğu beyaz kalker taş ile meydana getirilmişti. İzmirliler, bâzan uzun ve yorucu yolculuklara katlanarak bunları görmek için buralara kadar geliyorlardı; bugün tren yolu ile yapılan yolculuk çok daha kolaylaşmıştır.

Karşımızda Kadmos Dağı, onun altında eski Laodikeia ve Denizli yer alıyordu, Laodikeia'yı Antiachos Soter inşa etmiş ve karısmm ismini vermişti. İmparatorluk devrinde Rum şehri Küçük–Asya'nın en parlak

şehirlerinden biriydi. Hatib Zenon burada doğmuştu rüksu) vâdisinden çıkarak Menderes Nehrine ulaşacak· tadır. XIV. yüzyılda seyyah İbni Battuta, şehri ziyaret ettiği vakit, ülke hâlâ eski haşmetini muhafaza ediyordu; komşu müslümanlarla Bizans İmparatorluğu arasındaki sınır üzerinde bulunmasına rağmen sönmemişti.Ne zaman tamamen yıkıldığı bilinmemektedir. İbni Battuta'nm söz ettiği Denizli bu yıkılmadan istifade etmiştir. Denizli günümüzde önemli yerleşme bölgelerinden biridir. Aydın vilâyetinde bir sancak merkezidir.

Tren yoluna devam ediyordu. Karşımızda görünen Saray–Köy, uzun zaman Aydın demiryolunun başlangıç noktası olarak kalmıştı; buradan sonra, Lykos (Çürüksu) vâdisinden çıkarak Menderes Mehrine ulaşacaktık. Dinar'dan ayrıldığımızdan beri Menderes'i görmemiştik. Göz alıcı bahçelerin ortasında ilerliyorduk; bütün bu bölge, İzmir limânına o sarsılmaz şöhreti sağlayan incir ziraat alanıydı. Nazilli bize sadece istasyonunu ve bağlarını gösterdi, şehir yeşilliklerin arkasından kaybolmuştu.

Menderes vadisinden aşağılara doğru indikçe hep aynı şeyleri görüyorduk. Lokomotif büyük bir garda durmak üzere bir köprünün altından geçti; kuzeye doğru harabelerle kaplı bir tepe görüyorduk. Burası eski Tralleis, Aydın Güzel–Hisarı olmalıydı. Hâlâ büyük şehir manzarası taşıyordu amma dikkate şâyan değildi. Antik eserler harâbe bakıyyelerinden ibaretti. İslâm toprağı oluşundan bu yana yeni eser görmemişti. Şehri Rumlardan alan Aydm Bey, ona kendi adını vermişti. Aydın-eli, uzun zaman Osmanlılara bağlı olmakla birlikte, yarı müstakil Karaosmanoğulları âilesi eli ile yönetilmiş, ancak bu sülâle adını ebedileştirecek bir yapı bırakmamıştı.

Uzun bir duruştan sonra tren yeniden yola çıktı,Cuma–Dağına tırmanmaya başladığı için yavaşlamıştı.

Bir başka lokomotif yardıma geldi, yine yavaş gidiyorduk. Kestâne ağaçları arasından geçen yol gerçekten çok alımlıydı. Ormanın derinliklerinden bâzan eski bir su kemeri parçası görünüyordu. Bu toprakların eski sâhipleri dağlardan akan suları büyük şehirlere taşımak için çaba harcamışlardı. Osmaniye istasyonu yokuşun başıydı, önümüzde kocaman bir tünel ağzını açmış bizi bekliyordu. İniş oldukça ilgi çekiciydi. Fren yerine geçecek balataları zincirlerle tekerlerin arasına sarkıtmışlardı. Kendimizi yokuşlardan inerken bir tekerleğini bağladıkları posta arabaları devrinde zannediyorduk.İbtidâî tren oldukça tuhaftı; garlar, küçük istasyonlar, makaslar her şey daha yeni yapılmış ve bütün eksikleri ile hemen servise konmuştu. Aydın–İzmir arası ise daha önceleri inşâ edildiği için nisbeten daha oturaklıydı.

Dik yokuştan indikçe uzakta, vâdinin dibinde harab Aya–Suluk kalesini daha iyi görüyorduk. İstasyon köyün hemen yanı başındaydı, öyle ki Ortaçağ kalesini daha yakından görmek istesek aşağıya inebilecektik. Ancak Efes kuşkusuz daha çok görülmeye lâyıktı..Birkaç gün sonra buraya yeniden gelecek ve Efes'i yakından görecektim. Şimdi müsadenizle gördüklerimi kuş bakışı anlatmaya çalışıyorum.

Tren istasyonundan hemen sonra karmakarışık evleri ile Aya–Suluk köyüne giriliyordu. Buradan ayrılan bir yol az ilerde denize ulaşıyor, Kuşadası kasabasına varıyordu. Buraya Avrupalılar Yeni İskele (Scala–nova) adını takmışlardı. Aya–Suluk çok fakirdi, evleri oturulamayacak haldeydi; ortaçağ harâbeleri ise görülmeye değerdi. Kasabanın etrafı İbn Battuta'nın gördüğü gibi çepeçevre tuğla duvarlı türbelerle kaplıydı. Kale henüz ayaktaydı, Saint–Jean (Hagios İoannes) Kilisesi olarak bilinen büyük câmi, kilise olmadığı gibi orada değildir. (1) Kilise hristiyanlığın ilk asrına (2) ait olup antik çağ

(1–2) 1375'de Aydınoğlu İsa Bey tarafından yaptırılan Ulu Câmi, Anadolu'daki Türk san'at eserlerinin, belli–başlılarından biri olup, VI.asırda Yustinianus tarafından yaptırılan Hagios Yoannes Kiliseseslnin alt tarafındadır.

tapınaklarından toplanmış sütunları muhtevidir. İstasyondan çıkan bir arkeoloğun gözleri hemen bir su kemerine takılabilir. Kaleye tırmanmak ise ayrıca heyecan vericidir. Koca koca taşların dizili olduğu kaldırımlardan geçtik, yol hem yükseliyor hem kıvrılıyordu.Kalenin giriş kapısı oldukça ağırdı, Roma yapısına benziyordu. Duvarların ötesinde çok güzel bir camii ile karşılaştık;ne var ki damı yıkılmıştı; uzun zamandan beri dokunulmamış olduğu anlaşılıyordu. Dış yüz mermerle kaplıydı, kapı ve pencerelerin etrafı nakışlıydı. Bu, fakir ve küçük köyde, böylesine güzel bir esere rastlamaktan şaşkınlığa düşmüştük. Efes'in Ortaçağ'da önemli bir şehir olduğunu unutmamak gerekiyordu; şimdi ölü bir şehirdi; ticârî hayattaki yerini Yeni–İskele'ye (Kuşadası) bırakmıştı.

Eski Efes'in kalıntılarını bulabilmek için geniş ovada saatlerce dolaşmak icap ederdi. Korissos dağına bakan bir kale harabesinden ibaret Saint Paul zindanı, stadyum, termaller, tiyatro... Hepsi büyük Roma devrinin eserleriydi, günümüzde ise taş yığınıydı.

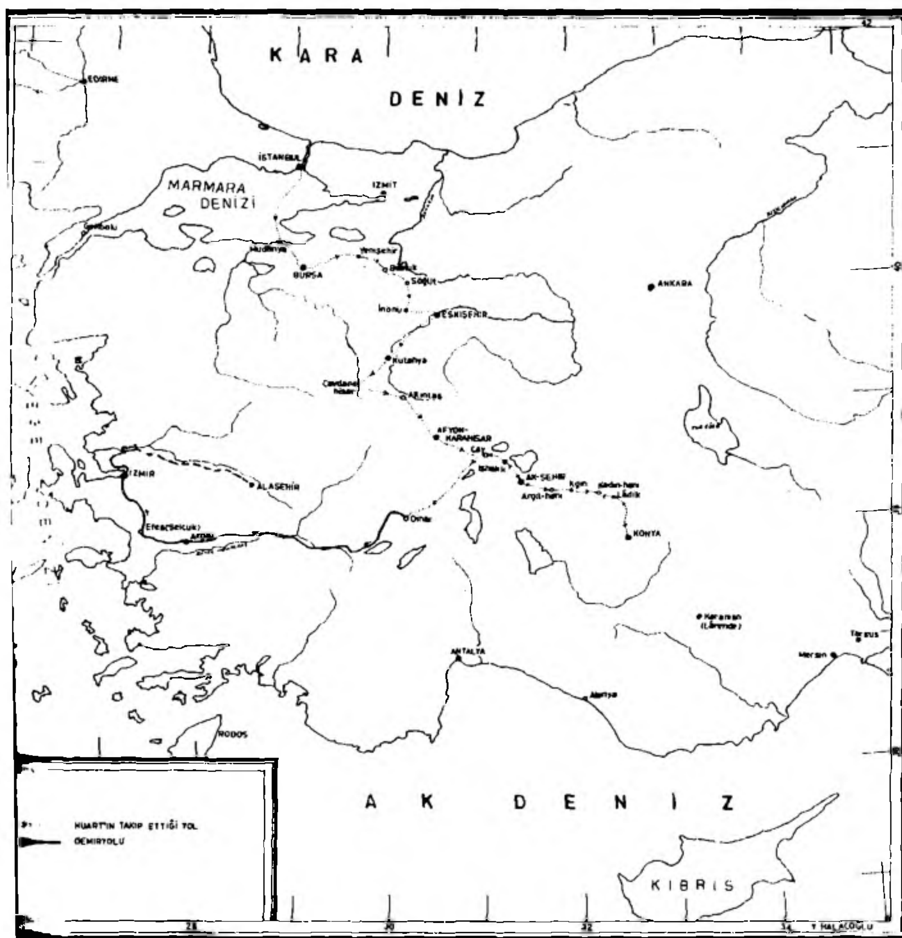
Demiryolu Aya–Suluk'tan sonra yeşilliksiz, sarp kayalarla kaplı bir bölgeden geçer; göz alabildiğine uzanan düzlüklerde bazen uzaktan uzağa ağaçlıklar arasına gömülmüş köyler, sarmaşıklı istasyon binaları görülür. Tren daha sonra bir boğaza girer. Güneşin son ışıkları altında solda, Pagus Dağı kalıntılarıyla, İzmir surları harabeleri görülür. Nihayet şehrin ışıklarını farkettik. Onaltı saatten beri yoldaydık. İstasyon binasından ayrılarak yaylı bir arabanın koltuklarına gömülmek sureti ile otele doğru yol alırken uzun zamandan beri ilk defa rahat bir yatakta yatacağımı düşünüyor,keyifleniyordum, İzmir Körfezi sâkindi, akşamın hüznü içinde küçük, sessiz dalgalar Kordon–boyunu yalıyorlardı.

Sabah liman oldukça hareketliydi, her yöne gitmeye hazırlanan vapurlarda Doğu ve Batının her türlü insanı-

na rastlamıyordu. Kendimizi korkulu bir rüyadan ayılıyormuş sanıyor, yolculuğumuzun bâzı hâtıralarını yeniden yaşıyor gibiydik. Evet.. yorulmuştuk fakat eski Selçuk başkentini görmüştük, çantalarımız notlarla doluydu, bana verilen görevi yerine getirecek ve raporlarımı hazırlayacak malzemeye fazlası ile kavuşmuştum. Fotoğraf pelikülleriniz emsalsiz belgeler taşıyordu. Küçük Asya yolculuğunun zorlukları ise bu tip bir çalışmanın tabiî sonucuydu, bunlar tatlı hâtıralar olarak soğuk Paris gecelerinde bir ateşin etrafına toplanmış âile fertlerine ve özellikle küçük torunlara yıllarca anlatılacaktı.. (1)

S O N

(1) Eserin aslında, metnin sonuna, seyahat menzillerini —gün, saat ve yükseklik kaydıyla— gösteren bir liste ile, Anadolu Selçuklu ve Karamanoğlu hükümdarlarının şecereleri, İnönü, Eskişehir, Kütahya, Kurdköy, ve Altıntaş'da rastlanan ve askerî mezar kitâbesi olduğu anlaşılan kitâbe pasajlarının metinleri eklenmiştir.
Okuyucu meselâ, "Düvel-i İslâmiyye" ve "İslâm Ansiklopedisi"nde, zikri geçen şecerelerin daha mükemmelini bulabileceği gibi, derc edilen kitâbe metinleri, Klâsik Filoloji Profesörü Dr. Zafer Taşlıklıoğlu'nun lütfen verdiği bilgiye göre, usulüne uygun ve tam olarak verilmediği için, antikite epigrafyasıyle uğraşanların bile alâkasını çekmeyecek mâhiyettedir. Bu sebeple, ne listeler, ne de tercümeleri kabil olmayan kitâbe metinlerinin konulması uygun görüldü.

KARA
DENİZ
EDİRNE
İSTANBUL
MARMARA
DENİZİ
İZMİT
Mudanya
BURSA
Yenişehir
Söğüt
İnönü
ESKİŞEHİR
ANKARA
Kütahya
Altıntaş
AFYON-
KARAHİSAR
İZMİR
ALAŞEHİR
AK-ŞEHİR
Argıt-hanı
KONYA
Karaman
(Lârende)
ANTALYA
Alanya
Mersin
Tarsus
RODOS
AK DENİZ
KIBRIS
HUART'IN TAKİP ETTİĞİ YOL
DEMİRYOLU
28
30
32
34
Y. HALAÇOĞLU

İÇİNDEKİLER